

GÜRSEL KORAT
Kayseri'de ve
şehirlerimizde...

Sokakların ölümü

GÜRSEL KORAT SAĞLAMÖZ 1960'ta Kayseri'de doğdu. İletişim Yayınları'ndan daha önce çıkan kitapları: *Zaman Yeli* (roman, 1994), *Çizgili Sarı Defter* (hikâyeler, 1996).

İletişim Yayınları 411 • Memleket Kitapları Dizisi 3

ISBN 975-470-606-9

© 1997 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1997, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

DIZGI Maraton Dizgievi

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Sait Kızılırmak

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

GÜRSEL KORAT

Sokakların Ölümü

i l e t i ŝ i m

Ön Konuşma

Sokak yazıları iki fotoğraf yüzünden başladı.

Bunlardan ilkinde sabahın erken saati olduğu belliydi, herkes pırıl pırıl giyindiğine ve ilerideki camiden insanlar çıktığına göre bir bayram namazı kılınmışa benziyordu.

Yozgat'ın Çandır ilçesinde, bugün fotoğraftaki minare dışında kalan her şeyin yerinde yeller esiyor. Yıl, bir olasılıkla 1950 başları olmalıdır. İlginç olan, o zamanın “otobüsü” sayabileceğimiz bir kamyon, günümüz modernliğine giriş yapılan bir tarihi işaret eder gibi insanlara bakınıyor.

Bu fotoğraftaki sokak artık yoktur.

İkinci fotoğraf, sokak arasına gerilen bir siyah tente önünde çekilmiş anı fotoğrafıdır: 1947 Antakya. Babamın fotoğrafı. Bu fotoğrafta artık yaşamayan bu adam, artık sokaklarda çekilmeyen anı fotoğrafları ve bilinmeyen sokaklar vardır.

Bu nedenle ben sokaklara düştüm, bilinende bilinmeyi aramak, anılarımın ve başkalarına ait anıların kaldırımlardaki izlerini bulmak için yürüdüm.

Bunun için bir kalemle bir fotoğraf makinesine ihtiyacım vardı.

Sözün Özü

Kapadokya merkezli bir noktadan, Kayseri'den yola çıkarak, sokaklardan, eski yollardan ve örenlerden geçip Kayseri'nin tektonik kardeşi Pompei'ye kadar uzanan bir coğrafyanın sözleriyle konuşacağım.

“Sokak” kavramı temel izleğim olsa da, sokaklardan geniş meydanlara, uçsuz bucaksız yollara, denizlere ve dağlara ulaşıldığını bilmiyorum değilim. *Sokak gezgini* olarak yürüdüğüm bütün kentlerde, dağlara ve denizlere baktığımda bile, sokağa ait izlenimler edinmek için yürüdüğümü belirtmeliyim.

Bu kitabın ana sözü sokakların sözüdür.

Kentlere bakıp seçmeci davrandığım doğrudur; neden dağ, ırmak, anıtsal yapılar veya meydanlar ekseninde değil de sokak ekseninde düşündüm? Naif bir geçmişe özlem duygusu içinde miyim?

Hayır, bir ülkenin kendine özsaygısını sokaklarından anlayabileceğimize inandığım için böyle bir seçim yaptım. Çünkü *sokak* artık modern dünyamızda işlevi sorgulanabilir bir kent birimidir; sokak ve kent neredeyse iki karşıt oluşum oldu; otoyol, cadde ve site, sokaklar için gerekli bir deyim değildi; kentleşmeyle birlikte sokaklar yalnızca gidilen (yahut gelinen) yollar oldular: sokaklar *girilmez* levhalarının asıldığı yerleşim birimlerine dönüştü.

Sokaklarını koruyan bir ülkenin “vatan olabileceğini” düşünüyorum, sokaklarını yok eden bir ülkenin ise bir barınaktan öte anlamı yoktur. Bu nedenle “vatanım” deyince yüreğim ağır bir sızıyla inliyor.

Baudelaire'in geçen yüzyılda "dünyanın başkenti" adını verdiği İstanbul, heyecan verici bir tarihsel dokuyu korumak için Venedik'ten daha az şanslı değildi; Roma ise İstanbul'un rakibi bile olamazdı ama bugünkü haliyle İstanbul bu kentlerin eline su dökemez.

Yüreğim gerçekten sızlıyor ve canım sıkılıyor.

Oysa ülkemizde İtalya'yı aratmayacak kadar Roma, Yunanistan'ı ikiye katlayacak kadar Yunan kalıntısı olduğunu söylemek hiç de abartılı bir şey değildir. Dahası var: üzerinde yaşadığımız coğrafyada *yalnızca ülkemizde varolan* bir tarihsel miras da göze çarpar. Hitit, Lidya, Likya, Frigya, Kapadokya, Pontus, Selçuklu ve Osmanlı uygarlıklarının anayurdu burasıdır.

Hitit döneminden beri yapılagelen megaron tipi evlerde oturan Anadolu köylülerinin evine aldırılmayıp, Hitit Güneş Kursu'na saldırmak, Yunanca ve Ermenice kökenden gelen sayısız sözcük kullanırken, Yunan ve Ermeni yapılarını yok etmek, Roma çağında yapılmış kaleleri salt Selçuklular onardığı için koruyup, Roma'dan beri söylene gelen kimi yerleşim merkezlerinin adlarını değiştirmek Anadolu'nun çocuklarına yakışmıyor. Bu ülkede Moğollar'dan başkası son altmış yılın yöneticileri kadar yıkıcı davranmadı.

Bu fikir kuraklığının saldırısını ilk keşfettiğim yer Kayseri oldu. Kayseri için bir sokaklar mersiyesi yazmak istedim; ancak ülkemizin -hemen hemen- tüm kentlerinin aynı yazgıyı paylaştığını farkettim. Bu yapıt artık bir sokak ağıtçısının sanayi ve ticaret eliyle yok edilen kültürel dokuya sahip çıkma savaşına dönüştü.

Kentler halkın malıdır. Batıda kent yönetiminin adının "comune" oluşu karşısında ülkemizin "belediye"lerinin olması, yani merkezi iktisadın örgütleriyle kentlerin yönetilmesi düşündürücüdür. *Belediye kentleştirici* bir anlama da yaslanıyor; oysa *komün* ortaklaştırıcıdır.

Paris Komünü'nün sokak barikatlarını düşünüyorum: İnsanlık 1871'de sokaklarını kaybedip endüstriyel iktisada teslim olmuştu, endüstriyalizmi ve ticareti yendiğinde ise sokakları ve Paris Komünü'nü anımsaması kaçınılmaz görünüyordu.

Burada Tanzimat'tan beri aydın kimliğine damgasını vuran 'Batıcı' mantıkla hareket ettiğim sanısına kapılan okuyucuya bir uyarıda bulunmak zorundayım: ülkemi Batı'ya bakarak açıklama çabasında değilim; tam tersine Batı'yı ülkemden yola çıkararak anlamak istediğimi bile söylemem olanaklıdır. Bu yüzden eski kentle yeni kenti ayıran Batı ülkelerine baktığımda yüreğim sızlıyor.

Elime fotoğraf makinemi alarak Pompei'nin volkanik mimarisi ile Kayseri mimarisini karşılaştırma merakımı 'bir işçinin boğaz tokluğuna çalıştığını unuttuğum ve mimarlığın ince zevklerine daldığım için' siyasal bir superego ile aşağıladığımı itiraf ederim. Yılmaz Güney'in *Yol* filminde Doğu'nun yalınkat sefaleti üstüme üstüme gelirken, benim Mardin sokaklarının korunması ile ilgilenmem bağdaşık görünmüyordu. Çünkü Yılmaz Güney'in insanda yakaladığı trajedi benim elimde kent ölçeğinde bir melodram haline gelebilirdi. Kardeşi dayak yerken defterine kenar süsü yapan çocuğun olaya sözde ilgisiz kalan buruk duyguları içindeydim.

Siyasal bir altbenlik kışkırtıyordu beni; "Sokakların Ölümü" adlı çalışmamı bir nostalji kitabının insansız, çelişkisiz ve egemen iktisada huzur veren duyarsız bir çalışma olmasını engellemek istedim. Bu kitap için şu aforizmaları yazarak yürüyeceğim yolu netleştirmeye çalıştım:

* Duyarlılığın tek yolu *insana içeriden bakmak* olan sanatsal biçimler değildir.

* Çevreye bakmak, *insana dışarıdan bakmak* anlamına gelir. Ki, bu da bir duyarlılık yoludur.

- * Çevreye bakmak aynı zamanda siyasal bir tutumdur.
- * Yalnızca insana değil, insansız nesnelere de bakılmalıdır.
- * Mimarlık bir insan tasarımıdır; insanlar onu neden, nasıl üretir veya yok eder, bunu anlamadan kent anlaşılır.
- * Geçmişle kurulan ilişki egemen iktisadın ve ideolojinin algıları dışına çıktıkça yenilikçi ve devrimci hale gelir.
- * Sokağı ve yok olan kültürel varlıkları, sanatın, bilimin, ideolojinin ve siyasetin bakışlarını birbirine karıştırmadan daha iyi anlayabiliriz.

İşte bu noktadan sonradır ki Diyarbakır'da ancak bir atın geçebileceği genişlikteki bazı sokakları; Diyarbakır'ın biraz Adana, biraz Kayseri ve biraz da Şam'a benzeyen görünümünü herhangi bir kaygı duymaksızın düşündüm. Ahtamar rölyefleri ile Kayseri Döner Kümbet'teki hayvan ve bitki figürlerinin benzer ve ayrı yanları olup olmadığını merak ettim. Divriği'deki taş süslemelerinin ve medrese taçkapılarının Gotik kilise kapılarına esin verip vermediğini, Floransa'daki Santa Croce Bazilikası'nın çan kulesinin Osmanlı mimarilerine esin kaynağı olup olmadığını sordum. Yoksa bu çan kuleleri -Çin'le Venedik arasında uzanan ipekyolundan geçmiş tacirlerin etkisiyle, önce buradan Batı'ya mı götürülmüştü?

Sorduğum her soruyu yanıtlayacak bir bilgiye sahip olmadığım için "hiç değilse sorularım güzel" diye avundum. Çünkü kimi sorular bilgi kapsamında yanıt bulmasalar da sezgi düzeyinde büyük anlamlar içerirler.

Karadeniz'de Iason Burnu'nda keşfettiğim kilise öreninin mitolojide olduğu gibi beni bir maceraya sürükleyeceğini bu yüzden sezmiş olmalıyım. Yoksa maceraya karar verir de bunu sezdiğimiz mi sanırız? İyi ama tıpkı Iason gibi benim de Altın Post'un peşinde ne işim vardı, neden Ergenekon'dan gelenlerin tilki postunu Romulus'ları emziren kurtun sırtından çalmaya gidiyordum?

Kayseri’de bir Bünyan Halısı’na oturarak başlattığım Doğulu serüvenim yine Kayseri’de Mança Kontu’nun atına ters bindiğim bir düşünle son buldu. Düşümde bilgilerin bana “geçmiş dünyayı” ayan beyan ettiklerini, ejderlerin kocaman sivrisineklere dönüşerek, evlerin bacalarına hortumlarını soktuklarını görüp dehşet içinde uyandım.

Fotoğraflar, işte tam da bu düşten uyandığımda gördüklerimdir.

FOTOĞRAF 1: *Kayseri kent meydanı*

Bir Anakronik Panorama: Kayseri Kenti

Hiç unutamayacağım bir düş gördüm: Bu düşün psikoanalitik bir yorumu mutlaka yapılabilir; ancak eninde sonunda düşler 'denetimsiz düşünme' bağlamında da değerlendirilebileceğine göre derin yorumlara başvurmayı yersiz buluyorum. Düşümde Adana'nın eski sokaklarında yürüyordum; eski sokaklar belki de çok eski tarihlerin çağrışımını yapmış olmalı ki kendimi ıssız bir coğrafyada, çöller ortasında buldum. Adana'ya hiç yakışmayan "dağlık çöller"di burası. Bu dağlık arazide önüme biraz çukurda kalan, düz bir alan çıktı: "Çukurova" sözcüğü böyle bir çağrışım yaptı herhalde. Bu ovaya "inerken" apartmanları çağrıştırır biçimde, üst üste ve düzenli olarak kayalıklara oyulmuş mağaralar gördüm. Ancak mağaralara girmeyip düz ovada ilerledim. Ağaçlar kovboy filmlerindeki gibi kuru bir gövdeden ibaretti. At ve deve karışımı lâmalarla, boğa ve buldog karışımı öküzlerin yabanıl hayatı içine düşmüştüm, korkuyordum, bir süre yürüdüm ve *düşümde* uyandım: 'bundan ne hikaye olur' diye sevinip notlar almaya başladım. Sonra da *gerçekten* uyanınca aklıma Borges geldi: Düşünde düş gören adam, şüpheyle kıvrınır, acaba şu anda kendisi kimin düşündedir?

İşte entellektüel düş görme dediğin bu kadar olur!

Tesadüfen görülmüş bir düş değil bu; çağrışımlarımın beni itelediği nokta, kentle barbarlık arasında; yabanılıkla "uygarlık" arasında kurduğum ilişkinin fantastik bir göstergesi olsa gerektir. Çünkü, bu düşü görmeden önceki zaman diliminde, epeyce bir süredir üzerinde yaşadığımız coğrafyada

kent mekânı ile tarihsel bellek ilişkisini koparmak için barbarlık düzeyinde saldırı yapıldığını düşünüyordum. Kentlerin dokusu ile barbarlık arasında kurulabilecek çok bağıntı var. Bunun en büyük göstergesi kent rantı denilen o yağmadan nasiplenenerin iştahıdır. Yağmacılar garip bir biçimde en fazla milliyetçi ve mukaddesatçı olanlardır; kent onlar için çok “çekici”dir; onlar için “tarihsel yapı” kavramı, elde edilecek rantı engelleyen bir taş yığınından ibarettir. Bundan ötürü Bizans kalıntısı saydığı İstanbul surlarını yıkıp yerine sosyal konut yapmayı önerdiği zaman tepki gösterenlere “sen domuzdan yana mısın, yoksa bizden yana mı?” diye sorma pervasızlığını gösterir.

“Biz” neydik? Biz tarih boyunca önüne gelen bütün surları yıkıp yerine sosyal konut yapan insanlar mıydık? “Biz” şehrin birinci derecede korunma altındaki alanlarını “metropol kent” olma sevdası uğruna önce ikinci dereceye indirip, sonra da korunma kapsamı dışına çıkartarak belleğini yitiren “anti-domuzlar” olarak nasıl bir uygarlık yaratmıştık? İstanbul, Paris’li Baudelaire’in hayran kaldığı ve “dünyanın başkenti” olarak övdüğü İstanbul iken surları ve Pera’sı olmayan bir kent miydi? İstanbul “denizden gidildiğinde insanı büyüleyen iki dünya kentinden biri” değil miydi?

Sosyalizmin yeniden umut olması için kafa patlattığımız bugünlerde çevre sorunlarını sanayi atıkları ve yeşil çevre ilişkisiyle sınırlamayı kentlerimizin bugünkü durumuna baktığımda yetersiz buluyorum. Çevre sorunları içine “kentlerin tarihsel bakımdan yok edilmesi” başlığını eklemek, basit bir romantizm değil çok ciddi bir ideolojik pozisyonudur. Çünkü dünya finans sisteminin ciddi “cazibe merkezlerinden” birisi olarak organize edilecek olan Yeni İstanbul’un “gökdelenlerle” süslenmiş “Finansbul” olacağı ve tarihle ilişkisinin de bir “tahammül”den öteye geçmeyeceği açıktır. Bu anlamda Refah Partisi’nin İslambol’unun, Anavatan Partisi’nin Hotelis-

tan'ının ve Sosyal demokratların "İskitanbul"unun halka rağmen ve halk zararına bir Ticaret nekropolü olmak anlamına geldiği "mesnetsiz bir suçlama" değildir.

Kayseri'yi ele almadan önce İstanbul'u anmamın temelinde, özellikle ülkemizin tüm kentlerinin temel sorununun burada olduğuna işaret etmek düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla İç Anadolu'nun tam ortasında daha yirmi yıl öncesinde yüz altmışbinlik nüfusuyla küçük bir kent olan Kayseri'nin bugün yediyüzbinlik nüfusuyla büyük kentlere rakip olan çekim gücünü açıklamak kolay olmaz. Kayseri yirmi-otuz yıl öncesinde de ekonomik potansiyel açısından hatırı sayılır bir kent iken "Yârim İstanbul'u mesken mi tuttun" türküsünün anavatani olmaktan kendini kurtaramayan bir güçsüzlük içindeydi; şimdi güçlü görünüyor, ancak kendisini anlatan bütün türküleri yitirdiği de önemli bir gerçektir.

Türkiye'de kent sorunu önce İstanbul'da sonra da orta ölçekli kentlerde yaşanmıştır ve bu süreç henüz tamamlanmamıştır. Bundan sonraki aşama küçük ölçekli kentlerin nüfus ve çevre sorunlarıyla karşılaşmasıdır. Yani sırada Kayseri yüzünden cılız kalan Yozgat, Nevşehir Niğde ve Kırşehir gibi illerin sorunlarıyla kimi gelişkin kasabaların kentleşme sorunları da vardır.

I. Kayseri'nin Tarihsel Mirası

Bugün küçük birer kasaba düzeyinde olan kimi şehirlerin tarihte büyük roller oynamış olmasına en iyi örnek bugün Boğazköy olarak anılan Hattuşaş'dır. Kayseri Hattuşaş'da dolayısıyla Çorum'da- cisimlenen önemli bir tarihsel oluşumun belki de ilk önemli durağı olarak göze çarpar: Kültepe'deki Kaniş kenti ve onun himayesindeki Karum. Burası Asur'lu tüccarların kolonisiydi ve Kaniş Devleti'ne vergi ödeyen bir Erken Hitit oluşumuydu: Ticaretin dünyadaki en

erken örgütlenmelerinden biri olan Kaniş Karum'unu Kayseri'nin miras hanesinin ilk satırına yazmak gerekir.

Kayseri'nin büyük roller oynadığı o çağda Kuzey Avrupa'da ve İstanbul Boğazı'nda uygarlık yoktu: Uygarlık henüz Hitit, Mısır ve Ortadoğu üçgeninde taçlanıyordu. Antik Yunan'da Kayseri'nin önemini yitirmediği, Kapadokya Krallığı'nın merkezi olarak büyük önem taşıdığı, Roma Çağı'nda ise durakladığı söylenebilir. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışı ve Batı'ya yayılışı gözönüne alındığında Kayseri'nin Roma zulmünden kaçanlara uğrak yeri olduğu görülüyor; Ortodoksluğun Basiliten kolunun Kayseri kaynaklı olması da Hıristiyanlık açısından bu kentin önemini artırıyor. Hıristiyan Roma için Kayseri'nin önemi yine de çok değil, Kayseri Selçuklu döneminde yeniden parlıyor, Osmanlı ile birlikte sönüyor.

Bu nedenle Kayseri ve çevresinde Hitit, Yunan, Roma ve Selçuklu kalıntılarının bolluğu ile, Osmanlı eserlerinin kıtlığı dikkat çekicidir.

Dev cüssesiyle insanı büyüleyen ve insanı eski çağlara sürükleyen İçkale Roma Dönemi'ne aittir; Selçuklular Dönemi'nde onarılmıştır. Üzülerek belirtmeliyim ki, kent merkezinde Roma ve Yunan kalıntısı olarak neredeyse hiçbir şey kalmamış gibidir. Hatta iş o kadar abartılmıştır ki, kentte 18. ve 19. yüzyılın tüm havasını taşıyan mahalleler de artık yoktur. Bugün Kayseri Türkiye'nin belki de en düzenli ve görkemli caddelerine sahip olan tek şehirdir; bu şehirde Modern Türkiye en görkemli hatlarıyla göze çarpar: Geniş bulvarların ortasında, tarihle hiçbir bağıntısı kalmamış, sanki sonradan yapılmış gibi duran tarihsel yapılarıyla bu şehir, büyük bir yıkımın üzerine kurulmuş olduğunu bir bakışta gösterir. Bu kentte tarihsel bir süreklilik yoktur: Yirminci yüzyılın yanında onikinci yüzyıl göze çarpar. Kent Meydanı'ndaki modern caminin karşısında tarihin ilk üniversitelerinden biri vardır. Şaşırtıcı güzellikteki Saat Kulesi 1906'da yapılmış-

tır ama Kaleiçi'ndeki ticarî kompleks -tarihsel dokuya zarar veren bir saygısızlıkla- 1980'lerde tamamlanmıştır.

Ülkemizin milliyetçi ideologlarının tarihsel rekonstrüksiyonu tamamlanmış görünmüyor; ancak bunu tamamladıklarında ellerinde kalan bilgi Kayserililerin bu ülkeye uzaydan gelmiş garip yaratıklar olduğu sonucundan başka bir şey olmaz. Tarihte ne kadar gayrimüslim akrabamız varsa onları yok edip, "kafada yer alan dünyaya göre" tarih yazanların örnek kenti Kayseri olmalıdır. Bu kent Yirminci Yüzyılın hesap-kitap ve ticaret düzenine uygun olarak, sonradan yapılmış bir yapay ve iğreti duran tarihsel eserlerin kenti haline gelmek üzeredir. Tarihsel eserleri "çevresine şâmil" bir bütünlük içinde algılamayan, bu eserlere saltık bir heykel veya müze eşyasıymış gibi davranan mantığın anakronizmi: Kayseri artık bilmem ne kadar yılın birikimini kesintisiz taşıyan bir kent değil, otuz yıllık Türkiye Şehir İşgalleri Sendromu'nun düzgün doğrularla kesilip biçilmiş dev bir modelidir. Tarihsel mirası yağmalama "görevine" Kayseri'de de yoksullar "taşeronluk" yapmaktadır: Kentin dış kale surlarının taşlarını sökerek yapılmış göçmen gecekondularının yerini pek yakında çok katlı binalar alacaktır. Refah Partisi'nin İstanbul Surları'nı talan etme planı Kayseri'de kuvveden fiile çıkmış durumdadır.

II. Kayseri'nin Ekonomik Durumu

Ahmet Nazif Efendi'nin *Mir'ât-ı Kayseriyye* adlı kitabında yazdığına göre, Kayseri il merkezi 1900 yılı başlarında 56.000 nüfuslu bir yerleşim birimidir ve kendisine bağlı tüm köy ve kasabalarda toplam 200.000 kişi yaşıyordu. Kayseri il merkezinde 34.000 "İslâm", 2800 Rum, 16.000 Ermeni, 1500 Katolik, 1200 Protestan vardı.

Dr. Hıfzı Nuri'nin Kayseri Sancağı'nın 1922'deki durumu-

nu gösteren çalışmasına göre ise Kayseri Merkez İlçe'de 100.547 İslâm, 19.867 Rum, 4690 Ermeni, 1200 kadar da Protestan ve Katolik yaşıyordu.

Mir'ât-ı Kayseriyye'de belirtildiğine göre, 1900 yılı başlarında Kayseri ticari etkinlikler sonucu kitle ihracatından üç milyon kuruş, yapağı ihracatından bir milyon kuruş gelir sağlarken, ununu Yozgat'tan sağlamakta, el tezgâhlarında üretilen çarşaf, yazma, havlu ve keçe gibi ürünleri kendi üretip kendi tüketmekteydi. Sanıldığı gibi pastırma ve sucuk ihracatı yoktu. İhracatta baş sırayı yılda on bin adet satılan ve elli milyon lira getiren halı alıyordu.

Almanlarla yakınlaşma sonucu 19. yüzyılda gelişen demiryolu taşımacılığı Kayseri'yi doğrudan etkilemiş değildi, Kayseri'ye demiryolu ancak 1927 yılında geldi. Sovyetler'le yakınlaşma kenti daha çabuk etkilemiş görünüyor: 1935'de Sümerbank bez dokuma fabrikası kuruldu.

Kayseri'nin çehresini değiştiren gelişmeler 1950'den itibaren başladı. Kayserili Müslümanlar, Rumlardan ve Ermenilerden boşaltılmış olan ticaret egemenliğini ellerine geçirmekle kalmayıp, yatırımcılığa yöneldiler; Hattat, Sabancı ve Has aileleri bu yönelişin bilinen büyük örnekleridir.

1994 verilerine göre Kayseri ekonomisindeki ağırlık -toplam 32 fabrika ile- yine tekstilden yana görünüyor. Tüm il sınırları içinde 75.000 halı tezgâhı ve 6 halı fabrikası var. Bunun yanı sıra 2 meyve suyu (birisini Meysu) 52 soba ve kazan, 18 elektrik ve elektronik, 12 yapı elemanları fabrikası ile 3 otomotiv, 12 döküm, 14 gıda fabrikası ve yüzlerce imalathane etkinlik gösteriyor. Kayseri'de toplam 3289 küçük işletme vardır ve bunların katma değer payı % 0.7'dir. Kayseri'nin Türkiye'de gelişmişlik bakımından Konya, Gaziantep, Manisa ve Denizli gibi illerden sonra 11. sırada yer almış olduğu görülmektedir. En azından büyük işletmeler bazında bu açık bir gerçektir. (Özcan, 1995)

Bu noktada Kayseri'nin gelişme potansiyeliyle orantısız bir gerilik içinde olduğu da söylenmelidir. Bunun nedeni "çevreyi mevreyi boşveren" politikacıların Kayseri Havaalanı'nı etkinleştirmek yerine Kapadokya'ya havaalanı yapmalarında, Niğde, Nevşehir veya Yozgat civarında kurulması anlamlı olan patates cipsi fabrikalarının Adapazarı'na kurulmasına izin vermelerinde aramak gerekir. Kayseri evlerinin ve sokaklarının yok olmasında turistik bakımdan Kapadokya'nın öne çıkartılmasının payı olduğunu da düşünüyorum. Oysa Kapadokya Eyaleti'nin başkenti olan Kayseri'nin tarihsel ve kentsel mirası hiç de küçümsenecek bir boyutta değildi.

III. Kayseri'nin Siyasal Dokusu

"Tutuculuk" denince akla Kayseri, Konya, Erzurum gibi orta ölçekte gelişmiş kentlerin geldiği bir gerçektir. Bütün ekonomik ve toplumsal gerekçeler bir yana, bu Anadolu "fayı"nın ideolojik besin kaynağı kimlik bunalımından türeyen ve kimlik bunalımı yüzünden elzem hale gelen kahramanlık mitosudur. Erzurum'da Nene Hatun'da ve Rus düşmanlığında vücut bulan "milli duygular"; İç Anadolu'da anakronik bir *Osmanlı ulviyeti* ile "ecdadımız" kipinde vücut bulur. Bütün tarihin milliyetçilikle yeniden yazıldığı gerçeği bu kentlere bakılınca yeniden anlaşılır: İslâm ortodoksisi, Selçuklular sanki batınî değilmiş de dünyaya milliyetçiliği ve Hanefî mezhebini yaymışlar gibi davranır. Üstelik bütün bunların Selçuklu denince akla gelen Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya hattında yaşanması akla fezâdır.

Ticarete egemen olanların siyasal düşüncesinin günlük hayata nasıl ağırlığını koyduğu apaçık ortadadır. Gündelik hayatın programı küçük esnafın ve tüccarın kavrayışına göre düzenlenirken, yaşamın genel seyri finansal sermayenin yatırımlarına göre şekilleniyor. Deyim yerindeyse büyük burju-

vazi siyasete, küçük esnaf ise ideolojiye basınç yaparak gündelik yaşamı kodluyorlar. Bu basınçtan doğan enerji tüm toplum katmanlarını bir örnek hâle getiren siyasal eylemlere, herkesin Müslüman ve Türk olmasına, herkesin aynı ilâhiyle ağlamasına, herkesin aynı zekâ fukarası adamların fetvalarıyla titremesine yol açıyor. Toplumsal işbölümünün derinleşmesine zıt bir biçimde *toplumsal çeşitlenmeyi reddeden* bir kök faşizm büyüyor.

Kayseri bu bakımdan Erzurum, Sivas ve Konya'yla yarışta sonuncu gelir; ancak 1920'lerin başında Kayseri'deki Ortodoks Metropolitliğinin ilgasıyla birlikte Türk-İslâm sentezinin ilk adımını atmak yönünden "birinci"dir. Kayseri'nin oportünist siyasetçiliğinin hakkını yemeyelim: Kadı Burhaneddin zamanından beri herhangi bir siyasal tavır netliği göstermemiş olan kentin Cumhuriyet dönemiyle birlikte rengi pek değişmemiştir: Kayserililer "hep daha büyük ve daha gürleyerek akan" suyun yanında yer alırlar. Örneğin Kayseri 1950'lerde Menderesçi, 1960'larda CHP'lidir. 1977 Belediye seçimlerini CHP, 1987 yerel seçimlerini SHP kazanmıştır. Kentte 1960'dan beri yaşanan büyük siyasal olaylar arasında 1960 başlarında İsmet İnönü'nün kente sokulmak istenmesi, Celal Bayar'ın ve Yassıda sanıklarının Kayseri Kapalı Cezaevi'nde kalmaları, Deniz Gezmiş'in Şarkışla'da yakalanarak Kayseri'ye getirilmesi ve Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın Genel Kurulu'nu basmak isteyen ve yangın çıkaran bir kalabalığın güçlkle önlenmesi dışında 1978 ve 1979'da yapılmış olan olaysız 1 Mayıs gösterileri vardır. Kent genel olarak sakin, ticari olarak canlıdır.

IV. Kayseri'nin Geleceği

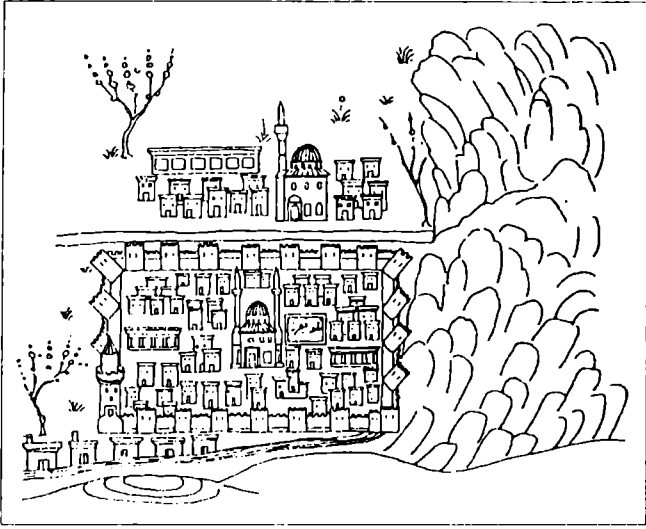
Kayseri hızla kente yerleşen köylülerin kentidir. Burada köyden kente hiçbir ara aşamayı yaşamadan hızla geçmiş in-

sanlar yaşarlar; dolayısıyla bir “Avrupa kenti” olsa da insanları evlerinin içini kendi gettolarına dönüştürmüşlerdir. Burada sıcak sudan soğuk suya aniden geçiş gibi kente gelenlerin yaşadığı kültür şokunu hafifleten bir katalizör devreye girmiş görünüyor: tesettürlü “Hacana”larla, tesbihli “Hacemmi”lerin rehabilitasyonu. Kayseri zaten oldum olası ticaret kaynaklı suçluluk duygusu taşıyan insanların kenti olarak dındardı. Bu dındarlıkta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri pompalanan anti-Hıristiyan propagandanın da etkisi vardı. İç pazarı Türkleştirmek (daha doğrusu İslâmlaştırmak) konusunda oldukça becerikli davranan Türkiye'nin ve onun destekçisi Yunanistan'ın ortak politikaları sonucu zaten Türk-İslâm çimentosunun sermaye ayağında en popüler isimleri yetiştiren Kayseri'de tutuculuktan doğal bir şey kalmadı.

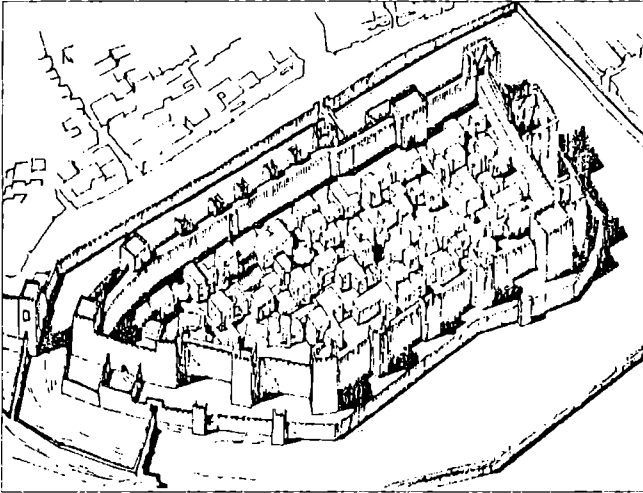
Kayseri bir işçi cenneti olsa bile, sosyalist politikacıları hüsrana uğratacak kadar “kendinde” bir işçi sınıfıyla malûldür; muhafazakârlığın kaynağı olan tüccar sınıfı ve orta sanayi erbâbı ise dındardır. Büyük sermaye sahipleri ise sermayedar olmanın verdiği oportünizmi en iyi biçimde değerlendiren bir siyasal “şekilsizlik” görünümü vermeyi becerirler.

Kayseri'nin bu koşullarda göze görünmeyen sol potansiyeli taşralı bir yalnızlıkla içinde yaşadığı kente küfür yağdıran ve kendini talihsiz sayan bir görünüm içindedir. Kendisi bu kadar yeni, beyni bu kadar eski bir şehir aramakla bulunmaz.

Dr. Gül Berna Özcan'ın “Ülke ekonomisinde küçük sanayiye güçlendirecek yönde adımlar atılırsa ve Kayseri küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yer aldığı bir kent olarak ulaşım, eğitim ve teknoloji eksikliklerini giderirse yerinde olur” şeklinde özetlenebilecek olan görüşlerini “Kayseri'nin geleceği” olarak gördüğümü belirtmeliyim. Ancak bu gelecek içinde insanların gördüğü düşün, yaşadıkları evin, söyledikleri şarkının ve yitirdikleri geçmişin hiçbir payı yok: Bu-

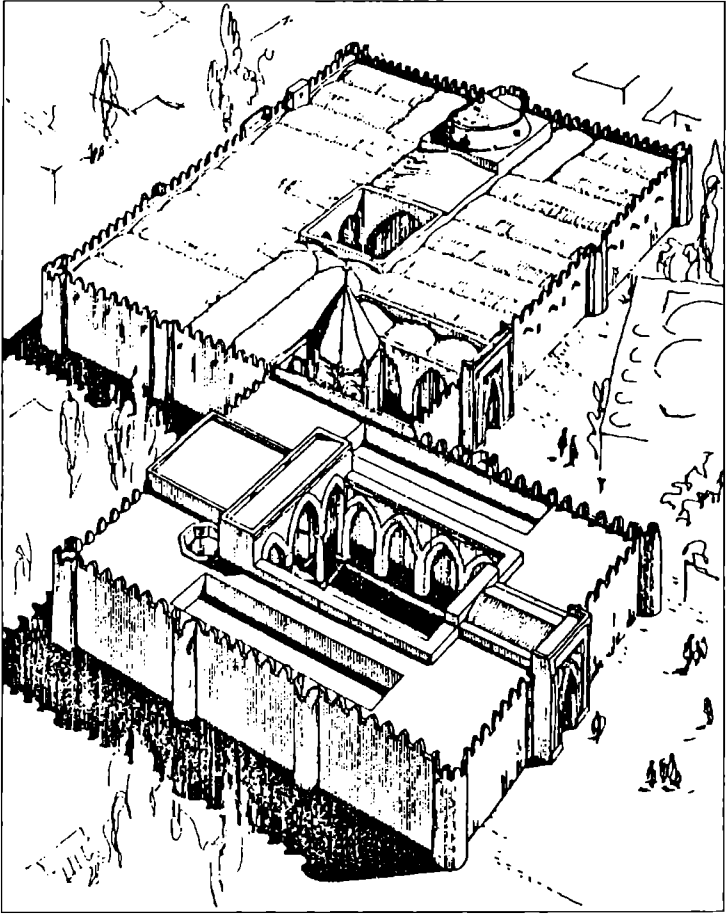
ÇİZİM 1 Matrakçı Nasuh'un minyatürüne göre Kayseri
(Kaynak: Giovannini, 1971).

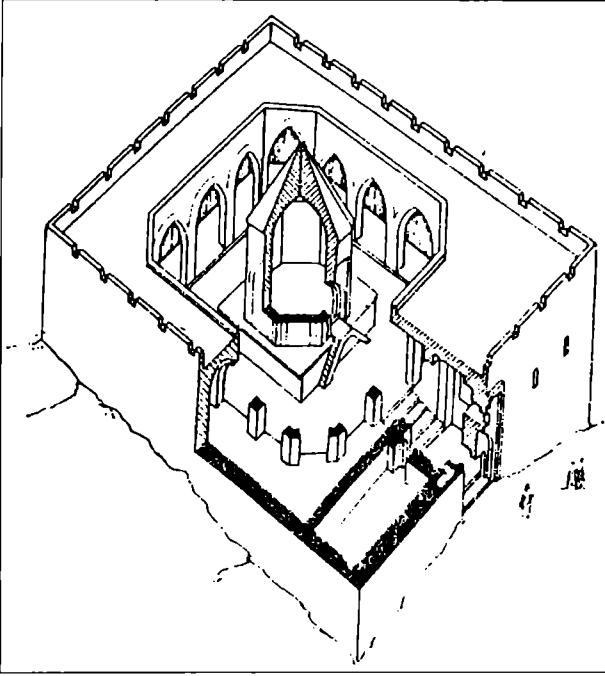
ÇİZİM 2 Kayseri Kalesi'nin Ortaçağ'daki görünümü
(Kaynak: Giovannini 1971).

rada ticaretin ve planlamanın katı mantığı var.

Bu yazının başında anlattığım düşü hayra yormak elimden gelmiyor. Kayseri'nin içe kapalı halkı, kendi gettosunda ama başkasının modernize ettiği dış evrenle kuşatılmış bir gettoda yaşıyor. Gördüğü düşü kendisinin sanması için hiçbir neden yok. O şehir başkalarının düşüdür. Ancak "başkalarının düşü" hangi sermaye ve tarikat fanusunun içindedir, yoksa değil midir, bunun yanıtı şu içinde durduğumuz 1996 yılında belirgin değil.

ÇİZİM 3: Ortaçağ'da Hunat Hatun Külliyesi (Kaynak: Giovannini 1971).

ÇİZİM 4: Köşk Medrese.

*Türk mimarlığının oval planlı ender yapıtlarından biridir. Selçukluların Roma mimarisinin planlama unsurlarını fazlasıyla benimsedikleri görülmüyor. Bunun tipik örneği kümbetlerin Roma mozoleleri gibi iki katlı oluşudur. Köşk Medrese ile Roma'daki Augustus Mozolesi'nin oval mimari tarzda oluşu gerçekten dikkat çekicidir.
(Çizim, Art of Cappadocia Giovannini 1971'den alınmıştır.)*

Kayseri Tarihi Üzerine

Ticaret ile sınıfsal oluşumları yaşıt kabul edersek Kayseri'nin ilk koloniyal tacir kentlerinden biri oluşu, bu kentin neden sınıflar tarihindeki “merkez” rollerden birini oynadığını açıklar. Ticaret dendiğinde ülkemizde hâlâ Kayseri akla geliyor; demek ki tarih ne denli hızlı değişirse değişsin, bazı özellikler aynı hızla yok olmuyor.

Antik çağda adı *Mazaka* olan Kayseri kenti, Kapadokya'daki Hellenizmin ilk temsilcisi olan Eusebius hanedanı zamanında *Eusebia* adını alır; İsa'nın doğduğu yıllarda ise Roma İmparatoru Germanikus'a atfen *Caesarea* (Sezar'ın Kenti) olarak anılır. Araplar bu sözcüğü “Kayseriyye” olarak ifade ettikleri için zamanla bu ifade “Kayseri” olarak kısalmıştır. “Kaysâriyye” pazar yeri, *bedesten bulunan yer* anlamına da geliyor. Bu açıdan bakıldığında Arapça'daki bu sözcüğün etimolojik temelini “Sezarların yaptıkları ticaret işleri” ile bağıntılı olduğu da savunulabilir.

Julius Sezar'ın katili Cassius'un buralara gelerek Antonius'la hesaplaşmak için güç topladığı yolunda kimi bilgiler vardır; ancak tarih olumsuz işler yapanlar hakkında taraflı yorumlara açık olduğu için bu bilginin doğruluğu kesin değildir.

Ancak şurası çok açık: Kayseri Hitit'ten beri Orta Anadolu'nun merkezidir ve İyon kentleri ile “omonia” (birlik) adı altında ortak sikke bastırarak kadar güçlü bir şehirdir. Bu nedenle Batılı (Kimmer, Kelt, Haçlı) ve Doğulu (Pers, Arap, Moğol ve Selçuklu) güçlerinin ve akınlarının temel ilgi

odaklarından biri olmuştur. Bu kentte ortaya çıkan kültürel yapı hep Doğu kültürüyle Batı'nın bir sentezidir. Örneğin dağa tapınma kültü Doğu kaynaklıdır; dağda yaşayanlara tapınma ise en azından Yunan mitolojisi düşünüldüğünde Batılı bir özellik taşır. Bu iki kült arasında kalmış olan Kayseri'de bir ihtimal ki "dağın üzerinde tapınma" ve "dağ aracılığıyla tapınma" gibi ara formüller ortaya çıkmıştır. Bunu Kayseri'de bulunan sikkeler ve dağda rastlanan örenler doğrular gibidir.

Hitit hiyerogliflerindeki adı "Harharas" olan Erciyes'in, Hurrilerce "Namni", Yunanlılarca "Argaion Oros", Romalılarca "Argaios" olarak anıldığı ve hepsinde de aynı anlama geldiği söylenir: *Beyaz Dağ*. Dağın konik görünümü yüzünden antik çağdaki tapınak formlarına esin kaynağı olduğu öne sürülür ki, bunu doğrulayan kimi sikkeler bulunmuştur. Kayseri büyük usta Mimar Sinan'ın Süleymaniye formunu oluştururken Erciyes'ten esinlendiği herhalde bu nedenle öne sürülmektedir.

Erciyes Dağı Kayseri'nin başka bir "merkez" olma özelliğini gösterir; bu dağ Anadolu'nun tam ortasına dikilmiş tarihsel bir anıt gibidir ve coğrafya ile kültür arasındaki ilişkiyi sorgulayanlar için zengin bir kaynaktır.

Kayseri Selçuklu dönemi tarihsel yapı örneklerini incelemek bakımından da "merkez" bir özellik taşır. Türkiye'nin hiçbir kenti Roma İmparatorluğu'nu bir İslâm gücü olarak yeniden ihyâ etmek için uğraşan, kendilerini "Rûmî" olarak adlandıran Selçukluların şekline Kayseri kadar girmiş değildir. Rum Sultanlığı'nın merkezi olan Konya bile bu açıdan Kayseri'yle boy ölçüşemez. Kayseri'de, Divriği'nin dünyada eşi bulunmayan mimari oluşumları kadar görkemli yapılar yoksa da, her adımda insanın karşısına çıkan Selçuklu eserleri, Roma döneminde yapılan ama Selçuklu haline getirilmiş kale ve Erciyes'in inanılmaz estetiği Kayseri'yi özel bir

kent statüsüne almaya yeter.

Kuzey Avrupa mimarisinde rastlanan Gotik tarzın Haçlılar'ın akınlarından sonra Anadolu'dan götürülmüş olduğunu söyleyenler, Kayseri'nin neden "merkez" bir kent olarak anılması gerektiğinin tanıklığını yapar gibidirler.

"Anadolu'nun fethi" başlığı altında Anadolu'yu 1071'den itibaren adım adım "Türkleştirilmiş" sayan anakronik resmi tarihçiliğimizin en büyük açmazı Selçuklu tarihinde görülür. Çünkü "Türkleştirilme" çoğu kez "millet" sözcüğünün *dinsel* bir anlamdan çok *etnik* bir kavrammış gibi ele alınmasıyla batağa saplanır; oysa Türklerin bir blok halinde Türk olmayanların üzerine yürüdükleri doğru değildir. Bunun en açık kanıtı Türk sayılan pek çok beyliğin Bizans ve Haçlılar kadar birbirleriyle de uğraştıkları gerçeğidir. Danişment, Ertuna, Dulkadir, Karaman gibi beyliklerin diğer beyliklerle yarattığı çatışmalar azımsanacak türden olmasa gerektir.

Türklerin Anadolu'yu fethetme istenci taşıdıkları iki türlü kanıtlanmış sayılır:

- a) Gazi Erenler'in örgütledikleri etnik püskürtme savaşları,
- b) Derviş ve hâce gruplarının dinsel asimile uğraşları.

Oysa bu iki "kanıt" dikkatle bakıldığında tartışmaya bile değmeyecek kadar zayıftırlar.

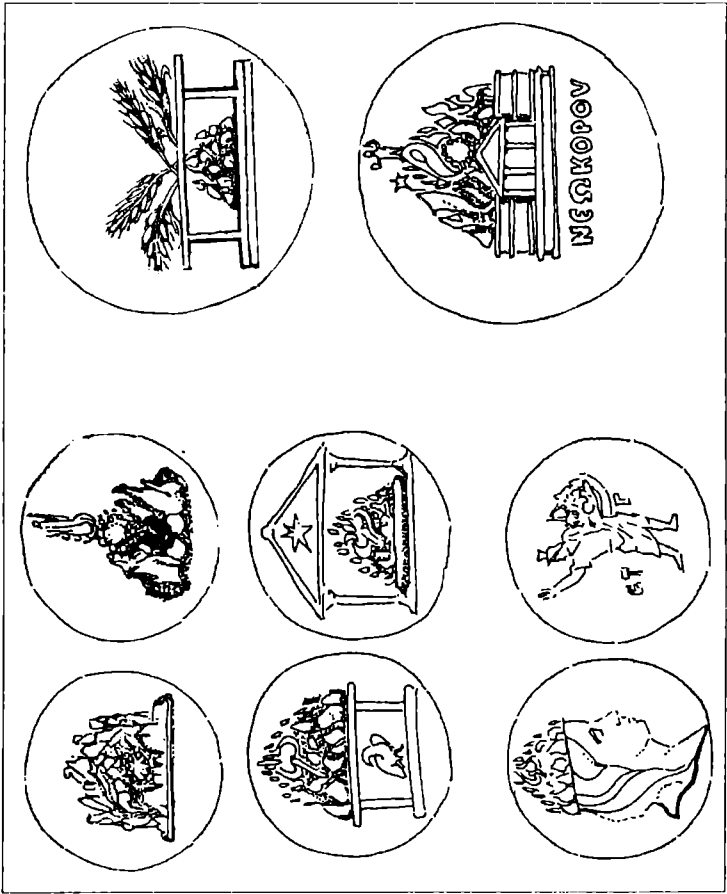
Birinci sav, Türklerin etnik bir bilince sahip olduğunu söylemekle tarihi çarpıtır; çünkü 9. ve 10. yüzyıllarda etnik bir bilinç yerine topraktan ve ticaretten elde edilecek rantların peşinde kılıç sallayan toplumsal örgütlenmeler vardır. Bu dönemlerde İran'daki Türk devletlerinin tebasının Pers, Anadolu'daki beyliklerin vezir ve yöneticilerinin İranlı olması şaşırtıcı değildir. Türk sözcüğünü ilk kez kullananların Haçlılar olduğu söyleniyor; büyük bir olasılıkla da bu sözcük kendi dininden olmayanları, hatta müslümanları işaret ediyor.

Dolayısıyla Anadolu'daki "Gazi Erenler'in" etnik bir püskürtme savaşı değil, din savaşı verdikleri söylenmelidir. Bu

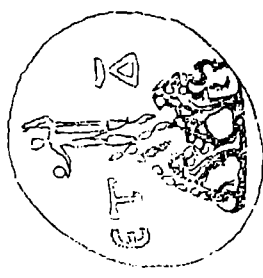
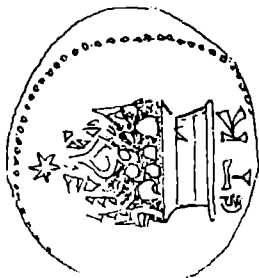
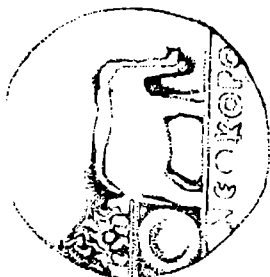
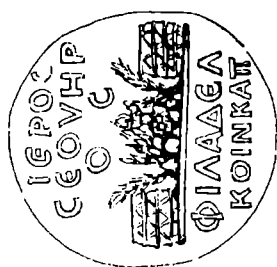
kişiler etrafında dönen söylenceler de çoğu kez Hıristiyan söylencelerine benzediği için yalnızca halk arasında üretilmiş olma olasılığı daha yüksektir.

İkinci sav, “dervişlerin Anadolu’yu Türk ve Müslüman yaptıklarını” kendine konu olarak seçmekle, Türklerin Anadolu’ya geldiklerinde monoblok bir dinsel inanış taşıdıkları yanlışına dayanır. Türklerin Anadolu’daki dinsel birikimden ne aldıkları, İslâm dinini nasıl revizyona uğrattıkları, gene kendi içlerinde mezhep ve tarikat ayrılıkları nedeniyle nasıl ayrıştıkları konusunu görmezden gelen bu sav, günümüzde faşist ideoloji yoluyla Anadolu’da yapılmak isteneni, Anadolu’da eskiden beri var olan bir durummuş gibi öne sürmekten başka bir şey değildir.

Kayseri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemini yitirmişti; bunun nedeni bir olasılıkla Hıristiyan tebaanın fazlasıyla yaşadığı bir kent oluşu ve Osmanlıların ticarete olan düşmanlıklarına karşılık Kayseri’nin bir ticaret şehri oluşudur. Bu kentte Osmanlı klasiği olarak Kale içindeki Fatih Camii, Sinan’ın yaptığı Kurşunlu Camii (Hacı Ahmet Paşa Camii) ve Kadı Hamamı vardır, bu durum Kayseri’ye genel bir ilgisizliği gösteriyor; çünkü küçük bir kasabadan öte bir yerleşim merkezi olmayan Nevşehir bile Osmanlı İmparatorluğu’nun lütfuna Kayseri’den fazla mazhar olmuş gibidir.

ÇİZİM 5: (Üstte ve yanda) Antik Çağ'da Erciyes'i konu ediren bazı sikkelerin çizimleri (Kaynak: Oğuz Güler, 1987) (üstte ve karşı sayfada).

FOTOĞRAF 2: Kaniş Karumu'nda bir sokak.
Merdivenler ve ev girişi açıkça belli oluyor.

Sokak Mimarlığı

Bir gün haritayı önüme koyup Erciyes'in volkanına pergelimin iğnesini batırdım: çizdiğim daire Avanos'u içine alan bir daireydi; Boğazlıyan'ın güneyinden geçen çizgi, doğuda Pınarbaşı'nı güneyde Tomarza ve Yahyalı'yı, güneybatıda Yeşilhisar'ı içine alıyordu. Buraları iyi bilen birisi, gerçekte bu yörenin volkanik oluşumlardan kaynaklanan taş mimarlığını da görür. Boğazlıyan'da kerpiç evler vardır, oysa biraz güneyinde taş evler görürsünüz. Bünyan, taş mimarlığı sınırı içindedir, Germir, Mimarsinan gibi yerler zaten Anadolu mimarlığının ata yurtlarından sayılmalıdır, halen burada taş yontan ustalar sokaklarda çalışır.

Erciyes ve Hasan Dağı'nın etki alanındaki yerlere baktığınızda bu bölgenin kendine özgü bir taş mimarlık ile hemen kendi çevresindeki yerleşim bölgelerinden bile ayrılabilceği gözlenebilir. Bu yöredeki evler hep birbirini andırır. Kayseri'de ve Gesi'deki sokaklarla Ürgüp ve Sinasos'takiler ortak bir kültürel kimliğin göstergeleridirler.

Bir bölge düşünün ki iki volkanik dağ tüm sokaklarına damgasını vurmuş olsun.

Hem de bu sokaklar tarihsel bir süreklilik taşısın: Kültepe kazılarında ortaya çıkarılmış olan Kaniş kentinin bir sokağını gördüğüm zaman günümüze ait mi değil mi hiç düşünmediğimiz şeylerin nereye ait olduğunu anlayıverdim. Bir taş merdiven artık olmayan bir evin kapısına doğru yükselmişti, orada bir kapı görür gibi oldum (Fotoğraf 2). Sokaktan gelen geçen yoktu, çünkü orası kazı alanıydı ama sanki havası şim-

FOTOĞRAF 3: Ürgüp (üstte). FOTOĞRAF 4: Sinasos (altta).

diye aitti. Temelleri taştan, gövdesi kerpiçten yapılmış antik çağ evlerinin tıpkısı daha benim çocukluğumda da vardı, toprak damlı evlerdi bunlar ve loğ denilen taştan yapma bir silindirle her yağmurdan sonra damın üzerini örten toprak sıkıştırılırdı.

İç Anadolu'nun Erciyes ve Hasan Dağı çemberi dışında kalan bölümünün mimarlığı betonarme yaşamımız başlayınca kadar böyleydi.

Volkanik çemberin içinde dolaştığımız zaman iki türlü sokak görürüz: Birincisi, taş evlerin oluşturduğu dar, parke döşenmiş ara sokaklardır. İkincisi ise yeraltı sokaklarıdır. Bu iki sokak biçimi bu volkan havzasını dünyanın en ilginç yerlerinden birisi yapmak için yeterlidir.

Yeraltı sokakları dar tüp geçitlerden oluşur ve insanın zorbalıktan başka bir şeyin yaşanmadığı bu eski dünyayı kavramasını sağlar. Sanki Ali Baba ve Kırk Haramiler masalı buralar için yazılmış gibidir; tılsımlı kapılar yerine ancak içeriden açılan gerçek kapıları bulunan korku kentinin imarı ilk kez buralarda tasarlanmıştı. İşlevsel olması açısından olabildiğince dar yapılmış bu yeraltı sokaklarının herhalde en büyük işlevi savunma idi. Çünkü temel olarak öz varlığını korumak için dar sokaklarda bulunmaktan başka çare yoktur.

Yerüstündeki sokaklara gelince volkanik kesme taşlardan yapılmış evler ve parke taşlarıyla döşenmiş yollar neden bu bölgenin temel karakteristiğini vermektedir? Bunun Kültepe'den devir alınan mimari gelenekle ilişkisi kurulabilir mi? Bunun ötesinde bu sokaklar işlevsellik açısından düşünülürse, atların en hızlı ulaşım aracı olduğu bir dünya için bundan daha zorunlu bir form doğabilir miydi?

Ticaretin ve denizin bulunduğu yerlerde yerüstü sokaklarının sıkışık düzen içinde yapılmasını zorunlu hale getiren bir mantık var gibime geliyor. Çünkü ticaret merkezine yakınlık için evler belli bir düzen içinde daralmış sokaklara sığdırılı-

FOTOĞRAF 5: Pompei sokaklarında volkanik etkilere bağlı taş mimarlığı açıkça göze çarpıyor (stte). FOTOĞRAF 6: Atina'da bir sokak (altta).

yor. Bunun belki de en güzel örneklerinden biri Ayvalık sokaklarıdır.

Kayseri, Ayvalık, Pompei, Atina veya Sevilla sokaklarını birbirine benzeştiren şeyin yalnızca ticaret olmayacağını kestirebiliriz: Akdeniz'e özgü bir mimari mantık adeta ticaret yollarından bir diğerine taşınmıştır. Kentler büyüdükçe (İstanbul veya Roma haline geldikçe) sokaklar yüksek katlı binalarla dolmuş, ama sokak genişliği aynı kalmıştır.

Beni düşündüren şeylerden biri de Kayseri ve çevresindeki volkanik alan dışına çıkıldığında neden taş binaları sıva ile kapatan bir görsellik ortaya çıktığıdır. Kapadokya taş mimarlığında "dış sıva"nın olmayışı, bu yapı stili, Erciyes'in ve Hasan Dağı'nın Anadolu mimarlığına özel bir katkısı olarak değerlendirilebilir.

İtalya'da bu gözlemlerimi haklı çıkaran mimari oluşumlar gözüme çarptı: Pompei kentinin yollarının ve Napoli'deki çeşitli binaların volkanik taşlardan yapılmış olması, bu mimarlığa Vezüv'ün katkısını düşünmekten başka seçenek bırakmıyordu. Bütün İtalya'da, eğer ki mimari gelenekler taş yapıların yapımına damgasını vurmuşsa, bu geleneklere de Güney İtalya'daki volkanik oluşumlar damgasını vurmuş olmalıdır. Ama İspanya gibi volkanizma etkilerine uzak bir ülkenin taş mimarlığında hangi etkenlerin rol oynamış olabileceğini düşleyebilmiş değilim. Gerçi, Juan Goytisolo, İspanyol mimar Gaudi'nin Peri Bacaları'ndan esinlendiğini yazıyor ama tüm Katolik ve Endülüsyen sanatı volkanizmaya indirgemek de herhalde yersiz olur.

FOTOĞRAF 7: Gesi'de Arnavut kaldırımli bir sokak.

FOTOĞRAF 8: *Safranbolu'da Arnavut kaldırımli bir sokak.*

FOTOĞRAF 9: Ayvalık'ta sokak (karşı sayfada).
FOTOĞRAF 10-11: Venedik sokakları (üsttekiler).

FOTOĞRAF 12: *Floransa'da Santa Croce Bazilikası'nın çan kulesi. 14. yüzyıl sonlarına değin belirgin bir minare anlayışı olmayan Osmanlıların esin kaynakları arasında acaba bu tür gotik etkiler de bulunuyor muydu?*

FOTOĞRAF 13: Ürgüp Yeni Camii'nin eski ve yeni minareleri ile 12 No'lu fotoğrafın konusu olan Santa Croce Bazilikası'nın çan kulesini karşılaştırmanız önerilmektedir.

FOTOĞRAF 14: Madrid'de Alkala Caddesi'ne açılan yan sokaklar "köşe mimarisi" ile keskin hatlardan kurtarılmıştır.

Sokaklar ve Özgürlükler

Bütün insanlar büyük bir duyarsızlık içindeydi; tarihsel evler ve sokaklarla duyarsız yöneticiler arasında yürüyen savaş nihayet sona eriyordu. Kayseri sokak sokak, ev ev teslim oluyordu. Sokaklardan bir savaş muhabiri gibi geçtim: vitrayları sökülmüş pencereler, ahşapları yakılmış iç dekorasyon malzemeleri, heykelleri çalınmış alınlıklar gördüm. Gördüklerim, sıranın ganimet paylaşımına geldiğini gösteriyordu.

Bugün dünya kentlerinin iki görünümü var: Birincisi evrensel olarak her yerde kenti kent olarak tanımamızı sağlayan caddeler ve bulvarlar; ikincisi ise o kentin kendi tarihinin dokusu. Eğer bir şehrin tarihi dokusunu gösteren sokakları yoksa, bir ülkede sokaklar rant ekonomisinin yüksek katlı binalarına teslim olmuşsa, o ülkenin sömürge olduğundan kuşkulanan gerekir. Her ağzını açışından “mâneviyat”tan dem vuran kolonyal tacirlerin ve onlar adına şehri dümdüz eden çok katlı blok plancılarının “materyalizm”den anladıkları şey kendi yaptıklarıdır. Bir insan en çok kendi hatalarından nefret eder: dindarın hatası öyle görünüyor ki paraya, mala ve kadına tapmaktır. Bir insan ancak kendi zaaflarını açığa çıkarttığı için taptığı şeyleri zaptu rapt etmek ister. Maddeyi para, yanlış inancı put sanan bu tacir zihniyet, fetretmek fiilini de işgal ve yok etme olarak anladığı için ülkemizi bir sömürge görünümüne düşürmüştür. Uzakdoğu'nun Batı taklitçisi kentleri ile tarihi bina kalmamış Kayseri'nin ne farkı olabileceği bu yüzden çok yakıcı bir sorudur.

Ben bir materyalist olarak Kayseri'nin “maneviyatına”, bu

FOTOĞRAF 15: *Tavukçu Mahallesinde ev. Bugün tamamen yok edilmiş durumdadır.*

FOTOĞRAF 16. Gesi'de bir sokak.

kadar ilgi duyarken, bu maneviyatçı “fatihler” neden ticaret hayatına göre düzenlenmiş bir kentten başkasını düşünemezler? *Fetih* denilen şey, başka kültürlerin izinin bile toz olmasını sağlamak canavarlığı ise, ruh hastalığından başka bir şey olamaz. Atalarımızın bunca yüzyıl yok etmeye çalışmadığı şeyleri “fetih” adı verilen yağma ve rant savaşına dönüştürenlerin yaydığı asıl büyük tehlike, yıkımı yasallaştırmaktır.

Ülkemizin sömürge valileri gibi davranan bu güruh, kendini hiçbir zaman bu ülkeye ait hissetmemiş olan, hazımsız bir “milli” kolonisttir. Ülkemiz talanı ve yok etmeyi bir marifet sanan, yaşadığı yerin kendi ülkesi olduğuna aldırmadan taş üstünde taş koymayan bir avuç sömürgecinin pençesinde inlemektedir. Ülkemizde sokaklar ezilmekte, caddeler ve bulvarların egemenliği son şeklini almaktadır.

Ben daha yeni yeni okumayı söktürmüşken, gördüğü her yazıyı bana okutan babamla bir sokaktan geçiyorduk, bana tabelayı okuttu: Turap Sokağı. Turap toprak demektir, o sokağın toprak olacağını nereden bilebilirdik?

O yıllarda, gecekondulardan pek daha iyi durumda olmayan kimi sokakları bir yana atarsak, Kayseri'nin yarısı eski Kayseri olarak duruyordu. Modern hayatın nimetlerini arayan, hali vakti iyi olan pek çok insan Sivas Caddesi'ne taşınmaya başlayınca kentte standart anlayışı değişti ve boşaltılarak kiraya verilen eski evler, o evlerdeki kültürel dokuyu sindiremeyen köylü kiracılar tarafından tahrip edilmeye başlandı. Eski mahalleler kısa zamanda gecekondular mahallelerine benzedi ve içimizdeki modernite bu mahallelerin kısa zamanda yok edilerek yerlerine çok katlı blokların dikilmesi isteğini kamçılıdı.

Sokaklarımızı yitirdik. Bu sokaklar dursaydı modern kadınlarımız gene köşebaşlarına oturup bir şeyler örerken dedikodu yapacaklar mıydı, ihtimal o ki, hayır. Peki sokaklarımızda bayram günlerinde âdet üzere yalnız başına yakaladığı-

FOTOĞRAF 17: *Talas'ta ev.*

mız kızları zorla öpecek miydik, ihtimal o ki hayır. İyi de bu sokakların durmasının yararı neydi o zaman? Haklısınız: Faytonların arka dingiline oturarak bedava yolculuk eden çocuklardan olmamışsanız, faytonları çeken atların nallarından ateş sıçradığını görmemişseniz, demir halı taraklarının sokak aralarından yükselen tok sesleri içinizde yankılanmamışsa, yüreğiniz bu volkanik kesme taşlı yollarda koşan atların ayak seslerine uyarak düzenli bir ritm içinde çalışmamışsa Kayseri sokaklarının size hiçbir yararı yoktur.

Victor Hugo “Orman barbarlıktır, özgür ülkelerin ise dağları vardır” diyordu. Bugün artık özgürlüğün tamamı değişmelidir; ormansız dünya ölüm getiriyor; Erciyes Dağı ise özgürlüğü simgelemeye yetmiyor. Özgürlük artık sokakların varlığıyla ölçülebilir: Moskova’nın Arbat’ı, Atina’nın Plaka’sı, Londra’nın Fleet Street’i varken, Hong Kong’un, Singapur’un ve Tayland’ın yüksek katlı apartmanlara bakan geniş meydanlarından başka ayırteci kentsel özellikleri yoktur.

Eğer 15 Numaralı fotoğraftaki gibi bir ev, yalnızca sizin yaşadığınız kentte varsa, kentinizin özgün bir kişiliği olduğu söylenebilir. Şimdi bir soru: bu gördüğünüz evin şimdi, şu anda yıkılmış olduğunu; harabe bile değil de, taş üstünde taş kalmayacak biçimde “yıkıtırlıldığını” öğrenseniz ne hissederdiniz? Yapay bir şok hazırlamış değilim: bu ev 1994 sonundan beri artık gerçekten yok.

Eğer 16 Numaralı fotoğraftaki gibi sokaklarınız vardı da şimdi yoksa ne düşünürdünüz? Bu fotoğraf Kayseri’deki eski bir mahallenin tipik görünümüdür, ancak onu Kayseri’de değil Gesi’de çektim, çünkü Kayseri’de artık tipik sokaklar, yerini tipik hatalara bırakalı çok olmuştu. Kayseri’de artık zorlukla korunabilen bazı evler var, sokaklar çoktan harabe ya da “bulvar” oldu.

Eskiden Kayserililer için ‘anasını boyar, kız diye babasına satar’ derlerdi; şimdi ise belki de ‘eski evleri yıkar, yerine adi

bır beton yığını yapar' diyeceklerdir. Denmelidir; çünkü ze-kânın yerini fırsatçılığın aldığı başka nasıl anlatılabilir?

Bir ülkenin özgürlüğü sokaklarından belli olur. Sokaklara damgasını vuran kişilik, evlerin pencereleri, pervazları, perdeleri ve bacalarında gizlidir. Apartman ise gereksiz değildir; yalnızca gelişen uygarlığa bir tahammül biçimidir. Bir ülkede sokaklar hızla yok oluyorsa, o ülkede hukukun ciddi bir şekilde yok olduğu, en azından hukuksal bir bunalım yaşandığı kabul edilmelidir.

Kent bir uzlaşma gerektirir; kentleşme yeninin eskiyi fethetmesi olamaz; kentleşme, eski ve yeni kültür öğelerinin arasına hukuksal bir çizgi çekilmesi demektir.

Bir ülkenin sokakları yaşıyorsa apartmanlara ve bulvarlara tahammülü daha kolay olabilir.

Kayseri Bir Gün Yıkılacaktır

O gün, tam o gün Kayseri'yi baştanbaşa yıkıp “modern” bir kent yapanlar, Erciyes Dağı'nın üstüne oturup tıpkı Neron gibi bu yangını keyifle izleyebilirler. Kayseri, bu koca kent, için için yanıp yıkılıyor: koca dozerlerin paletleriyle ayaklar altına alınıp çığnayan binlerce yılın has birikimi, vahşet ölçüsünde saldırgan ve çok katlı bir modernizmin pençesinde un ufak oluyor. Çevre köylerden kopup gelen ve kentli olmaktan gurur duyan köylüler; hiçbir zaman kentli olamayan müslimin takımı; eski mahallelerin arsa rantı üzerinden alacağı milyarların hayali ile tarih mirasımızı bir kazmanın ucunda eşek cennetine yollayan görgüsüz rantiyeciler, özel mülkiyeti tarihten önemli hale getiren tüzemenler, özel mülkiyeti kollayan mülkiyetsizler; yani bizler, artık koro halinde “düzenli” kentimize övgüler yağdırabiliriz. Çok şükür, Kayseri şahane apartmanları, bek güzel caddeleriyle nihayet İslâm'a, iz'ana ve beşerî hayatımıza uygun bir hale getirilmek üzeredir. Nihayet kâfirlerden kalma hiçbir yapı artık ayakta kalmamış gibidir; bu şehre giren herkes binlerce yıldır Selçuklu ve Osmanlı uygarlığını burada yaşamış sanabilir.

Temmuz 1993'te sokaklarında dolaştığım bu şehrin, bir zamanlar doğup büyüdüğüm bir yer olduğuna inanmak içimden gelmedi. Bu yazıyı yazmaya karar vermemin nedeni Kayseri'yi yıkılmaktan kurtaracak bir fermanı yazıp tiz elden kamuoyuna iletmek olsaydı daha rahat olurdu. Ne ki, ölenin arkasından dökülen gözyaşını kimsenin tınmadığı bir çağda yaşadığımızı

FOTOĞRAF 18: Kayabağ (Darsiyak) köyünde tavanı uçmuş kilise.

anlamak için çok toy değilim. Keşke hâlâ iyimser olabilseydim; keşke çocukluğumun düşlerini dozerlere çığnetenleri halka şikayet ettiğimde düşlerimi geri alabilseydim. Keşke koskoca bir tarih batarken herkes seyrine çıkmasa, kimileri de batan geminin deliklerini büyütmeyi sürdürmeseydi.

Artık kim bu sokaklardaki halı dokuyan demir tarakların sesini belleğinde tutacak, kim Ermeni kızı Haygü'nün Sabahattin'e olan aşkını önlemek için ailesi tarafından bir gece yarısı İstanbul'a sürgün edildiğini hatırlayacak? Kim Arabacı Agop'a ses uyağı olsun diye 'hop' dendiğini bilecek?

Apartmansız kalın emi. Şu şehrin eski dokusunu bir bütün halinde koruduğunuz örnek bir mahalleniz bile olmadan kişilik sahibi bir kent olunamayacağını size kim öğretecek? Kırık-kale ile Muş'un farkını birisi çıkıp gösterebilir. Farkları ancak

coğrafya özelliklerinden bulunur, kent özelliklerinden değil. Kayseri Türkiye'nin kent kişiliği olan ender yerleşim birimlerindedir; ancak bu şehrin kişiliğini kurtaracak kişilikler yoktur. Kayseri bir o kadar milliyetçi, bir o kadar da mukaddesatçı ile malû olduğundan, zavallı kentin yalnızca para ve rantiyeye ile kurulmuş maneviyata tahvil edilmesi şaşırtıcı değildir. Mangalı tozutmaya sırası geldiğinde vatan sevgisi konusunda kimseye laf söyletmeyen bu zevatın tarih bilgisine ve sevgisine güvenmek zaten gereksiz: çünkü korunması gereken bölge özellikle Kayseri'nin Hıristiyan evlerinin yoğunlukta olduğu Bahçebaşı ve çevresindeki yerleşim birimleridir.

Hoş, bu bölgedeki evlerin bazılarının zaten SİT kapsamında olduğunu söylersem niye bağırıp çağırdığımı anlamsız gibi görünebilir.

Birbirini düzgün doğrularla kesen apartmanların arasında bu mimari gelenekle hiçbir ilişkisi olmayan, üç tane taş ev korunursa ve bunlar da günün birinde falanca yerin konukevi olarak "hizmet" verirse buna SİT kapsamında olmak değil, rantiyeye kapsamında olmak denir. Bir ev silsilesi ancak çevresindeki yaşama ait bilgileri yalnızca imgesel olarak değil, simgesel ve bazen de reel olarak verecek şekilde korunursa anlamlı olur. Yoksa postmodern bir cıvıklıkla kenti kişiliksiz yapıların karnavalına çevirmenin, korumaktan çok dejenere etmek gibi bir anlamı vardır. Kapadokya'daki kiliseleri yıkıp freskleri Nevşehir Müzesi'nde sergilemek gibi bir şeydir bu.

Neresinden başlamalı? Kayseri bir gün mutlaka yıkılacaktır diye korkumu mu ifade edeyim, yoksa bu modern züppeliğin mutlaka sonu gelecektir diye tehditler mi savurayım?

1989'da Kayseri-Germir'de bir kilise görmüştüm: tavanı uçmuştu: içinde hayvan besliyorlardı. O yıl Türkiye'nin komünist Bulgaristan'daki "soydaşlarımıza" dini işkence yapıldığını, camilerin ahır haline getirildiğini iddia ettiği bir yıldır. Bütün bunlar yanlış değildi: ancak onların tenceresinin dibi ka-

FOTOĞRAF 19: Gesi'de tavanı uçmuş kilise.

rayken bizim kazanlarımızın dibi çoktan kömür haline gelmişti. 1989'da Gesi bağlarında dolanmıştım; Gesi'de tavanları uçmuş virane kiliseler, muhteşem eski sokaklar görmüştüm (Fotoğraf 18 ve 19). Kayseri ve çevresinde bir film çekilecekti, mekan arıyordum, Kenti gezdikçe çocukluğumun semtlerinin yıkılıp yerine yüksek binalar dikildiğini dehşetle gördüm. Kayseri Belediye Başkanı'na bu yıkımı bizzat şikayet ettim. Bana eski evlerle Anıtlar Kurulu'nun ilgilendiğini söyledi. Şimdi o eski evlerin yerinde yellere eserken, buraya imar ruhsatı verenin Anıtlar Kurulu olmadığını bana külâhım mı anlatsın? 1989'da SİT kapsamında olan bir Han vardı. Bu han 1980 yılına kadar atlarıyla, ameleleriyle onuncu sınıf bir otelden ibaretti. 1989'da tuğla deposu olmuştu ama dışarıdan bakınca durumu fena görünmüyordu (Fotoğraf 20 ve 21). 1993

FOTOĞRAF 20: Kayseri. Bu han ve sokak artık yok (karşı sayfada). FOTOĞRAF 21: Artık yok olmuş olan Han'a önden bakış (üstte).

FOTOĞRAF 22: Tavukçu Mahallesi, Bayram Sokağı. Bu sokakta Camciođlu'nun evi vardır. Benim çocukluğumda meskûndü, içinde kimler otururdu bilmiyorum. 1980'lerde boş bırakıldı, SİT alanı oldu. Ancak şimdilerde kapılarından başlayarak tahta oymalarına varıncaya kadar yağma ediliyor, çevresi yıkılıyor. Şu yıkık duvarların arasından eve girince yıkılanın yalnızca evler değil Kayseri olduğunu görmeniz mümkündür (üstte). FOTOĞRAF 23: Avluya bakan pencereleriyle müslüman hayatını gösteren, ideoloji ve mimari arasındaki ilişkiyi tıpatıp izlememize olanak veren bu canlı laboratuarları yıkmak için yarışan müslüman rantiyerler! Acaba gerçekten sizin için eski hayat önemli miydi? (karşı sayfada)

Temmuz'unda Han yoktu, onun yerine bir apartman temeli kondurulmuştu. Bu nasıl böyle olmuştu; herhalde bir SİT mucizesiydi (bu fotoğrafı yayınlamaya içim elvermiyor).

Canım yıkılsın ne var yani. Hem oraya belki de tertemiz bir işhanı yapılacaktır. Üstelik şehir gelmiş dayanmış hanın kapısına, sen diyorsun ki bırak kirli pasaklı bir eskilikte yaşayalım.

Oh olsun bize. Kendi ellerimizle ölümlerden ölüm beğeniyoruz. Yarın aynı acımasızlıkla bizim bu tertemiz binalarımızı temizleyecek başka bir kasap zihniyetine çanak tutuyoruz. Ancak ne yazık ki kimse bir daha Camcıoğlu'nun evini yeniden yapamayacaktır. Bugün kaderine terkedilmiş olan bu evin ve yanındaki evlerin içinden sobalık odun olarak o güzelim dolapları, kapıları, tavan tahtalarını çalan hırsızlar ve ayyaşlar bize geleceğimizin aynasını tutar gibidirler.

Camcıoğlu'nun Ermeni olduğunu bilmeyen mi var?

Camcıoğludur adınız
Hiç kalmadı tadınız
Saray'da donanma var
Davul çalsın Dudu'nuz

O insanlar büyük bir iç çatışmada ölüp gittiler, sürüldüler, Türk adları alanlar, “dönmüş” görünenler oldu. Ama hâlâ Gavremoğlu Mahallesi, Bahçebaşı ve hâlâ eski evler var. Kim Kayseri Ermenilerinin Kayseri yerel diliyle konuştuğunu bilir? Kim Boğazlıyan'da Ermeni katliamı yapan ve Osmanlılar tarafından idam edilen kaymakam Kemal Bey'in TC tarafından “millî şehit” ilan edildiğini, şimdi Boğazlıyan'da anıtbüstünün bulunduğunu aklı selim ile yorumlar? Biz vahşetiyle övünebilme çılgınlığı yaşayacak kadar küçüldük mü? Ellerimizden akıp giden geçmişimize bakıp sevinebilmemiz için kim aklımızı başımızdan alıp uçurdu?

İşin garip yanı, Kayseri eski mahallelerinin büyük çoğun-

luğu Türk yerleşimine aittir. Öyle bir eski yerleşimdir ki burası; içiçe geçmiş Hıristiyan ve Türk mahallelerinde sadece ayrıntılarda beliren ayrılıklarda ifadesini bulan ortak bir mimari kişilik doğmuştur. Yakılıp yıkılan, yakacak odunu bile bulunmayanlarca talan edilen kültür budur. Çifteönü Mahallesi'nde tesadüfen girip fotoğraflarını çektiğim bu ev (fotoğraf 23), serbest örneklem yoluyla bile parmak basabildiğimiz bu eski hayatın nasıl bir şey olduğunu anlatmıyorsa başka ne anlatabilir? Şimdi bunlar yıkılsın mı diyeceğiz?

Kayseri'de doğduğum için kendimi daima şanslı sayardım; şimdi bir talihsizden başka ne olabilirim? Erciyes Dağı'na bakıp da kendinde simetri ve görsel yücelik duygusu yaşamış olma şansı bulanlar, bu simetri'nin ev yıkımlarıyla toprak haline getirildiğini görünce Erciyes'i tuz buz görmüş kadar sarsılırlar. Kayserili olmanın anlamını İskoçyalılık ve Yahudi Cimriliği fıkralarıyla eşitleyenler, kapalı dükkanlarında Erciyes'e bütün bir ömür boyu sırtını dönerek yaşamış tüccarla, Erciyes'i her gün yeniden "okuyan" mürekkep ve sezgi ehlinin farkını anlayamazlar.

Kıçıkapu semtindeki bir Ermeni kilisesinin bir zamanlar karakol olarak kullanıldığını, daha sonra Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü'ne bağlı olarak ehli-müslim dinci militanlar yetiştirmek üzere karate salonuna çevrildiğini kim bilebilir? Battalgazi semtinde Roma Çağı'ndan kalma dış kale surlarına ait taşların tek tek sökülerek gecekondular yapmak üzere kullanılmasına göz yuman SİT koruyucuları bu ülkede mi yaşamaktadırlar? En azından son ikiyüz yılın Osmanlı dönemindeki bütün hayatı özetleyen eski mahalleleri yıkıp onun yerine iğrenç çok katlı blokları diken zihniyet hangi sebepten kendi geçmişinden tiksiniş olmalıdır ki bu denli gaddar davranabilmektedir? Çok değil, daha on yıl önce içinde yaşadığı bu evleri canlı tutabilen bir nesil vardı; şimdi o insanları eski evlerden kaçırılan ve onların yerine gecekondular

oturacağına hazır eve yerleşmiş insanları getiren gizli el; tarih hazinelerini çekirge sürüsünün insafına terkeden demir pençe hangi istilacı güç adına bu planı uygulamaktadır?

Kayseri kenti bir gün mutlaka yıkılacaktır; çünkü buldozerlerin önce düşleri çiğnediği bir kentte evlerin yaşaması için hiçbir gerekçe kalmamış demektir.

FOTOĞRAF 24: İki ev başbaşa verince ne düşünür? Çünkü artık pencereden başbaşa vererek konuşan kimse kalmamıştır. Acaba ne zaman pencere pancurları çalınacak ve sobada yakılacaktır bu evin kimbilir? Şu fotoğraftaki sokağın SİT alanı içinde olmanın tanımsız yalnızlığı ile ruhsal bunalım geçirdiği görülmüyor mu? Geçmiş özeleyen yok. Şu tarihsel belleği bütün çevresiyle, sokakları, pancurları ve parke taşlı yollarıyla koruyacak sorumluluk sahibi birisinin bulunmasını istemek çok bir şey değil. Bir imge taşımak gerekiyor yakın çevremizden düşlerimize doğru. Bir hayal basamağı ancak gerçekliğin üzerine basarak yükselebilir. Yakında bütün çocuklar yumurtaları fabrikada yaptığımızı, sütü ise menbadan doldurduğumuzu sanacaklar. Evlerimizi başlangıçtan beri apartmanmış gibi düşünmeleri de şaşırtıcı olmayacak. Kuru bellek! Sen nelere kaadirsin!

FOTOĞRAF 25: İspanya. Toledo, sokakları ve tarihi koruma açısından örnek bir kenttir.

FOTOĞRAF 26. Kayseri'deki bu ev, yanındaki yöresindeki tüm eski dostlarını yitirdi. Şimdi çevresini saracak olan o beton blokların ya da "yanlışlıkla" çıkacak bir yangının insafına kaldığının bilinciyle akşam güneşini izliyor.

FOTOĞRAF 27: Bir
berber dükkanı
tanımlasaydınız
aklınızdan böyle

bir berber
geçmeyecekti.

Çünkü sizin
berberinizde
tırış taşı değil
lavabo vardır;
ispiroto yerine
after-shave,
ustura yerine
jiletli ustura
bulunur. Sizin
berberinizin
yazar kasası,
çamaşırhanesi,
çırakları, kalfaları
olmazsa tırışınız
da olmaz. Bir
berber düşünün
ki dişinizi çeken
kerpeteni bile
bulunsun.

Elbette bu
berberde tırış
olmanız için tanış
olmanız da
şarttır. Ama siz
tırış olmasanız
da yeryüzünde
bir zamanlar
böyle berber
dükkanları
olduğunu bilin
ve hatta bu
fotoğrafın
Temmuz
1993'de
çekildiğini
unutmayın.

Dünyanın En Güzel Dağı

Önce başını, sonra göğsünü ve eteklerini görürsün: O bir kadındır.

Oturmuş da uzun eteğini yere yaymıştır.

Eteğine asılmış azizler, azizeler vardı eskiden: şimdi Hacılar var. Bu yüzden olmalı, eteğinin Kıranardı denen yerinde kan lekesi görünür. Maşatlık oralarda bir yerdedir. Âdet mi gördü, yoksa kaçırmak âdeti midir? Güzelim yüzü bu yüzden mi soldu, kar gibi oldu?

Yüzünü gören cennete gider. Beyaz duvağının altındaki teni gören yok, o yüzden biz Kayserililer toptan cehennemliğiz.

Olsun! Ne zaman sen ona baksan o da sana bakıyordur ya, bu yeter.

Vefâlı aşık. İri memeli kadın. Tek memelidir, bu memenin Lifos diye bir adı vardır: dimdik, cüretkâr, kadın egemen. Amazonlar devrinden kalmadır, iyi savaşabilmek için memelerinden birini kesmiş, kestiği yere yayını ve okluğunu asmıştır.

Romalılar ona bakarak res extra commercium demiş olmalıdırlar. Ticaretin kirletemediği şeyleri öven bu sözle yüreğimiz genişlese de, Erciyes'in Kayseri'ye ticaretin geldiği günden beri kaskatı kesildiğini bilmemiz yüzünden üzgünüz. Bir Asur tabletinden okudum: Kayseri'de henüz ticaret yokken Fırat Nehri yakınlarında onu ateşler içinde gördüğünü yazan bir tüccar, bu dağa ne oldu böyle diye şaşıyor. Diyor ki, "Artık her gece bu dağ bütün tüccarlar uyuduktan sonra Amazon kadınlarının ülkesine, Amisos yaylalarına gidiyor." Di-

ÇİZİM 6: Erciyes Dağı. (Kaynak: Naumann 1985)

yor ki, “Erciyes suda yüzünü yıkarsa o gece Karadeniz’de dalgalar evleri basıyor.” Zavallı Erciyes ağladığı belli olmasın diye yapıyormuş bunu ve tüccarlar uyanmadan gelip, gene eski hâlini alıyormuş.

Talas deniz anlamına gelir; eskiden Erciyes çıplak bir genç kızken ayaklarını Talas’ta ıslatır, yüreğinin ateşini böyle düşürürdü. Oysa ateşin bile alınıp satılmaya başlanmasıyla birlikte Talas kurudu, sevgilisini yitiren genç kızın saçları buz tuttu, bakışları dondu.

Ticaretin bir denizi kuruttuğu dünyada ilk kez burada görülmüştür. Bir dağın denize delice gönül vermesinc ilk kez burada tanık olunmuştur.

Yahudi tüccarının baş belâsı, buz bakışlı erimeyen güzeldir O.

Pencerelere takılmış yayla resmidir: her pencereden ayrı ayrı içeri girer. Dünyanın hayranlık veren tek hırsızdır: gönülleri çalar gider.

Beyazlığın sivri dilidir; kırmızı dilini dışarıda unutmuş beyaz Tekir kedilere benzer.

Antik sikkelerdeki üçgendir, Germir’den bakılınca kesme

taşlar gibi dikdörtgen olur.

Himalaya'yı aşağılayan bodur. Olimpos olmayacak kadar mağrur.

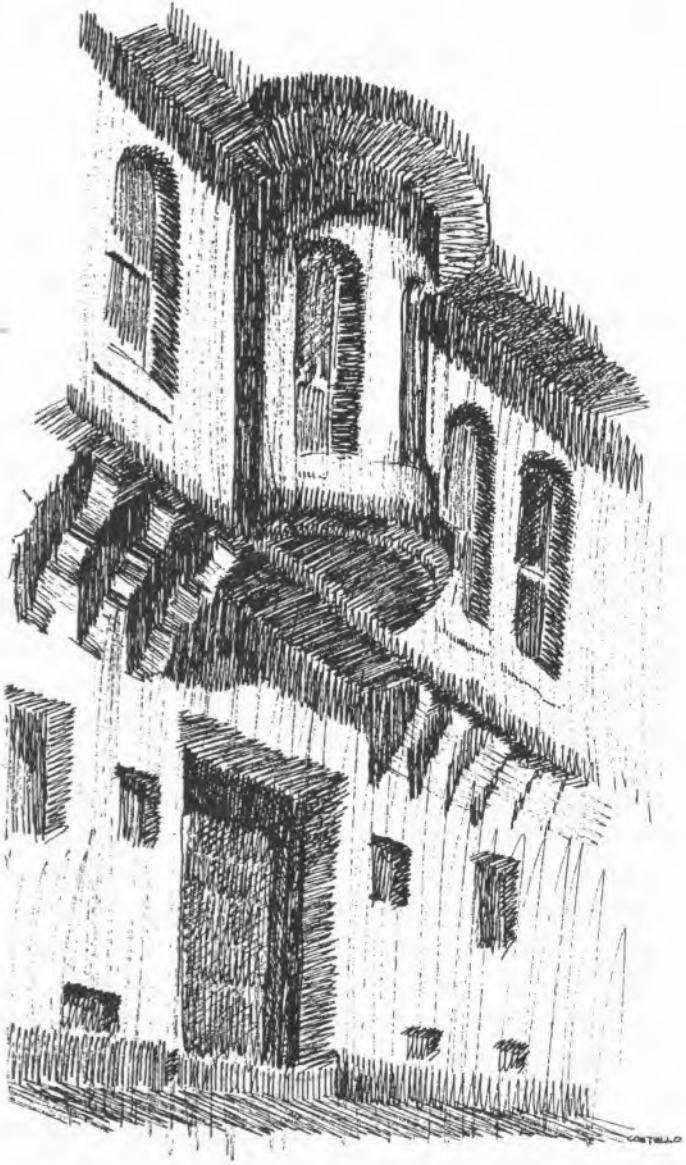
Kirazla süslenmeyi seven, ayıp yerlerine Hisarcık'taki üzüm yapraklarını seren bâkire.

Rüzgâr bakışlı Leylâ. Başındaki kire beyazlık denen Aylâ.

Türkülere sığmayan dev. Erkilet'in güzeli bağlar bozarmış, Gesi bağları'nda bir top gül varmış ne çâre. Herkes kendi Erciyes'ini alsın çekilsin. Benim Erciyes'im çocukluğumda kaldı. Damağımda duvağından kopartılmış bir avuç kar tadı. O, sevdiğine kar fırtınalarının heyecanı ile sarılan komşumuzun kızıydı: ah, onda ne kirazlar, üzümler, karpuzlar vardı. Çocuktum, yalnızca uzaktan izledim onu. Sonunda, şehrin en sofü tüccarına vardı.

Derler ki, Erciyes hâlâ kaskatı duruyor, uzaklara bakıyor-muş. Bulutlu gecelerden ve sisli havalardan yararlanıp Amisos yaylalarına gidiyor ve ağlıyormuş. Bir gece Samsun üzerinden geçen bir uçak tam ona çarpacakken başını eğmiş hemen; yüzünü yıkamaya başlamış.

O yıl Karadeniz'de yaşanan üzüm bolluğu hâlâ belleğimizdedir.

ÇİZİM 7: Kayseri Evi.

Ateş Kültü Üzerine Pitagoras'tan Esintiler

Pitagoras ateşi hiç sevmezdi; belki de korkardı ateşten. Bu nedenle onu asla demirle karıştırmaz, bir ağaç dalını yeğlerdi. Yıllarca bu soru zihnimi kurcaladı, niçin bir adam demirle ateşi karıştırmaktan çekinsin, bunu bir uğursuzluk saysın? Sorun ateşte mi, demirde mi? Sonunda sevinçle zıpladım: çünkü Pitagoras iletkenlik kavramını bilmiyordu ve ateşi karıştıran demir çubuğun ısınmasını demirin özünde bulunan olumsuzluğa bağlıyordu. Demir ve ateş yanyana geldi mi kötü ruh demirin içine geçiyor ve el yakıyordu. Demir ateşte kızartıldı mı hatta eritildi mi biçim değiştiriyor, ama bir tahta parçası böyle bir şeytanilik taşıyordu.

Tahtaya güveniyordu büyük bilge, demirden ise nefret ediyordu. Çünkü demir bir şeyi keserken, birini öldürürken, bir hayvanı dağlarken işe yarıyor, ibliscce işlerde kullanılıyordu.

Pitagoras'ın sayılarla dolu zihninin alevin titreşimlerini bir sağa bir sola hangi ritimle yandığını sayarken görür gibi oluyor, bundan sayısal hangi sonuçları çıkarttığını bulmaya çalışıyorum. Kehanet ve bilgi, boş inanç ve bilgelik içiçe geçmiş, gelecek çağların içine deha sızdırıyor.

Büyük bir adam; çünkü ateş onu uyumsuz yapmıştır. Gerçekte onun uyumsuzluğu ruhların bedenden bedene geçtiğini düşünen animistik dogmalara bilgi katmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yere düşeni kaldırmıyordu, nedenini buldum: hareket yere düşme isteği olan maddeden kaynaklanmaktadır; o maddenin isteğine karşı koymak yanlıştır. Yataktan kalkınca çarşafı ve örtüleri topluyordu, yatakta vücut izi

bırakmıyordu, nedenini buldum: çünkü eğer bedenin izi bir yerde kalırsa vücudu terkeder ve ölüm getirir. Alevin yanında aynaya bakmıyordu, nedenini buldum: çünkü alev olumsuzdur; nasıl ki demire işleyip ısıtıyorsa, insan ruhuna da işleyip onu bir iblis haline getirebilir. Ateş sönünce külleri karıştırıyordu, nedenini buldum: çünkü o matematiksel bir düzene sahipti, o düzeni bozmasak her zaman olumsuz etkilere sahip olma potansiyeli taşıyacak demektir.

Pitagoras Pers tehlikesi yüzünden canı burnuna gelmiş olan Ege topluluklarının bir üyesiydi. Perslerden siyasal nedenlerle nefret ettiğini, onların ateş kültüne karşılık ideolojik bir karşı duruş içinde olduğunu görür gibi oluyorum. Ancak onun bütününü Pers karşıtı bir düşünceyle değil, yüzyıllardır birikmiş olan boş inançların etkisiyle düşüncelerini geliştirdiğini teslim etmek de gerekir. Çünkü ateşperestlik yalnızca Perslerde var olan bir inanç sistemi olamaz; bunun ateşin keşfedildiği çağlara uzanan çok daha köklü bir temeli olmalıdır.

İlkel insanı düşünüyorum: ölümün insan ve hayvan bedenini buz gibi soğutan ve kaskatı yapan acımasızlığı karşısında ateşi keşfetmeden önce bir hayvan kadar düşüncesizdi. Ateş insan zihninde gerçek bir sıçrama yaratmıştı, ama nasıl? Yıllardır bu soruyu düşünüyordum, sonunda buldum!

Mağaranın dışına çıkıp bakınalım ve güneşi görelim: sıcak. Yaktığımız ateş gibi sıcak. Kadınların apış arası, koltuk altlarımız, emdiğimiz kan, içediğimiz sıvı sıcak. Oysa büyükbaba az önce öldü ve vücudu bir taş parçası gibi kaskatı kesilip soğumaya başladı. Ölürken şöyle bir gerinip derin nefes aldı ve son soluğunu uzun uzun bıraktı. Öleceğini anlamıştık, başında duruyor ağzından çıkan nefesin yüzümüze çarpan sıcaklığını hissediyorduk. Ölünce alnından başlayarak tüm vücudu soğudu ve sonunda taş gibi oldu. İyi de, ölmeden önce vücudu neden sıcaktı? Bir haftadır bir şey yememişti ve üstelik bu adam ateş de yutmamıştı! Evet, soluktu insanı sıcak yapan; o gidin-

ce vücut da soğuyordu. Demek ki şu yanan ateşin üstüne elimizi tuttuğumuzda alevin ulaşmadığı yerlere bile sıcaklık veren ısıdan içimizde de vardı. Tıpkı alev gibi hareket ediyordu. Alev bir canlıydı ve çeşitli bedenlere giriyor, canlandırıyor ve terk edebiliyordu. İki tür alev vardı: göze görünenler ve göze görünmeyenler. İşte bu görünmeyen ateş içimizdedir, hareketimizi o yaptırır, vücudumuzdan gidince de odun parçasından farkımız kalmaz. Tıpkı bir odun gibiyizdir; ateşe atılırsak bu kez görünen ateşimiz ortaya çıkar.”

İlk ateş düşünürü bu tümcelerle düşündü mü bilmem ama bu düşüncelerle davrandığı kesindir. Tüm dinlerde ruhun ışık cinsinden bir nûr olarak betimlenmesi, meleklerin ağırlıksız ve cisimsiz bir ışık gibi kabul edilmesi ilk düşünürümüzün tüm dinlere kabul ettirdiği bir ortak yarıdır.

Tüm dinlerdeki ruh betiminin ateş kültünden kaynaklandığı yanlışlanabilir bir şey değildir.

Anaksimenes’in ruhu “hava” olarak kabul etmesi ile ateşi “süzülmüş hava” sayması çok anlamlıdır ve çünkü ona göre her şey havanın şu ya da bu yoğunlukta olduğu şeylerden oluşmuştur.

Pitagoras’ın “ruhların gezici olduğu” görüşü işte bu tür bir mantık yürütmeye dayalı olabilirdi. İlkel insan, yediği bir canlının öldüğüne değil, kendini hareket ettirdiğine inanabilirdi; onun zihninde aminoasitler ve enzimler yoktu. Bizim soluğumuz da başka bir bedene yerleşince o bedende yaşayabilirdik. Örneğin kabilemizden bir insanı parçalayan aslan, üyelerimizden birinin ruhunu içine aldığı için artık bizi anlayabilir ve bizimle dost olurdu. Buldum: kurban etme eylemi bir üyemizin ruhunu düşmana teslim ederek onun bizim gibi düşünmesini sağlamak için başlamıştır.

Çocukken “alâmeti yaktık seyrine baktık” tekerlemesi söyler ve ateş yakardık. “Ateşle oynayan çocuk” derinlik psikolojisinde uyumsuzluk belirtisi olarak kabul edilir; güzel de,

ateşle oynayan hangi yetişkin uyumlu ki çocuk uyumlu olsun?

Neolitik çağ insanının ateşle kurduğu en şiddetli ilişki yanardağın püskürmesine olan tanıklığıdır. Çumra yakınlarında Hasan Dağı'nın güneyinde yaşayan Çatalhöyük insanının yanardağ püskürmesini bir boğa kükremesi sandığını biliyoruz. Yanardağ patlayıp da burnundan duman ağzından alev püskürttüğçe bunu bir boğa sanmak çocuksu bir imgelem midir? Bunun ne olduğunu anlayabilmek için Çumra'ya gidip Hasan Dağı'na bakmak gerekir; ben baktım, dağ uzakta olduğu için herhalde hayvansı bir homurtu çıkararak püskürüyordu ve ihtimal o ki dünyanın öküzün başı üstünde durduğu masalının ortaya atıldığı yer Çumra yöresi idi.

Deprem, kıyamet ve ateş çağrışımlarının yanyana gelmesi Çumra'dan Elbruz Dağları'na, oradan da Himalaya'lara kadar uzanan fay kırığı yüzündendir.

Pitagoras'ın aksine yanan ateşi kötülük dışı kabul eden Perslerin iyilik tanrısı Hürmüz'dür. Işığı, ateşi ve gökyüzünü gösterir. Toprak ve yeraltı ise kötülük yüklüdür.

Kapadokya bu bakımdan bir sentezlemeye dayanır; bir yanda Yunan dini, öbür yanda Pers inançları bölgenin ateş kültü ile bağlarını görmemizi sağlar. Çocukluğumuzda yanan ateşin üstünden atlamadığımızı anımsıyorum; soğan kabuklarını şeytan parasıdır diye yaktığımız aklıma geliyor, işte bu nedenle "alâmet" (belirti) sözcüğünün neden "ateş" sözcüğü yerine kullanıldığını anlamaya çalışıyorum. Bu neyin belirtisidir? Dağlarda yakılan ateş; düşmanın belirtisi, insanın te-nindeki ateş: ruhun belirtisiyse, ateş doğrudan doğruya hammaddelik ettiği şeytanın belirtisi olabilir miydi?

İran'daki Demâvend tepesiyle Erciyes'in dorukları arasında bir mitolojik bağ kurarsak, acaba Olimpos mu ağır basardı yoksa Demavend mi? Kayseri'ye "Anadolu tarihinin kulesi" Erciyes'e de "Anadolu'nun gözetleme noktası" gözüyle bakabilir miydik?

Yunanca'da "argaion oros" beyaz dağ anlamına gelir ve tanrının beyaz dağda oturduğuna ilişkin çeşitli betimler yapılmıştır. Olimpos da aynı niteliklerde olduğuna göre eski çağlarda dağların tanrıyla özdeşleştirilmesine şaşacak bir şey yoktur. Kayseri'nin Hellenistik Çağ ve Roma etkisinde kaldığını açıklıkla saptayacak kalıntılar göze çarpıyor. İlginç olan şudur: bu kentin Zerdüşt dinine bağlılığını gösteren tapınaklar vardır. Bünyan çevresinde bulunan ve şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde olan ateş sunağı bunu göstermektedir. Ateşe tapanlar kurbanlarını mutlaka bir dağ başında kesmektedirler. Erciyes'e "Kaya Zeus" denmiş olması ve onun için kurbanlar kesilmesi çok eski bir olgudur ve Kayseri'nin niçin Pers-Roma ve Yunan üçlüsünün kaynaşma noktası olduğunu açıklar.

Kule (tower) olmak ilkin Hasan Dağı'na atfedilmiş bir niteliktir ve boğa (taurus) ile fonetik ilişki içindedir. Ben Hasan Dağı'nın alâmetlerini çok önemsemekle birlikte, şüphesiz ki Erciyes'i çok daha önemli buluyorum. Ne yazık ki büyük maceraları hep küçük kardeşler yaşarlar. Hasan Dağı'nın maceraları hep dikbaşlılığın, uzlaşmazlığın ve öfkenin mantığını gösterir; bağatır ve ince düşünceli olmayan bir küçük kardeştir bu. Oysa Erciyes'in eteklerinde boyunegme, ödü ve sabır bir mihenk taşı gibidir; burada ucuz kahramanlık yapmayan bilgelere özgü derinlik vardır: Aziz Basil, Kadı Burhanettin ve Baba İlyas burada yaşamıştır. Yıllar önce Battalgazi'ye Hıdırellez için "dazdaz kurmaya" (piknik yapmaya) giden Kayserililer bir batınî dervişi anmaya gittiklerini bilmezlerdi; ancak bilselerdi yine bir şey değişmezdi çünkü inançlar ne kadar "kollektif" gözükersen gözüksün, grubun ve yerelliğin eğimiyle her zaman ortodoksiden sapar. Bu nedenle yeryüzünde hiçbir din özgün değildir; hatta hiçbir din kendisi değildir.

Sokak Adları

İstanbul'da "Hayâl Çıkmazı" adında bir sokak anımsıyorum; belki de belleğim beni yanıltıyor. Ancak sokakların adıyla hayallerimiz arasında kurulacak bir ilişkiyi çağrıştırmaması bakımından, bu bir yanlış anımsama ise bile hoş görünüyor.

Sokakların ve caddelerin askeri bir düzenlilik içinde numara ile belirlendiği Ege kentleri ile, her yanından dedelerimizin dili fişkırان İstanbul sur içi yerleşiminin farkını başka hangi şey bu saydamlıkla anlatır? Sokaklara ve caddelere "büyük adam" mitosuna bağlı olarak generallerin, paşaların, valilerin ve siyasetçilerin adlarının verilmesiyle numara verilmesi arasında hiçbir fark yokken, eski sokak adlarının da bu değişim sürecinden payını alması işin tuzu biberi oluyor.

"İkinci bir emre kadar" Ankara'nın en büyük iki bulvarının adı değiştirilmezse, bunlardan birinin *Atatürk*, diğerinin *Gazi Mustafa Kemal* olmasıyla düşünmeye başlayabiliriz. Bu "merkez noktasını" Ziya Gökalp, Fevzi Çakmak, Tunalı Hilmi, Nevzat Tandoğan, Necati Bey, İnönü, Celal Bayar, Kâzım Karabekir.. gibi sokaklar, caddeler ve bulvarlar tamamlar. Uluslararası ilişkilerimiz de unutulmuş değildir: Cinnah, De Gaulle, Kennedy, W. Brandt adları da caddelerde yerlerini almışlardır. Selânik, Tunus, Paris, Tahran caddeleri ile Ankara bir diplomasi kentine uygun ciddiyet içindedir. *Sağlık Sokak* hastane çevresini ve *Sıhhiye Meydanı*'na çıkışı işaretlerken *Anafartalar*, Kurtuluş Savaşı dekorunu tamamlar.

Yer adları arasında askeri bir yerleşimi hemen ayırt edebi-

leceğimiz nitelikte olanlar da göze çarpar: Karargâhtepe, Savaştepe.. gibi.

Adıyla uyumsuz yerler adeta muzip bir belediyececinin eseri gibidir: Şentepe, Güventepe, Akalar Mahallesi, Aşağı Eğlence, Mutlu Mahallesi, İskitler..

Hızlı kentleşmenin hormonal dengesizliği ile hızla çoğalan sokaklarda öyle bir ad kargaşası göze çarpar ki, bu adlara kuşbakışı ile bakıldığında çok azının yerel bir tanımdan doğduğu, gerisinin bir ad manipülasyonundan ibaret olduğu anlaşılır. Hiçbir su akıntısının bile bulunmadığı bir sokağın adı nasıl *Çağlayan*, cetvelle çizilmiş gibi dümdüz olan başka bir sokağın adı nasıl *Eğribucak* olur, anlaşılır değildir. Türkiye'de kaç tane Sokullu, Plevne, Gaziosmanpaşa, Talat Paşa, Yunus Emre, K. Karabekir, Kılıçaslan, Battal Gazi, Bozkurt, Y. Beyazıt, Yavuz Selim, Turan, Alparslan, Fatih, Namık Kemal, Kanuni.. mahalle/sokak veya bulvarı olduğu sayılabilir mi?

Ankara Adliye Binası'na bakıldığında insan nasıl Türk devlet anlayışının katı bir ideolojik perspektifini görüyorsa, sokak adlarına bakınca da aynı ideolojik manipülasyonu görebilir. Bunlara bir de köy ve kasaba adları eklenirse durumun acımasızlığı kendini iyice belli edecektir.

Şehirler ve Adları

Bir şehrin adını nereden aldığı sorusu çoğu kez dil oyunlarına dayalı ilkel bir yoldan yanıtlanır: Rumlara göre, Hıristiyan katliamından kaçanlar “nereye gidiyorsun?” sorusuna “isten poli” (kente gidiyorum) karşılığını verdikleri için İstanbul’un adı “isten poli”den türemiştir. İslâmcı sofulara göre de evliyalara, ulemalara kenti olarak peygamberin dileği doğrultusunda “İslâm ahalisi bol” bir kent yapılan İstanbul, “İslâm bol” parolasından yola çıkarak bu adı almıştır.

Adana’nın adı iki adamın düz bir tarlada gördükleri bir danadan geldiğini, adam “Aa, dana!” dediği için Adana’nın bu adı aldığını nasıl inandırıcı bulmuyorsak; Haliç’in İo’nun boynuzu olduğu söylencesine nasıl gülüp geçiyorsak, Kayseri’nin de Sezar’ın kenti değil “Kays’ın eri” niteliğinden türediği masalına da öyle gülüp geçebiliriz.

Ülkemizde çoğunluğu Roma’dan kaynaklanan kent adlarının Osmanlı döneminde değiştirilmemiş olması ilginçtir. Gerçi, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte küçük yerleşim yerlerinin adları Türkçeleştirilerek “millî” bir hale getirilmişse de, kentlerimiz bu ahmaklıktan payını almış değildir. Millî olma konusunda hızını alamayanlar Urfa’yı Şanlıurfa, Maraş’ı Kahramanmaraş yaparak Yiğityozgat’ın, Serhatkars’ın Türki-limardin’in yolunu açmışlarsa da, görüleceği üzere bu işin şakasında bile bir bayağılık olduğu açıktır.

Ülkemizde kent ve meydan adlarının dinsel dışı oluşu özellikle dikkat çekici bir durumdur. Hıristiyan kent kültüründe meydan, sokak veya bir bölge aziz adlarıyla anılırken,

(Örneğin: Agia Paraskevi, San Marco Meydanı gibi..) doğan çocuğun adı bile hıristiyan dini ile anlamlandırılırken (isim günleri bile dinsel bir içerik taşır) ülkemizde son otuz yılda çocukların adında ciddi bir biçimde dindışına yönelik olduğu göze çarpıyor. Paradoks da burada: kentleri ve çocukları adlandırırken Hıristiyanca davranan Batılılar, günlük yaşamlarında dinin etkisini pek az duyumsuyor. Oysa ülkemizde köyleri, sokakları ve çocukları dindışı adlandırma konusunda çok titiz davranan insanların yaşamının sınırları neredeyse din tarafından çiziliyor.

Vona'da Akşamüstü

Karadeniz'de adeta tarihi silinmiş bir coğrafya vardır. Özellikle Samsun'la Trabzon arasında, İç Anadolu ya da Ege'deki gibi bir tarihsel dokuyla karşılaşılmaz; en eskisi yüz yıllık bir mimariyi düşündüren yerleşim merkezlerinden geçilir. Karadeniz bu anlamda Türkiye'nin "bugününe en yakın" bölgedir; geçmiş çağları düşlemeye engel olan bir TARİHSİZLİK içindedir. Burada insanlar kaçar kentler de hep ŞİMDİKİ ZAMAN'a ayarlanmışlardır. Hüzün, yapısı gereği bir geçmiş zaman algısı ile mayalanır; Karadeniz insanında melankolinin olmayışı belki de geçmiş zamanın bir türlü akla gelmediği bu engin coğrafya yüzündendir. Karadenizliler soyut fikirlerle uğraşmaz; Nietzsche'nin felsefe yapmak için kuru iklimler gerektiğini yazmasının anlamına belki de Karadeniz iklimine bakınca anlamak daha kolaydır.

Seyrek bir yerleşim mantığı üzerine kurulmuş olan Karadeniz'in sokak mimarisi yerine peyzajı daha belirgindir. Kentlerde geleneksel sokak mimarisi uçup gitmiş, bunun yerine her yerde benzerine rastlanan caddeler türemiştir. Eski mimarinin özgün örneklerine Trabzon'da ve Ordu'ya Perşembe yönünden girişte rastlanır.

Karadeniz'de evlerden çok yollardan söz etmek gerekir. Bu yollar insanın başka bir yerde göremeyeceği olağanüstü bir doğanın seyrine çıkmak için yapılmış gibidir. En güzeli ise Fatsa'nın doğusundan başlayarak Perşembe'ye kadar uzanan varyantlarda görülür.

Bu tarihsiz kıyıların öyle bir günbatımı vardır ki, güneş sa-

rı ışıklarını sulara serdiği an, insanoğlu yeryüzünde bulunmanın ne anlama geldiğini anlayıverir. Bu, insanla güneşin dolaysız ilişki kurduğu bozkır günbatımına benzemez; Platon'un eidola dediği yansımanın yansımasıdır ışık: önce suya yansır, sonra da insanın derinliklerine. Bozkırda günbatımının ne demek olduğunu bilenler denizlerdeki günbatımının anlamını daha iyi kavrarlar. Bozkırda ve denizde günbatımı iki ayrı şeydir: bunlar birbirleriyle karşılaştırılması yanlış olan; ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken iki güzellik biçimidir.

Vona, Perşembe ilçesinin eski adıdır: yaz akşamlarında seyrek de olsa güneşli bir vakitte Vona'nın uzantılarında, Yalıköy, Çaka ya da Mersin Köyü civarında güneşi izlemek gerekir. Asıl önemlisi, coşkuyla kıpırdanan bu şen coğrafyada insanı beklenmeyen bir hüznle şaşkına çevirecek tarihsel doku da vardır: İason Burnu'nda virane bir kilise ve deniz feneri durur, ağaçlar ve otlaklar, dün ve bugün, tarih ve deniz, acılar ve unutkanlıklar ince bir sızı içinde gözler önüne çıkarır. Giresun'un ayışığı ile boy ölçüşebilecek biricik manzara Jason Burnu'ndan batıya doğru baktığımızda gördüğümüz bir şeydir: ağaçlarla dolu tepeler, alabildiğine yemyeşil otlaklar, güneşle dolmuş bir deniz, tarihe gömülmeyi sürdüren bir kilise ve deniz hışırtısıyla ürperen çalıkların sesi.

Bu kilise, bu deniz ve bu gökyüzü her gittiğimde bana yeni bir sırrını gösterir; buradan, her seferinde yeniden gelmenin özlemiyle ayrılıyorum.

Bozkıra Övgü

Ayvalık'tan dönüyorduk, Balıkesir yollarında gündüz sıcaklığında pişmiş, nem yüksekliğinden ötürü vücudumuzu nasıl rahatlatacağımız konusunda da şaşmıştık. İnegöl ve Bursa bizi biraz rahatlattı ama asıl rahatlama Eskişehir'e doğru inmeye başlayınca belirdi: orman örtüsü kalmasa da nemin azalmasından ötürü kendimize gelmiştik. Toprağın tozlu kokusu ve kuru iklimin akşam serinliği! Bu ancak bozkırda büyümüş olanların sevebileceği bir havadır; bu havayı yalnızca bozkırın dilini bilenler özlerler.

Tatlı bir eğimle Sivrihisar'a doğru dümdüz inen yolumuz, güneyden gelen yolla bir çukurda bulduğunda Sivrihisar'ın doğa harikası olan görünümünün ortasına bir artı işareti konmuş gibi oldu. Bu, Türkiye'nin pek az yerinde olan bir artı işaretidir.

Sivrihisar'ın o sivri tepesinin eteğinde bir kilise ve bir kule görünür: bu kilise şimdi kapalıdır, Sivrihisar'a elektrik gelmeden önce kasabanın elektriğini üreten jeneratör bu kilisedeymiş, şimdi ise çevresinde hayaletlerden başka bir şeyin bulunmadığını düşündüren bir ıssızlık içindedir.

Kiliseden aşağıya doğru inerken İsmet Çağlar Paşa Sokaklığı'na girilirse buradaki evlerin hıristiyanlara ait olduğu kapıların üzerindeki tarihlerden belli olur: tarihler Latin rakamlarla yazılmıştır. İnsan bu sokakta yalnızca Hıristiyan olduğu için bu topraklarda barınamamış olan insanların acısını yüreğinde hissediyor. İçimden o anda olmayan tanrıdan, inanmadığım talihten ve olası kötülüklerden aman dilemek geçti,

hatta aman diledim: umarım ki başıma bu ülkeden ayrılmak zorunda kalmak gibi bir kötülük gelmez. Çünkü “gökteki yıldızın üçü terazi” diye başlayan bir Avanos türküsünü tozlu Avanos yollarında dinlemek ve yok olup gitmiş çocukluğum için hüznülenmek lüksünü yitirmeyi asla istemem. “Sabah seherinde ötüyor kuşlar” diye başlayan bir Ege türküsüyle ülkemde uyanmalıyım, bozkırın ayazlı gecelerinde titreyerek yürümeyi sıcak bir yaban elindeki konfora yeğlemeliyim.

Sivrihisar’ın eski sokaklarındaki özgün kişiliği yitirmiş olan caddelerden hızla geçip uzaklaşırken akşamı beklemiştik; çünkü Ankara’ya doğru giderken bu tepeler güneşle bizim aramızda yer alacak ve durup bu doyumsuz manzarayı izleyecektik. Hiçbir günbatımı Sivrihisar’dan başka yerde böylesine görkemli olamaz. Tepelerin yaydığı koyu gölgelerle zıtlık oluşturan açık mavi bir gökyüzünün “bozkırda akşam” dendi mi akla düşmesi gerekir. Hem karanlık hem ışıklı; hem hafif ürperten soğuğuyla gece, hem de insanı ısıtan ışığıyla günbatımı. Böyle bir manzaraya ancak başka bozkırların akşamları rakip olabilir: Ankara, günbatımındaki güneşinin göz alıcılığı ile, Göreme Kızılçukur Vadisi güneşin rengine rakip olan toprağıyla Sivrihisar akşamıyla yarışabilir.

Bozkır ansızın çıkan rüzgarlarıyla tozlu dumanlı, bahardaki kümülüs bulutları ile ışıltılıdır. Bozkır, Yaz gecelerinde yıldız yağdırırken; Kış sabahlarında şekerpamuğu bahçesine dönüşür.

İnsan bunları hep elinin altında sanıyor, her zaman görebileceğini umuyor ama ömrümüzde topu topu kaç mevsim var? Bazen bir şarkıdaki anılar, bazen bir meyvenin tadı, çoktandır unuttuğum şeyleri aklıma düşürdüğünde hüznleniyorum: ömrümüz hep geçmişte kaldığını düşündüğümüz güzel şeyleri anmakla geçiyor.

Doğuda Kış

Doğuda kış ayları ancak epik bir şiire benzetilebilir. Yörenin yabancıları olan insan, renkli bir dünyada siyah-beyaz bir filmin ortasına düşmüş gibi olur. Her yer bembeyaz, evler gridir. İnsanlar genellikle koyu renkli giyindiğinden, -hele bir de kar yağıyorsa- neredeyse renkleri unutursun; canlılık, hareket eden beneklerden ibaret olur. Ayrıntıyı seven göz, elektrik direkleri bile bulunmayan çıplak doğanın karşısında miyopluğunu unuttur. Üstü tenteye örtülmüş traktör römorkunun içinde yolculuk yapıyorsundur; gittiğin yol değildir, donmuş tarlaların üzerindesin. Sonra bir köprüye gelinir, köprü olmasa donmuş tarlaların üzerindesin. Sonra bir köprüye gelinir, köprü olmasa burada nehir olduğunu anlatan hiçbir şey yoktur, ötelerde atlı bir kızak görünür, donmuş nehrin üzerinden dört nala geçer. Canlı bir resim heyecanıdır bu; ya da bir düş korkusuzluğu. Buğulu bir köpek sesi, henüz ortalıkta görünmeyen köyü haber verir. İnsanlar Kürtçe konuşur, sen düşünürsün. Traktör durur, sana hoşgeldin derler, çevrene bakınırsın, burası herhangi bir köydür işte. Şirvanşeyh Köyü. Eskiden adı buydu, şimdi Adıvar deniyor. İnce sesiyle lo lo çeken birinin acılı kürdî ağıdı Muş treninin ritmini taşıyarak içinde yankılanır; başka bir kürdî daha: *Ez berfim, berfim! Hele nâr le le nâr.* Akşam, gaz lambasının ışığında koca gölgeleriyle oturan beş adam olursunuz, erkekler konuşur, kadınlar hizmet ederler. Binlerce yılın ezik kadın köleliği sessiz bir gölge gibi odaya girip çıkmaktadır. Radyo, televizyon gibi insan ilişkisinin önüne geçen araçlar olmadı-

FOTOĞRAF 29: Ürgüp. Tarih, Doğa ve Mimarinin böylesine uyumlu olduğu başka bir örnek acaba var mıdır?

ğı için, sofradaki yaşlı adam Kerem ile Aslı öyküsünden başlar, *Devler Sultanı*, *Düldül*, *Kesikbaş* masallarını anlatır. Tuhaf; böyle bir evde, yalnızlığı bunca belirgin bir köyde, bu öyküler sende bir gerçeklik duygusu uyandırır.

Uyuyacağın odayı gösterirler sana. Uyumadan önce traktörü kullanan adam gözlerinin önüne gelir: bıyıklarından kalıp gibi buzlar sarkıyor. Irmak üstünden geçen atlı kızak, *Düldül*'ün kişnemesi, *Kerem ile Aslı*.. Sabah gün ışımadan uyanır, soğuktan ağıri girmiş alnını oğuşturursun.

Bozkırda kar varsa erken uyanmalı. Çünkü yer ve gök laciverttir; ağaçlar denizde dik durabilen kütükleri andırır, köpekler de su üstünde yürüyor gibidirler. Sırtında tüfekte bir atlı geçer: kar üstünde atın ayak izleri oyuk oyuk bir ürpertidir. Uzak dağlar belli belirsiz seçilir; izler o yönedir. Bir serüven. Başkalarının serüvenlerine şaşarsın, çünkü, zorlu serüvenlerin tadı, yaşanırken değil, onu düşünürken bir başka olmalı. Serüven önce düşlemekle başlar, başlayınca da düşlemez olur.

Bir Kent Her İnsana Değişik Şeyler Anlatır

Kentlerle ilişkimiz rüyalarla olduğu gibidir: hayâl edilebilen her şey aynı zamanda düşlenebilir, oysa en beklenmedik rüyalar bile bir arzuyu, ya da arzunun tersi, bir korkuyu gizleyen resimli bir bilmedir. Kentleri de rüyalar gibi arzular veya korkular kurar.

Bir kentte hayran kaldığın şey onun yedi ya da yetmişyedi harikası değil, senin ona sorduğun bir soruya verdiği yanuttur.

(Italo Calvino, Görünmez Kentler, III. Bölüm)

Çoktandır soruyordum: Kapadokya'daki bir köylünün toprak eşleyip salatalık yetiştirirken gördüğü şey nedir? Bunun yanıtını lezzet sözcüğünü yanlış öğrenmiş yetmişlik bir adam verdi bana: "Buranın hıyarı çok zelletli olur efendi ağa."

Nevşehir'de düşlerimin coğrafyasında, ayaklarım havada gezerken bir antikacının yetmiş yıl öncesini çok iyi anımsayacağını öğrendim, hemen buldum kendisini ve sordum: "Buralarda yetmiş yıl önce neler vardı?" Sahte bir duyarlılık içindeki bu cingözün Kapadokya'nın kâtillerinden biri olduğunu anlamam uzun sürmedi, yetmiş yıl önce olup da şimdi olmayan ne varsa ancak bu adam bilebilirdi. Tuhaf, dişe dokunur bir şey anımsamıyordu, bildiği tek şey şimdi müzede olması gereken bir sürü antikayı nereden aldığı ve nasıl sattığıydı. Kapadokya'nın hıyarındaki "zelleti" seven bir köylünün yalınlığı birdenbire yok oldu; bu adamın "tilki kanının

idrar taşlarını nasıl düşürdüğünü” anlatırken ağlaması ile kimbilir hangi gizli yollardan sattığı tarihsel eserleri tanımlarken gözlerinin ıslık ıslık olması arasında sarsılan beynim, sanki kızgın yağda haşlanmış gibi oldu. Seksenlik ihtiyarın düşlerindeki Nevşehir, halen mermer heykellerin saklı durduğu yeraltı nehirleri ve uzunluğu bilinemez tünellerden ibaretti.

Gözlerimin önünde siyah başörtüleri takıp vişne çürüğü yeleklerini giymiş çarıklı Rum kızlarının o bilinmez tünellerden geçip gittiği görüntüler dolaşıyordu; kalenin yanında bulunan ve bir süre hapisane olarak kullanılmış olan eski kiliseden yorgun yüzleriyle çıkan beyaz saçlı kadınları düşündüm: her şey olağan akışında gelip geçiyorken kendilerini birdenbire bir başka ülkede bulacakları hiç akıllarına gelirmiydi? Antikacının dükkânındaki şu mermer parça o kiliseden miydi?

Adamın yanından öfkeyle ayrılmak üzereydim ki, o mermer parçasından gözümü alamadığım için fiyatını sordum, Cingözün söylediği fiyat gerçekten acımasızca idi: bu adam tarihi yağmalamakta olduğu kadar satmakta da gözü kara görünüyordu. Anlamıştım: antika yalnızca zenginler içindir; alıp satmaya yarar ve tüm malzemesi düş olanlar için gereksizdir.

Sinirlerim bozulmuş bir şekilde bu köstebeğin yanından ayrıldığım zaman başıma ağırlar yapışmıştı. Düşündüm: “Bu adam, eğer Rumlar buradan sürülmeseydi antikacı olamayacaktı. Adam kültür yağmacısı olmanın tek sorumlusu değil, bütün sorumlular içinde bir sorumlu.”

Geçmiş yıllarda neler olup bittiğini anlamak için yanına yollandığım ikinci yaşlı adam emekli bir öğretmendi, ancak başımdaki ağrı “bu kentin belleğinde yağmacılıktan başka bir şeyin kalmadığı” düşüncesinin yoğunluğuyla doğru orantılı görüldüğünden, içime bir bezginlik çökmüştü. Önyargı-

lıydım; daracık sokaklarından geçip gittiğim Nevşehir bana yalnızca bir belleğin değil, düşlerin ve bilginin de yitikliğini düşündürüyordu. Bir ara neyin peşinde olduğumu unuttum: bu yaşlı adamlara şimdi artık yok edilmiş bir kültürü sorarak ne elde etmek istiyordum ben? İstedğim şey “ille de düşlerimde varolan Nevşehir’i bulmak” ise, düşlerimin Nevşehir’i zaten öyleydi. Rumların yaşadığı zamanlardan beri adı “Tahmis Caddesi” olan ve artık içinde hiçbir Rum’un bulunmadığı sokakta ne işim vardı? Kimsenin yetmiş yıl önce bu sokakta hangi dillerin konuşulduğu, çanların sesinin nasıl ve ne zaman tınladığı, kasap ve fırıncı dışında tüm esnafın Hıristiyan olduğu bilgisiyle ilişkisi yokken, bunun bilgisini taşıyan bir adam olmakla kazandığım değer neydi? Kendi halkımı, üzerinde yaşadığı toprağa lâyük görmeyen bir züppelik peşinde miydim?

Alçaklık her ülkede alçaklıktır; bir ülkenin hırsız başka bir ülkenin hırsızından daha az bağışlanabilir değildir. Ancak ülkemde din adına yapılan alçaklıkları başka ülkelerde yapılanlardan daha tiksindirici bulduğumu itiraf etmeliyim; şüphesiz ki bu tiksinti, bütün olanları insanlık kültürünü en çok inciten yerde görmem yüzündendir.

Daha yüzyıl önce kuru üzümü Bazilyen bir esnaftan almak, demiri Ermeni bir ustaya yaptırmamak, Alevî bir kerveciye yük taşıtmayıp, Sünni bir kasapla alışveriş etmemek hiç kimsenin aklına gelmezdi; çünkü başka yol yoktu. “Millet” adına din transferinin yapıldığı zamanlardan sonra, bugün kimsenin aklına Gregoryenler, Ortodokslar, Yahudiler gelmiyor; çünkü artık onlar yoklar. Şimdi Nevşehir’de bütün esnaf Cuma namazına gidip gitmemesiyle tartılıyor ve dinsel bakımdan biraz gevşek olanların ticari yaşamı tehlikeye giriyor.

Ticaret artık aynı dinden olanların çıkar birliği olmayı aşır aynı mezhepten olmayanların “bitirilmesi” anlamında bir vandalizme dönüşüyor.

FOTOĞRAF 30: Ürgüp'te Kayakapı Mahallesi'nde artık terkedilmiş olarak duran küçük bir caminin giriş bölümü.

Bugün bir tüccarın gözündeki Nevşehir, “atalarımızın bilek zoruyla kâfirlerden arındırdıkları bir İslâm şehridir.” Talihin garip bir cilvesi olsa gerek, bu şehir, her yıl yüzbinlerce Hıristiyan turistin işgaline uğramakta ve “kâfirler” olmaksızın ticari yaşamını sürdüremeyecek bir zavallılık içinde durmaktadır.

İki katlı eski bir evin kapısını çaldığımda köylü sefaleti içinde yaşayan, ama yine de bir *Cumhuriyet devşirmesi* olduğu belli olan aksi suratlı bir ihtiyar kapıyı açtı. Bu adamı, çocukluğunun düşlerinden kopamamış sanmam için pek çok neden vardı; Nevşehir'de Osmanlıca'yı okuyabilen tek kişiydi ve hattattı. Sevindim; yüzündeki çizgiler anlattıkları ile birlikte yumuşamaya başladıkça başımın ağrısını unuttum,

ancak konuştuğumuz süre boyunca kendi yaşıtı olan ve aynı şehirde büyüyen Rum ve Ermeni çocuklarından habersiz olduğunu gördüm. Naci Bey'in tüm dünyası Nevşehirli Damat İbrahim Paşa evrenindeki Muşkara kenti ile sınırlıydı ve onun gözündeki Nevşehir, Derinkuyu yolunda eşkıyaların soygun yaptığı bir Osmanlı kasabasıydı. Naci Bey, şaşılacak ölçüde burnunun ucundaki Hıristiyan kültürüyle ilişkisizdi. Kendisine Antikacı Mustafa'ya duyduğum kızgınlığı duymam için hiçbir neden yoktu; tam tersine, Arap harfleriyle yazılmış yazıtları büyük bir akıcılıkla okuyuşuna hayranlık ve sevgi duydum. İçinde durduğum kente, bu adamın gözleriyle de bakmam gerektiğini düşündüm, sormadığım sorular olduğunu anladım ve kentin bende yeni sorular açtığını görerek rahatladım.

Bir kentte çeşitli kültürlerin ayrı ayrı yataklardan akan sular gibi birbirlerine karışmadan akıp gittikleri söylenebilir; ama en çok önce birbirlerine karışıp sonra ayrıldıkları görülüyor.

İşte Zelve'de gördüğüm buydu: İspanyol mimarı Gaudi'nin peşinde gezen Juan Goytisolo, Bizans'ın sınırlarını keşfe çıkan Seferis, seher yellerini anlatan türküleriyle Refik Başaran ve benim bilinmeyen bir zamanın yaratıcılarını arayan düşlerim, aynı damarda buluşuyordu. Peki *ayrılma* neredeydi? Bunu Ürgüp Kayakapı Mahallesi'nde bir camide gördüğüm resim şeklindeki eski yazıya karşılık, mağazasına "Ich bin ein Berliner" tabelası asarak Ürgüp'ü yadsımış tüccarın çelişkisinde yakaladım. Bu, benim için ciddi bir buluş oldu; iki tür gerçeklik olduğunu düşündüm: *Birincisi*, entellektüelin tinsel ve tarihsel birikime dayalı dünyası, *ikincisi* ise güncel olanı olduğu gibi yaşayan ve gerçeğin üzerinde tüten buğuyu aralamayan ekonomi dünyası. Bunlar asla uzlaşamazlar: üzerinde yaşadıkları tarihsel mirası içtenlikle kurtarmaya çalışan sermayedarların bile düş kurmadıkları, ele geçirdikleri tarihsel evleri ve sokakları anlamadıkları söylenebilir. Örneğin "Ka-

padokya elitleri” içinde, Sinasos evlerindeki Grek harflerini okuma merakı olan tek insana rastlamadım. Üzerine titredikleri bu bölgenin tarihsel ve düşsel yanıyla çok az ilgiliydiler; gerçekte onları ilgilendiren şey turistik peyzajın bozulma korkusuydu.

Sermaye ile entellektüelin uzlaşmadığı nokta budur: *entellektüel tinsel olanın bozulduğunu ve korunmaksızın biçiminin değiştiğini* görürken, *sermaye yıkılacağına biçimi değişsin* mantığıyla hareket eder. *Tinsel ve maddi korumanın birliği için* ülkemizin çok geç kaldığını düşünüyorum, çünkü bu ülkede bütün ayrı varoluş biçimleri “yek-diğerini” anlamayacak niteliklere bölünmüştür.

Bütün bunları Sinasos’taki bir Evin Bingo Vasili’ye, başkasının Armatör Haralambos’a ait olduğunu anlatan eski Belediye Başkanı’nı dinlerken düşündüm. Annesinin Rumca bildiğini, Rum kızlarından vals öğrendiğini anlatan Başkan’ın bu kasabayı kurtarmak için harcadığı emekle bu kasabanın Türk olmayan tarihine olan uzaklığı çelişkili görünüyordu. Oysa Atina’daki Sinasosluların hâlâ tahta kaşıklarla “Konyalı” denen oyunu oynadıkları bir gerçektir.

Acaba bu ülkeyi anlamak için sürgün olmak mı gerekiyordu?

Düşüncelerim karışmıştı, çevremizi bulduğumuz noktadan kavradığımızı anlamıştım: Protagoras’ın insan algısını merkeze koyan sofizmini, Husserl’in “fenomenal alan” kavramıyla yinelediğini düşündüm ve bunların görecelilik noktasında diyalektik materyalizmle çelişmediğini kabul ettim. Komünist İtalo Calvino’nun da bulduğu böyle bir şey olmalıydı; muhteşem bir dille Marco Polo ve Kubilay Han’ı konuşturduğu *Görünmez Kentler*’ini anımsadım:

“*Vakit akşam, dedi Marco Polo, -sarayın merdivenlerine oturmuşuz, tatlı bir rüzgâr esiyor- sözlerim, senin etrafında hangi ülkeyi kurarsa kursun, bu sarayın yerinde kazıklar, üzerine kurul-*

muş bir köy de olsa, meltem sana çamur dolu bir nehir ağzının kokusunu da getirse sen, hep kendi durduğun yere benzer bir yerden göreceksin onu. (Bölüm II)

Kapadokya, ne olduğu öğrenildikçe insana uzaklaşan bir diyardır; o nedenle insan burada gerçeği öğrenmek yerine, gerçekle arasına bir düş perdesi germek zorundadır. Aksi takdirde Kapadokya bir salatalığın lezzetine, bir define simsarının paragözlülüğüne, Otel işletmecisinin gelir-gider hesaplarına, bir öğretmenin geçim sıkıntısına bölünmüş olur. Kapadokya’da durduğun yerden göreceğin şey “orada yaşamak” değil, “orada yaşamış olduğunu düşlemek” olmalıdır.

Garip: düşlerimizin tarihi, gerçekliğin tarihinden daha zengin ve daha karmaşık görünüyor.

Mimarlık ve İdeoloji

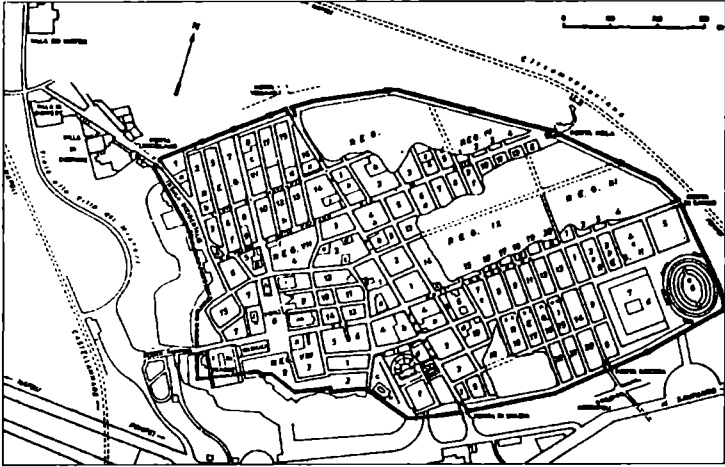
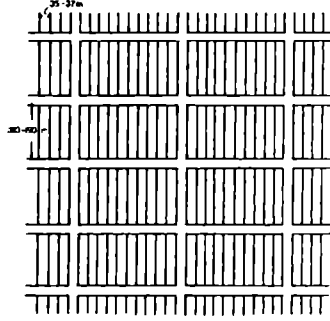
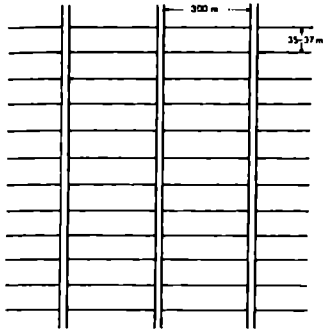
İdeolojiyle sanat arasındaki ilişkiyi değişik çalışmalar içinde sorgulamış ve bu çalışmalarda sanat ve ideoloji arasında biçem (üslûp) aracılığıyla ilişki kurulduğunu düşünen yazarları izlediğimi belirtmiştim. (Korat, 1994) *Biçem*, resimde ortak beğenin düğümlendiği figür veya nonfigür; şiirde ortak dil, heykelde ortak form olarak ele alınabilir. Bunu mimarlık açısından tasarlırsak, biçem “benzer biçimde inşa edilen mekânlar”da tanımını bulacaktır.

Neden benzer mekânlar yapılıır? Örneğin konik çatılı kümbet, taç kapılı kervansaray veya medrese, Romanik kubbeli cami.. tek, ünük, biricik değildir de, hep benzerleri vardır? Neden İslam kültürüne dahil oldukları halde, Anadolu Selçuklu Beylikleri -Arap veya İran mimarlığı şöyle dursun kendi içlerinde bile farklı mimari tercihlere yönelmişlerdir? Bunu mimarların gayrı-müslim oluşuyla açıklamak yeterli midir, o halde müslüman mimarlar neden zamanla “asıllarına rücû” etmemişlerdir?

Kent planı ile ideolojinin seyrü seferi arasında birtakım koşutluklar var. Örneğin Ortaçağ'da kubbe ile kamusal yapı arasındaki koşutluktan söz eden mimarlık tarihi, en azından görsel algı açısından kentin ideolojik tasarımına dikkatimizi çekmektedir. Çünkü ideolojik olan şey, bireyin beş duyusu, algıları ve tasarımları arasında kurulur; dolayısıyla mimarlık bireylerin algılarını standardize eden formlar oluşturur. Örneğin cami veya kilise gibi monümental yapılar kent merkezlerini işaret ederler. Ortaçağ'da heykel veya rölyef kilise-

lerde bulunur; herhangi bir ev süsü olarak bu kilise motiflerini kullanmak olanaksızdır. Bu durum mimarlığın kişisel algıyı nasıl bir forma soktuğunu gösterir. Dolayısıyla ideolojinin mimarlıkla kurulabilecek ilgisi bireyin algıları ile mimari oluşumun “işaret ettiği” şey arasında doğan hayali bir ilişki-den ibarettir. Her mimari oluşum gösterge olarak bir ideolojik formdur. Bu ideolojik form, pratik nedenlere bağlı olduğu kadar kişilerin inançlarına bağlı olarak da şekillenebilir. Avlulu ve dışarıya penceresi olmayan müslüman eviyle, sokağa bakan penceresi olan Hıristiyan evi arasındaki fark İç Anadolu’da doğrudan doğruya gözlenebilecek bir şeydir. Evinde döküm yapan, kil tablet pişiren bir Hitit ocağa ihtiyaç duymayan Anadolu köylüsünün evinin biçemi farklı olacaktır. Hitit Tapınaklarının aynı zamanda birer silah ve yiyecek deposu olduğu düşünülürse, (Aktüre, s.148-49) aynı zamanda rahip ve yönetici olan Hitit egemenleri ile Yunanlı efendiler arasındaki farkı ve neden Yunan tapınaklarında büyük ambarlara rastlamadığımızı daha iyi anlayacağız.

İsa’dan ondört yüzyıl önce Amenhotep’in Mısır çoktanrıçılığına karşı tek tanrıçılığı getiren ideolojik-siyasal eyleminin sonucunda hükümdarın adından başlayarak mimarlığa varıncaya kadar bir dizi değişiklik yaşanması ilgi çekicidir. Amenhotep, adını Tutank-Aton olarak değiştiriyor ve tapınakları gökyüzüne bakan açık avlular biçiminde yaptırıyor. Mimarlığı tamamlayan bir öge olarak stilizasyon ve kuş motifleri yerine tam benzetme çabası içinde olan resimler yapılmaya başlanıyor. (Challeye s.40-43) İdeolojik değişimin mimarlık tasarımıyla ilişkisini göstermesi bakımından çok anlamlı olan bu örneği Orhan İyiler’in Thukudides’ten aktardığı sözler destekler niteliktedir; Thukudides Atina’daki Propulai anıtsal yapısını görüyor; barbarlığına sitem ettiği bu kentin bu kadar güzel, bu kadar insana yaraşır bir yapıyı nasıl gerçekleştirdiğine şaşıyor ve “Birden anladım ilişkisini gerçeğin” diyor: “Tam

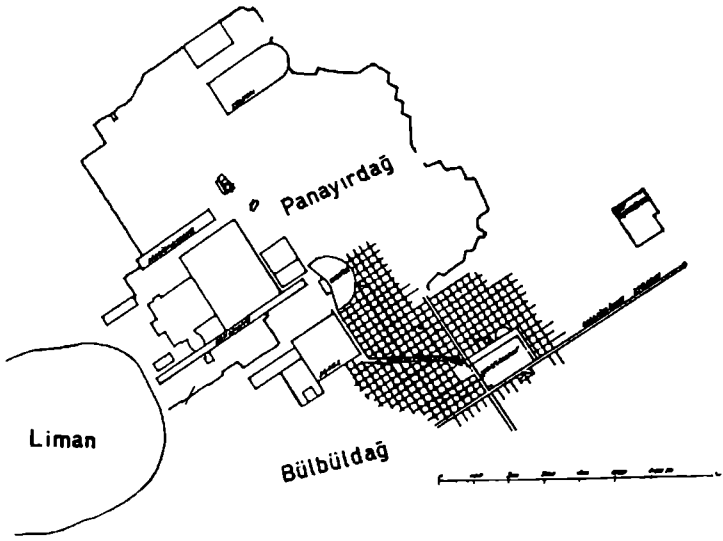

ÇİZİM 8: İtalya'da Izgara Plan örnekleri. (Kaynak: Akarca 1987) (üstte).
ÇİZİM 9: Pompei Antik kentinin planı. (Kaynak: Akarca 1987) (altta).

dört yüz talento değerinde değil mi bu anıtsal yapıt? Ya Phidias'ın Tanrıça Athena'sı? Som altından ve fildişiyle yaptığı o göz kamaştırıcı yontu yediyüz elli talento tutarında değil mi? Perikles bu iki ünlü yapıtı, savaşı para gücüyle nasıl kazanacaklarına kanıt olarak göstermedi mi? Gerekirse en kötü koşullarda söküp parça parça satarız Tanrıça Athena'yı.. İşte böyle demedi mi Perikles Atinalıları savaş için oy kullandırırken? "(İyiler, Thukudides'in *La Guerre du Peloponnese*, Ed; Gallimard 1964 II. Kitap I. Bölüm'den aktarıyor)

Büyük bir mimarlık bileşkesi olarak kent tasarımı sitelerde sular içinde oluşmuştu; bu oluşumlarda ticaretin düzenini sağlamak için Milet kökenli düzgün sokakların ortaya çıkışını anlamak zor değildir. "Izgara Plan" adı verilen bu planlama stiline "Hippodamos Stili" adı veriliyordu. (Akarca, s.29) Antik çağda yüksek kalelerin içinde bulunan akropolis'in yerini Ortaçağ'da artık önemini yitirmiş kentler ve özellikle geniş araziler üzerinde asilzadeleri koruyan şatolarla saraylar aldı. Kentlerin yeniden canlanması için ticaretin önemini artıran dinsel bir ideolojinin organizasyonunun gerektiği anlaşılıyor. VI. yüzyılın başından itibaren "civitas" sözcüğünün "Piskoposluk kenti" anlamına geldiği, kiliselerin bir bakıma yerel yönetim kurumları olduğu, ticaretin 12. yüzyılda canlanmasıyla birlikte kentlerin yeniden Antik Çağ'daki önemini kazandığı gözleniyor. (Pirenne, s.60-84) Ticaretin getirdiği rant çekici hale geldikçe kent duvarları yükseliyordu ve hatta kent içinde bile çeşitli bölümler yaratılıyordu. Bu yalnız Avrupa kentlerinde değil, Anadolu Selçuklularında da böyleydi. Cami, medrese, 'izâviye', hamam gibi merkezde yer alan yapılar, kent çevresindeki halktan bir surla ayrılmıştı. Kent içinde dinlere göre yerleşimi düzenleyen duvarların semtleri belirlediği görülüyordu. Gordlevski'ye göre bunda yağmacılıktan korkan tüccarların da etkisi vardı. Meslek grupları birbirinden ayrılmış yaşam alanlarıyla

ÇİZİM 10: Efes. Helenistik çağda ızgara planı. (Kaynak: Akarca 1987)

çevrenmişlerdi, pazarlara göre düzenlenmiş yerlerin adı da bunu gösteriyordu: At Pazarı, Esir Methali gibi. (Gordlevski, s.228-233)

Nikita Eliséef, İslam kentinin fiziki planında dinsel, ekonomik ve entellektüel olmak üzere üç ögenin etkili olduğunu belirtiyor:

“Dini faktör, her zaman için kentin merkezinde inşa edilen, etrafı ticari bir kompleks ile çevrili Büyük Cami tarafından temsil edilmekteydi. Ekonomik faktör.. loncaların sayısı ile değil, kapalı çarşılar ve depolar gibi özel merkezlerle kendini belli eden büyüme faktörüydü. Entellektüel faktör ise medreseler..” (Eliséef, s.130)

Modern ulus devletinin doğuşuyla birlikte kale içi yaşama neden gerek kalmadığı anlaşılabilir: Üretici güçlerin almış

olduğu biçim, el emeğine dayalı statik zenaatkâr topluluklarının yerine, vasıfsız olsa da hareketli olabilen ucuz işgücünü gerektiriyordu.

Bütün bunlar bize sosyal tarihin ilerleme yönünde oluşan kenttasarım modellerinin genel bir şemasını verebilir.

İşte tam bu noktada, geç uluslaşmış olan Türkiye'nin kentlerle ilgili sıkıntısını kavramak olanaklıdır: son kırk yılda dev ölçülerde büyümüş olan Türkiye kentlerinin bu hâli, kapitalist transformasyonun gecikmişliğine dayandırılabilir. Uluscu ideolojinin diğer etnik yapıları tasfiye süreci mimarlık bazında da tamamlanacaksa, yani gayri müslimlere ait konutlar da yok edilecekse, bunun en büyük nedeni olarak "hızlı kentleşmenin zorunlulukları" gösterilecek gibidir. Bu noktada Kemalist resmi tarih görüşü ile Türk-İslam sentezci faşistlerin veya teokrazi özlemiyle hareket eden dincilerin hiçbir renk farkı yoktur.

İdeoloji ve mimarlık arasındaki ilişkinin her yerde göze çarpan tipik örneği üç tonozlu anıtsal kent kapılarıdır. Bu kapılar pek çok antik yapıda ortak olarak kullanılmış olan bir Romanik göstergedir.

Kiliselerin haç planlı yapılması; kilise kubbelerinin sayısı veya büyüklüğü; kubbenin sivri veya yuvarlak oluşu ile, tapınağın süslü veya süslemeyi reddeden tarzda yapılması, ideolojik tercihlerin izdüşümü olarak değerlendirilebilir.

Bu örneklerden yola çıkarak ülkemizde de *taçkapının* benzer bir rol oynadığını öne sürebiliriz. Taçkapı; medreseye, hana veya kümbete girişi belirleyen bir ortak Selçuklu teması olmuştur. Bu açıdan düşünüldüğünde cami mihrapları ile kervansaray taçkapılarının aynı tipte olması ortak bir *egemenlik üst dilinin ortak biçimi* olarak değerlendirilmelidir.

İdeoloji "insanın özü" ile ilgili bir şey değildir, ideoloji gerçekte insana dışsal olan bir veridir, içselleştikten sonra o insanı kendisiyle birlikte tanımlanır hale getirir. Ontolojik

FOTOĞRAF 31: Pamukkale'de Hierapolis öreni.

problem böyle konduğu zaman, ideolojinin “sınıflara bölünmüş toplum katmanlarının uzlaşmaz çelişkileri” açısından tanımlanması açıklayıcı olmaz: kent sokaklarının yok edilmesinde baş aktörlerin sermayedarlar ile onların ezdiği yoksul katmanlar olması şaşırtıcı değildir. Oysa ontolojik olarak bu sınıflar tarihsel zemin içinde yanyana barınabilecek güçler olamazlar. Onları yanyana getirebilen tek şey ortak kanaatlerden, yani ideolojiden başka bir şey değildir.

Ülkemizde 1920'lerden başlayarak hemen hemen bütün kent ve kasabalarda bir “Cumhuriyet Meydanı”, “Hükümet Konağı” veya “Atatürk Bulvarı” oluşturulması kent tasarımı ile ideoloji arasındaki koşutluğa ilginç bir örnektir. Bu meydanların işlevleri ile ortak tasarımları arasındaki bağ, Ortaçağ kiliselerinin veya camilerinin bireyler üzerindeki etkisin-

den nitelikçe farklı değildir. Kiliselerdeki heykel veya süslemeler okuma yazma bilmeyen insana bir dinsel öyküyü anlatmak için tasarlanmıştı; büyük anıtsal yapılar “ancak tanrının böyle bir evi olabileceği” düşüncesi yaratan ferah mekanlardı. Dolayısıyla “Cumhuriyet Meydanı” merkezî devlet örgütünün bütün insanlardaki etkisini standardize eden ve devlet algısını formatlayan bir mantığı işaret eder. Bu, kadim merkezî devlet geleneği bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti’nin, devletin restorasyonunu en küçük birimlere kadar indirmesinden başka bir şey değildir. Bu bakımdan insan “bütün devrimlerde, temelleri bir önceki toplumda aranması gereken bir katılık olduğunu” öne sürerek Fransız Devrimi’ne daha baştan saldıran Marki de Sade’ı anmadan edemiyor.

Bazen sanatın tarihinde ideolojinin tarihini aradığımı mı, yoksa ideolojinin tarihsel yolculuğunda sanatın sıçramalarıyla uğraştığımı mı kendime sormuyor değilim. Ancak emin olduğum bir şey var: ideoloji sınıflı toplumların tarihinde sanatsal formların hepsine “ettirgen” bir kabul biçimi olarak karışmıştır. Mısır sanatından, işportaya düşmüş portre ressamlığına varıncaya kadar insanların sanatsal kabul biçimleri ile “egemen düşünüş biçimleri” arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki yalnızca “parayı veren düdüğü çalar” esprisiyle tanımlanacak olan kaba bir çözümlemeye dayandırılmaz. Aristokrat ihtişamı ve beğenisi ile yapılmış tapınaklardan yalnızca aristokratlar değil, yoksullar da hoşlanıyordu; İngiliz aristokrasisinin “manzara resmi” tutkusu ile orta halli bir Türk’ün benzer tutkusu yalnızca sınıf aidiyeti ile açıklanırsa yanlış kapıya çıkılır. Burada dikkat edilmesi gereken şey ideolojik tasarımların kişiye nasıl yerleştiği ve onun ilgi ve beğenilerini nasıl yönlendirdiğidir.

Şimdi Anadolu mimarlığının ideolojik temellerini tarihi süreç içinde gözden geçirebiliriz.

FOTOĞRAF 32: İznik Yeşil Cami Mihrabı.

Doğan Kuban'ın nedense mesleki bir yayın olarak kalmış olan ve popüler okuyucuya ulaşmayan *Anadolu Türk Mimari-si Tarihi* adlı yapıtının pek çok bölümünden satır satır çizerek çıkarttığım temel birkaç not var. Bunlar Anadolu'daki Türk mimarlığını resmî söylev düzeninin dışında tanımak isteyen okur için bir altın madeni niteliğindedir. Çünkü çoğumuz resmî eğilime uyarak cami mimarlığının kaynağını Arap ve ya İran kaynaklı olarak düşünür, kümbet formunu Türklerin çadır geleneğine bağlarız.

Oysa Doğan Kuban'ın şaşırtıcı saptamaları şunlardır:

1. Anadolu'da cami formunun Abbasi camileriyle ilişkisini gösterecek bir devamlılık yoktur. Osmanlı monümental camilerini Rönesans kiliseleriyle bir sınıfa sokmak El-Ezher camisiyle bir araya getirmekten daha kolaydır. (s.19)

2. Çadır ile kümbet arasında ilişki kurabilmek zordur, çünkü Orta asya çadırları kubbesel forma sahiptir ve Anadolu türbeleri İran ve Türkistan'daki gibi monümental yapılar değildir. Anadolu türbelerinin ana şeması Aral Gölü ile Ermenistan arasında gelişen bir yapı tipine bağlıdır. (s.55)

3. Minare 14. yüzyıla kadar caminin önemli bir unsuru değildi. (s.57)

4. Anadolu-Türk mimari stiline ortaya çıkışını açıklamak bakımından üç bölge büyük önem taşır: Ermeni ve Gürcü mimari gelenekleri, Orta Anadolu'daki taş yapı geleneği ve Batı Anadolu'daki Bizans Mimarisi. (s.64)

5. Geometrik dekoratif motif Türk sanatına doğrudan doğruya İslam ülkelerinden değil, Ermenistan yoluyla gelmiştir. (s.72)

6. Tonoz örtülü Hıristiyan yapılarının Anadolu kervansarayına önemli bir değişiklik getirdiği ve onu Türkistan ve İran'dakilerden ayırdığı düşünülebilir. (s.74)

7. Camilerde avlu planı terk edilmiştir; bunun nedeni bölgenin yapı gelenekleridir; çünkü Orta Anadolu kiliselerinin

avluyu benimsemedikleri... (s.106) (Kuban 1965)

Bütün bunlar dikkatsiz bir okuyucuda bile şaşkınlık uyandıracak kadar etkili saptamalardır. Şoven milliyetçiliğin kanını donduracak kadar “aykırı” olan bu açıklamalardan “özgün bir Türk mimarlığının” olmadığı sonucunun çıkartılması ise başka bir şovenizm olur. Şovenistler, ulusu genetik bir özellik olarak yorumladıkları için, aşağıladıkları kavimlerin kendilerine hiçbir etkileri olmadığını savunurken ne kadar büyük bir haksızlık yapıyorlarsa, Anadolu mimarlığının Selçuklu ve Osmanlı karakterinin inkârı da başka bir büyük haksızlıktır.

Doğan Kuban’ın kişisel bir yorum yaparak yanıldığını bir an için varsaysak bile, Anadolu türbelerinin İran ve Orta Asya geleneğinden farklı olarak iki katlı yapıldığını, iki katlı mezar yapısının ise Roma Çağına kadar uzanan bir mimarlık geleneğinden geldiğini başka bir araştırmacının da yazabileceğini kabul etmemiz gerekir.

Selçuklu mimarlığındaki ön yüz düzeninin Türkistan ve Uzgend arasındaki eserlerle bağlantıları olduğunu yazan Semra Ögel’i eleştiren Zafer Bayburtluoğlu’nun Türk mimarlığındaki ön yüz düzeninin köklerini Anadolu’ya bağlaması ve Türkistan’da taş mimari bulunmayışını kanıt olarak göstermesi Doğan Kuban’ın yorumlarında kişisel ve yalnız olmadığını gösteriyor.

Bayburtluoğlu şöyle yazıyor:

“Görüşümüze göre, Anadolu Selçuklu Devri yapıları bir teknik grubun, yahut egemen bir sultanlığın ekolüne bağlanmaktan çok, Anadolu’nun farklı bölgelerinde, farklı gelenekleri olan halkların birbirinden esinlenen ve karmaşık bir görünüm yaratan ‘13. yüzyıl Anadolu Türk Sanatı’ olarak adlandırılmalıdır.” (Bayburtluoğlu s.75)

Kayseri Ulu Camii’nin plan bakımından Bizans, Ermeni devri kiliseleri ile benzerlik gösterdiğini ve bazilikal tipte ol-

FOTOĞRAF 33: Aksaray yakınlarında
Ağzıkarahan'ın Taçkapısı.

duğunu yazan Gönül Öney, Selçukluların antik devir malzemesini alıp aynen kullanmalarını ise “enteresan” bulur: “İlk sahında delikli akantus yaprakları Bizans devrinden, biri ise İon tarzında Roma devrindedir.” (Öney, s.17-18)

“Kayseri Sahibiye Medrese (1271) medresesi portali gibi daha birçok eserde -antikiteden ilham alan- başlıklar ve sütunlar görülür. Bunlar iki katlı akantus yapraklarıyla konit tipi başlıklar.” (Öney s.21)

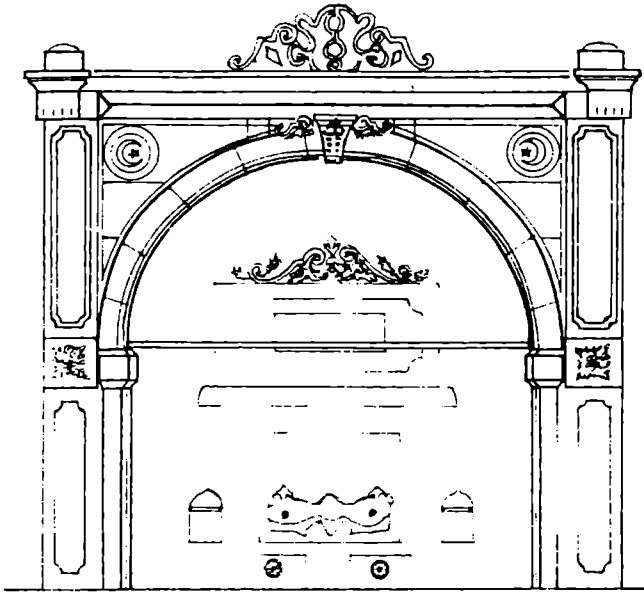
Peki bütün bunlardan ne sonuç çıkar?

Anadolu mimarlığının Arap-İran etkilerini pragmatik bir süzgeçten geçirerek özellikle Ermeni-Bizans mimarlığıyla oluşturduğu sentez ile mimarlığımızın antik çağ mimarlık unsurlarına ve stillerine duyduğu yakınlık acaba neye işaret eder?

Anadolu’da Ermeni mimarlığının en fazla etkilediği kümbetlerin Erzurum’da Saltukoğlu ve Mama Hatun türbeleri olduğu; Kayseri’de Köşk Medrese’nin Ermeni mimarlığından açıkça etkilendiğini bilmek atalarımızın yeteneksizliğini mi yoksa sentezci yeteneklerini mi gösterir?

Son cemaatin toplanabileceği revaklı cami tipinin Osmanlılar elinde geliştiğini, bunun başka bir İslam ülkesinde örneğinin bulunmadığını bilmek; (Kuban, tarihsiz s.388) revaklı caminin Hellenistik ve Romanik bir etkiye bağlı olduğunu, bu sentezin yalnızca atalarımızdan doğduğunu neden gayrimüslim etkilere bağlı olduğu gerekçesiyle görmezden gelelim?

Ülkemizi fethetmekle övünenlerin sözlerine bakılacak olursa biz bütün bu uygarlığı kendimiz getirmişizdir ama Hıristiyan unsurlar hep bizim orijinallığımızı bozmak istemişlerdir. Oysa mimarlığın o müthiş aynasının boş laflara karnı toktur; kim ne derse desin Bizans’ın gerçek mirasçısının Osmanlılar olduğunu gösterecek pek çok kanıt vardır.

ÇİZİM 11 Kayseri Lise Çeşmesi. (Kaynak: Denктаş 1994)

Murat Belge şöyle yazıyor:

“Yunan tarihçiler ‘barbar’ Türklerin oldukça sofistike görünen koca Osmanlı İmparatorluğu’nu kendi akıllarıyla yaratacaklarını kabul etmek istemedikleri için Bizans katkısını büyütürler. Bu, özellikle Yunanlılar için çelişik bir tavidir. Dedikleri doğruysa -ki bir ölçüde doğrudur- Bizans’ın ve dolayısıyla Roma’nın vârisleri Yunanlılardan çok Türklerdir. (..) Milliyetçilik çağının Türk tarihçileri de Bizans etkisi iddiasından hiç hoşlanmazlar. Köprülü, Osmanlı kurumlarının daha eski Türk ve Arap devletlerinden geldiğini ispatlar ama sözkonusu devletlerin o kurumları nereden aldığı hiç sorulmaz.” (Belge, 1994)

Görülüyor ki, resmî tarihin ve milliyetçiliğin oluşturduğu dar çerçeveye, tarihi tamamen öznel bir sağlığa indirgemekte ve anakronik bir çarpıtmalar dizisi olarak aşağılık duygularının giderilmesinin aracı olmaktadır. İnsanları “kahramanlar ve karşıtları” olarak bölünce tarih hep kahraman olarak görülenler hesabına yazılıyor ve kahramanların kimi zaman uğradığı zorluklar “utanç verici” bulunduğu için çarpıtılıyor.

Kültürel geçmişimizde ve dünyada biri diğerinden daha önemli olan bir kültürel oluşum yoktur; ülkemizin tüm tarihsel ve yaşayan unsurlarını bir ve eşit kabul etmek yönetsel geçerlilik arayanlar için kaçınılmazdır. Bu bakımdan ideoloji ve mimarlık arasında kuracağımız ilişkinin gerçekten de ölçülü bir araştırmacının diline ve ampirik gözlemcinin mesafeli soğukluğuna gereksinimi vardır.

Asıl dikkatini Arap İslâm mimarisine yoğunlaştırmış olan Oleg Grabar'ın sözünü ettiğim mesafeli bakışlarla ortaya koyduğu çok önemli bir gerçek şudur: Türk müslüman dünyası için geçerli olabilecek olan anıtsal ticaret mimarisi büyük boyutlardadır. Kervansaraylar, köprüler, pazar yerleri, alışveriş merkezleri için inanılmaz paralar harcanmıştır. İslâm'da saray sanatının gelişimi ile cami mimarisinin gelişimi arasında düşünsel bir koşutluk olduğunu öne süren Grabar, başlangıçta belirgin bir cami tipinin olmadığını; mihrabın saraylardaki şeref köşesini oluşturduğunu, camide mihrabın hükümdara ayrılan yeri belirlediğini saptıyor. (Grabar, 93-95 ve 139. sayfalar) Bu açıklamadan yola çıkarak neden bir fatihin Allah'ın evinde “kendi adına” hutbe okutarak egemenliğini ilan ettiğini daha iyi anlayabiliyoruz.

İslâm mimarisinin ilk örneklerinden sayılan Şam Ulu Camii'nin Roma tapınağını yinelediğini belirten yazar, mimari-deki dönüşümlerin tamamen zıt yapı örneklerine dayanmayabileceği konusunda bir örneği kavramamı sağladı diyebilirim. İznik'te Nilüfer Hatun Külliyesi haç planlı bir yapıdır;

temellerine bakınca eski bir yapıyı restore ederek kurulduğu anlaşılır. Ancak bu yapının giriş kapısı kilise girişinin tam tersi olarak planlanmıştır: kilisede, giriş kapısı -deyim yerindeyse- haç'ın "uzun tarafında" yer alır. Nilüfer Hatun Külliyesi'nde ise kısa taraftadır. Bu durum Oleg Grabar'ın şu açıklamasıyla daha anlamlı gelir inancındayım:

"Formların çoğunun belli bir yönü olduğu ve bu yönün ya da öteki formlara göre konumunun değiştirilmesinin, formun kendisini etkilemeksizin anlamını değiştireceği öne sürülebilir." (Grabar, s.97)

Bu durum konik kilise kubbesini türbelerin kubbesi haline dönüştüren ve adeta ortak bir simge haline getirdiği taç kapıyla kilise planlı camiye başka bir işaret dilinin göstergelerini ekleyen Selçukluların ideolojik yaklaşımını anlamamızı kolaylaştırıyor. Kanımca Taçkapı, İslâmîk ticari gücün ortak bir simgesiydi ve cami, kervansaray veya medreselerin kapısına hep benzer biçimlerde kondurulmasının anlamı da buydu. Taçkapılar bütün Anadolu beyliklerinde farklı taş süslemeleriyle ve işaretlerle ortaya konduğuna göre, *bir hegemonyayı gösteren özel bir mimarlık dili* olarak da değerlendirilebilir. Bunun için Divriği, Kayseri veya Erzurum'daki taçkapıları ve mimarlık tercihlerini karşılaştırmak anlamlı olabilir. Dahası, Anadolu mimarlığında taçkapının bina yüksekliğine oranının İran'daki örneklerle göre büyümesinin özel bir mimarlık tutumu olduğunu ve özgün Anadolu mimarisinin anahtarı olarak değerlendirilebileceğini bile öne sürebiliriz. (Ayrıntılı karşılaştırmalar için bkz. Bayburtluoğlu s.80-82)

Yazdıklarım tümüyle teknik bir alana kaymadan bitiriyorum.

Bir bütün olarak kişiliğimizin, dilimizin ve hatta aksânımızın olduğu bir toprak parçasında "bizi biz yapan değerler" olarak sunulan ve kurmaca bir ideolojik tasniften öte bir şey olmayan "millî, dinî ve ahlâkî şuur"dan başka şeyler olduğu-

nu görebilmek için kesinlikle ayrı bir “frekans ayarı”nda durmak şarttır. Bu ülkenin içtenlikle tutkunu olan bir insan olmak yeterli değildir; bu ülkenin insanlarının kültürel oluşumunu bütün insanlara değer veren bir enternasyonalizmle kavramak da gerekir. İnsanı insan olarak kavramak için nasıl doğa bilimlerinin nesnellığı gerekiyorsa, kentleri ve uygarlıkları da dinin, ırkın ve ulusun dışında kalan bir nesnellikle gözleyebilmeliyiz.

Ontolojik konumumuz ile bu konunun soyut tasarımı olan ideoloji arasında *kapitalist iktisada, ticarete ve iman etmeye ait olan ne varsa dışalamak* en yakıcı sorunumuz olarak görünüyor.

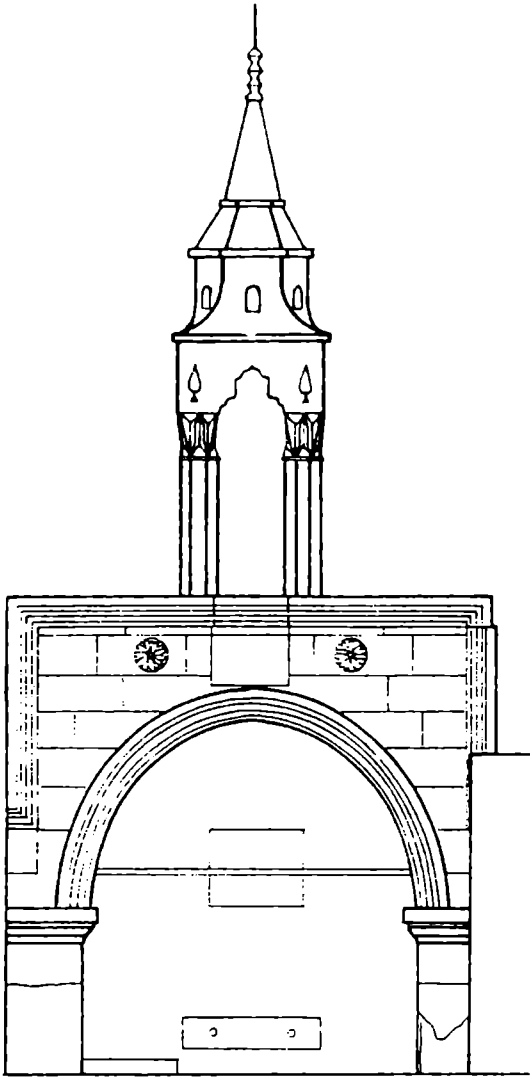
Anıtsal İdeoloji

İster tapınak olarak anıtsal yapı, isterse heykel olarak bir anıt ortaya çıkarıldığında, bu yapının ayırt edici yanı üslubudur. Üslup, yani *biçem* bir yapının ideolojik tasarımı ile biçiminin bir toplamıdır. Ben bir yapının algılanma biçiminin “ortak imgeleme göreliği”ni ve benzer yapıtların ortaya çıkma nedeninin de bu olduğunu ideoloji eksenli çalışmalarında daima vurguluyorum. Bu kitapta, anıtların ve buna bağlı olarak anıtsal yapıtların da aynı gözle değerlendirilmesi kaçınılmaz oldu.

Dinsel Yapılar ve Anıtsallık

Çetin Sarıkartal, yayınlanmamış bir yazısında, İslâm’da bir *anikonizm* (figürü reddetme) anlayışı olduğunu öne süren Grabar’dan yola çıkarak İslâm öğretisinin en özgün yanının peygamberin yaşamının taklit edilmemesi olduğunu, bunun yerine Kur’an’ın, yani Söz’ün tasvir edilmesinin geçtiğini belirtirken, “İslâm’da heykel karşıtlığı değil, heykel gereksinimi yokluğu olduğunu” işaret ediyor. Üç tektanrılı dinin de tasvirle ilgili sorunları vardır; Hıristiyanlık bu sorunu *okuryazar olmayanların* İncil’i anlaması gibi pratik bir zorunluluğu gereğe göstererek ortadan kaldırmış görünüyor.

Herhangi bir heykelin veya resmin büyüsel nitelikleri olduğunu düşünen, tanrının bir mutlak ruh olarak biçiminin betimlenemeyeceğini öne süren Müslümanlıkta ve Yahudi dininde *betim* yerine *simge* vardır. Müzik, şiir ve mimarlık sim-

ÇİZİM 12: Minber Minare'den esinlenmiş tipik mimarisıyla Seyid Gazi Mahallesi Çeşmesi'nin çizimi. Heykelin yasak olduğu bir dünyada çeşmelerin anıtsal işlevi fazlasıyla ön plana çıkmış görünmektedir. (Çizim Özkeçeci 1993'den alınmıştır.)

gesel anlatıma uygun olduğu için, özellikle İslâm sanatında önemli bir yer tutmuştur. Gerçi simgesellik heykeli benimseyenler için de geçerlidir; örneğin, üçlü çan, sivri kemer veya kubbe simgesel bir değer taşır. Hititlerde Hava Tanrısı elinde tuttuğu üçlü yıldırım demeti ile hemen tanınabilir. Minare, tesbih ve haç da bir simgedir. Bu sıralamayı kent ölçeğine taşırsak, cami, kilise veya bütün anıtsal yapıların kent merkezini işaret eden simgesel bir işlev taşıdıkları da görülebilir.

Figürü yasaklayan düşüncenin *heykel olarak anıtsal yapı* yapmayacağı belli olduğuna göre İslâm ülkelerinde anıtsal işlevin yalnızca mimarlık yapıtlarında ortaya çıktığı savlanabilir. Bundan bütün evlerin, köprülerin, meydanların, çeşmelerin, türbelerin, camilerin ve sarayların anıtsal bir işlev taşıdığı yargısına varabiliriz.

Bu yarıdan, kilisenin bir monümental yapı (form, biçim) olarak oynadığı rolü caminin de oynadığı, ancak ideolojik içeriği (biçemi) bakımından onu yadsıdığı sonucu çıkar. Böylece mimari olarak benzeşen dinsel yapıların hangi noktada birbirlerini yadsıdığı da anlaşılmış olur. Örneğin ortodoks çan kulelerini minare olarak kullanan Selçuklu yapılarından esinlenilerek Anadolu'da yüzlerce yıl "Minber Minare" adı verilen minareler yapılmıştır. Yine Bizans sanatının devamı olan İstanbul camileri, kiliseyle olan farklılıklarını minareyle ve ikona yasağı ile gösterirler. Anadolu kervansarayları ve medreseleri, İran ve Türkistan'daki örnekleri yadsıyan nitelikler taşırlar. Bütün bunlar, mimarlıkta biçimi reddetmek yerine biçimin anlamını değiştirmek yoluyla ideolojik duruş farklılığı yaratıldığını kanıtlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Anıtsal Yapılar

Ülkemizde Cumhuriyet dönemiyle birlikte kent mimarlığının anlamı değişti. Bunun birinci nedeni hızla modernleş-

mek isteyen devletin tutumu, ikincisi ise aniden hızlanan kentleşme oranıdır. En azından bu iki nedene bağlı olarak, daha yirmi yıl önce daracık sokakların küçük meydanlara açıldığı, bu küçük meydanların çoğunda anıtsal bir çeşmenin bulunduğu Eski Kayseri yerleşimi bugün neredeyse tamamen yokolmuş durumdadır. Bugün ülkemizin neredeyse tamamında kent denince akla düşen şey betonarme çok katlı yapıların yarattığı izdiham ve nedense bu izdihamdan pay kapmak için yarışan insan kalabalığı vardır. Kent dedin mi bir meydana olur ve meydana da bir Atatürk heykeli bulunur.

Ülkemizde Osmanlı İmparatorluğu'nu ayıran en önemli şeyin heykeller olduğunu düşünüyorum. Osmanlılar anıtsal yapılarıyla kendini ortaya koymuşken, Türkiye Cumhuriyeti kendini modern kent meydanları ve heykellerle ortaya koymuş ve en azından "heykelsiz" geçmişimizi yadsımıştır. Bu fark Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu ile farkıdır, Selçuklu ile değil. Selçukluların figür yasağına aldırmadıkları Kale kapılarındaki aslanlardan, insan figürleri işlenmiş duvar çinilerinden anlaşılır. Özellikle Kubadabad Sarayı'ndaki heykeller, Selçuklular ile Türkiye arasında figürsüz bir ara dönem olduğunu genel hatlarıyla ortaya çıkarıyor. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu ile bu ideolojik farkı elbette yalnızca heykellerde görülmüş değildir: Eğitimden yönetime, bilimden sanata varıncaya kadar köklü değişimlere sahne olan Türkiye, "tek laik İslâm ülkesi" olmakla kalmayıp, en kısa zamanda en çok heykel üreten ve diken İslâm ülkesi olsa gerekir.

İslâm dininin heykele olan uzak bakışlarından kurtulmuş olmayı başlıbaşına büyük bir eylem olarak görsem bile, ülkemizde heykel denince tekdüzeliğin ve putlaştırmanın akla gelmesini büyük bir olumsuzluk olarak değerlendiriyorum. Heykelde tekdüzelik, dincilerin "laikler puta tapar" türünden hamasi eleştirilerine ve genel olarak heykel düşmanlığı-

FOTOĞRAF 34: Roma'da Tiber Nehri üzerindeki V. Emanuele II Köprüsü'nde yer alan bir heykel. Hareket unsurları açısından Güven Anıtı'na pek de uzak değil (üstte). FOTOĞRAF 35: Ankara Güven Park. Güven Anıtı (karşı sayfada).

nın büyümesine yolaçıyor. Hal böyle olunca dincilerin eleştirdiği şeyi eleştirmekten kaçınan bir bilinçaltı ortaya çıkıyor. Oysa tam tersine, figüre karşı olmayan bizlerin, figürü bir putlaştırma nesnesi olarak kavramadığımızı hangi argümanlarla ortaya koyacağımız büyük önem taşıyor.

Türkiye'nin Heykelleri ve Estetik Ortakduyum .

Orhan Taylan yıllar önce yazdığı bir yazısında Türkiye'deki heykellerin Nazi ideolojisine sempati duyan heykeltıraşlar tarafından yapıldığını belgelemiş ve bu heykelleri "bize benzemediği, yüceltilmiş bir Alman tıpine benzediği" için yerden yere vurmuştu (Taylan, 1979). Taylan, Heinrich Krippel'in Afyon'daki Zafer Anıtı, Ulus'taki Atlı Atatürk Anıtı, Pietro Canonica'nın Ankara Etnografya Müzesi önündeki

Atlı Atatürk Anıtı, İstanbul Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı, İzmir'deki Atlı Atatürk Anıtı ile Anton Hanak ile Josef Thorak'ın Kızılay Güven Park'taki Güven Anıtı'nı örnek göstererek, bunları ülkemizdeki Nazi Heykelcilığının örnekleri olarak değerlendirmişti. Bu heykelleri Alman Nazizminin propaganda etkinliği içinde değerlendiren Taylan, dönemin söylev kipine uygun olarak 'bizden olmayan insan tipiyle' yaratıldığı için durumu "ulusal rezalet" olarak adlandırmıştı. Bu heykel formunun sanatçılarda özgünlüğü yok ettiğini ve resmî bir form haline geldiğine örnek olarak da Yavuz Görey'in İstanbul Üniversitesi bahçesindeki heykelini göstermişti.

Ben Taylan'ın bu eleştirilerine yıllar sonra baktığımda heykellerin Nazi sempatanı heykeltraşlar tarafından yapılmış olma eleştirisinden daha ağırlıklı bir şey göremiyorum. Nazi ideolojisinin insanı nasıl yücelttiğini, bu ideolojik kavrayıştan nasıl bir biçimin doğduğunu gösteren ve buna karşı çıkan Taylan'ın çıkış noktasını olumlasam da, onun sanat eserinin siyasal bağlantılarından yola çıkarak yaptığı eleştiriye katılamıyorum. Çünkü siyasal bağlantılar açısından bakıldığında sultanlar "sipariş verdiği" için camilere, köle sahibi imparatorlar yapılmasını emrettiği için anfitiyatrolara da karşı çıkmak gerekir. Burada Taylan'ın görüşlerini eleştirmekten çok, onun görüşlerinin ne yazık ki bir sol prototip olduğunu belirterek yoluma devam etmeliyim.

Ben bir heykelin neden çirkin olduğunu tartışmayı maddeci bir bakışa uygun bulmuyorum. "Bir sanat ürünü neden bir zamanlar güzel sayılmıştır" sorusunu ya da "bu sanat eseri neden güzel kabul edilmektedir" şeklindeki soruları yanıtlamak ve bu sanat ürününe neden karşı olduğunu belirlemek yeterlidir.

Aksi takdirde ilerici olanın yapıtının da ilerici olacağı türünden Aristocu bir çıkarım yapmak zorunda kalırız ki, nite-

kim sol adına yaptığımız şey hep bu olagelmıştır. Kişiyi yüceltme açısından Katolik sanatına ve Nazi sanatına taş çıkartacak Kuzey Kore heykellerini, Sovyet Anavatanının büyük kurtarıcısı “Jozef Stalin yoldaşın” heykellerini görmezden gelerek siyasal bağlam temelinde heykel eleştirisi yapılmamalıdır.

Theo Angelopoulos’un *Regard d’Ulysee* filminde, Romanya’daki karşı-devrimden sonra parçalarına ayrılarak bir gemiye yüklenen ve Tuna Nehri’nde yüzdürülerek başka bir yere götürülen dev Lenin heykelini anımsıyorum. Geminin üstünde yatan heykelin ileriye gösteren işaret parmağı ile sırtüstü yatışı arasında ancak siyasal rakiplerini mutlu edecek bir zıtlık vardı. Artık heykel *siyasal egemenliği* vurgulayamayacak kadar etkisizdi; oysa heykelin *form olarak* yattığı yerden bile egemenlik tasarımını kaybetmediği açıktı.

Önemli olan da bu zaten; bir sanat ürününün “bizden” ya da “düşmandan yana” sayılmasında yalnızca siyasal parametreler kullanmanın sakıncası, başkalarının da aynı bakışla “biz”i eleştirirken “haklı” olabileceği gerçeğidir.

1930’lu yıllarda diktatöryel bir ulus devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’nin heykel siparişlerini yalnızca faşist propagandist olan heykeltraşların “kaptığını” ima eder de, “işveren”i bundan sorumlu tutmazsanız yanlış yapmış olursunuz. Ayrıca birileri bu heykel biçimini yaklaşık altmış yıldır Türkiye’ye dayatmışken “bu heykeller üstün insan tekini savunuyor” biçiminde bir eleştiriyle yetinmenin doğru, ama yetersiz olduğunu düşünüyorum.

Bir kere sorgulamaya “satıcının malından” değil, sipariş verenin beğenisinden başlamak gerekir. Türkiye’de otuzlu yıllardaki yöneticilerin neredeyse tüm dünyayı Türk kökeninden gelmiş gibi açıklayan tezler savunduğunu, Türk olmayla övündüğünü, kısaca Türk tarihini yeniden yazdığını unutmamak gerekir. Bir heykelin kaidesinden başlayarak, adaletler-

FOTOĞRAF 36: Ankara Etnografya Müzesi önündeki Atatürk Anıtı (üstte).
FOTOĞRAF 1'le karşılaştırınız.

FOTOĞRAF 37: Madrid. Plaza Mayor'da II. Philippe Anıtı (altta).

FOTOĞRAF 38: Yunanistan'da Nafplio kent meydanındaki heykel.

de, davranışta ve bakışta sertlik taşıması, egemenlik betimince uygun olması o zamanki yöneticilerin ideolojik tercihinden başka bir şey olamaz. İtalyan ve Alman ekolüne bağlı heykeltıraşların estetik algıları ile bizimkilerin algısı uyuşmuşsa, bunda Nazi propagandasını suçlu ilan edip bizim yöneticileri kurtarmak niye? Fransız ekolünün düşünceye ve sadeliğe vurgu yapan estetik tasarımı ile bizim kabına sığmaz yöneticilerimizin tasarımı arasında nasıl bir bağdaşıklık olabilirdi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin heykelle ilişkisinin herhangi bir meydana cami yaptırmaktan farksız olduğunu düşünüyorum. Gerek camiler ve gerekse heykeller hep *bir örnek* estetik algının izdüşümüdürler. Bu anlamda tanrıyla "kul" arasına sınır çekmiş Osmanlı kopyası camilerle, insanlara tepeden bakan heykeller Cumhuriyet Meydanlarında yer alabilir. Üstelik heykel atlı ise sol ayağının havada olması tercih sebebidir. Bu açıdan bakılınca ülkemiz yöneticilerinin "güzel" bulunduğu bir heykelin anıtsal mizansenini ile herhangi bir ülkedeki yöneticilerin güzel bulunduğu mizansen arasında şaşırtıcı bir benzerlik vardır (Bkz. Fotoğraf 36, 37, 38).

Sanatsal tasarımlar ile ideolojik tasarımların bazen beklenmedik bir biçimde garip buluşmalar yaşadığı da görülür: Wagner ile Nazizm arasında, Almanları aşağılama ustası Nietzsche ile Alman ırkçılığı arasında, gerçekte bir Nazi sanatı olmayan ekspresyonizmle Naziler arasında birebir bağlantı kurulamaz. Eğer bir sanat eseri ile siyaset doğrudan ve apaçık birbirlerini doğrulaysaydı ikisinden birisi fazla olurdu. Eğer bir sanat eseri yalnızca bir siyasi görüşle açıklanabilseydi Türkiye Cumhuriyeti'nin atlı heykelleri ile İspanya Krallığı'nın atlı heykelleri arasındaki benzerlik yüzünden İspanya ve Türkiye arasında hiçbir fark bulunamaz, Yunan Cuntası ile Vatikan'ın farkları anlaşılamazdı.

Bu nedenle en iyisi bir heykele heykel olarak bakabilmeyi becermektir.

FOTOĞRAF 39: Ankara Sıhhiye Meydanı. Hitit Güneş Kursu Anıtı (üstte).

FOTOĞRAF 40: Silifke'de sokak fotoğrafçısı, 1984 (s.124-125).

Heykele Bakmak

Heykel, yüzlerce yıldır dinsel ve siyasal ideolojinin bir anlatım aracı olarak kullanılagelmiştir. Örneğin Hitit Uygarlığı'nda heykeltçilik krallığa bağlı bir sanat dalıydı. Bu dönemden kalma kült envanterlerinde tanrısal heykellerin nasıl yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Darga, s.95). İster Mikelanj'ın Musa heykeline bakın, ister Vatikan'daki papa heykellerine bütün "sipariş" heykellerde "işveren"in mantığını, onun beğenilerini, kısaca anıtsal ideolojisini görürsünüz. Yani heykelin bir *iktidarı temsil etmesi* yalnızca Nazilerin değil, egemenlerin tümünün beklentisidir. Bu anlamda 1980'lerde Kayseri şehir merkezine yerleştirilen atlı heykelle Madrid'de Plaza Mayor'un ortasında Kral II. Philippe Anıtı arasında biçim farkı yoktur. Aynı şey Güven Park'taki heykelle, Roma'da V. Emanuele II Köprüsü üzerindeki heykeller arasında da kurulabilir.

Tüm sanat dalları içinde siyasal hegemonyanın etkisine girmekten bu denli az kaçabilmiş, anıtsal yapıların bütünleyicisi olmaya bu kadar alışmış, kendisine “sivil” bir alan açabilmede yetersiz kalmış başka bir sanat dalı yoktur. İster sosyalist, ister kapitalist, isterse monarşist olsun, heykelin taşıdığı estetik ideoloji, anıtsallığın, egemenliğin ve gücün ideolojisidir.

Heykelde bu anlamda savunulacak bir yan varsa siyasal bir enstrüman olmanın dışına çıkmış örneklerin yarattığı algıyı savunmaktan geçer. Buna tipik bir örnek olarak Ankara Garı önündeki “Himera’ya ters binmiş Nasreddin Hoca heykeli” ile Sıhhiye’deki “Hitit Güneş Kursu” gösterilebilir. En azından hazır bir ideolojik terkihi insanların alışkanlıklarına sırınga etmeyen bu heykellerin, tekdüzelikten uzak, düşsellik ve yaratıcılık yönünden ise sağlam bir zeminde durduklarını teslim etmek gerekir.

Heykel ve egemenlik ilişkisi ciddi bir sorundur. Ne var ki, binaların ve meydanların da anıtsallıkla ilişkisini kurduğumuz bu çalışmada yalnızca heykellerin yarattığı egemenlikçi izlenimi değil, kentlerin tasarımına sinmiş olan “egemenlik kayıtsız şartsız sermayenindir” izlenimini de yadsımak zorunda olduğumuzu düşünüyorum.

Heykellerin, anıtsal yapıların ve meydanların estetik bir ortak algıdan hareketle ortaya çıkarıldığı gerçeği ayrıntılı bir akademik çalışmaya konu olabilir. Sanıyorum ki bana bu konuya ‘yeri gelince değinmek’ düştü.

Sokaklardan Özür Dileyiniz

Faruk Nafiz Çamlıbel, Kayseri'ye gelirken yazdığı Han Duvarları şiirinde bize 1930'ların dünyasını gösterir; onun kentlerde ve köylerde ne varsa anlatmaktan başka bir düşüncesi yoktur. Şairin üzüntülü olduğunu gösteren bir tınıyla akan dizeler, Osmanlı eğitiminden geçmiş bütün kent tutkunu aydınların kırsal alanda yalnız başına kaldıkları zaman yaşadıkları romantizmi ele verir. Puşkin'in Kafkaslar'a gidişindeki gibi yürekli bir romantizm değildir bu; çünkü Puşkin buraya sürgün edilmişti; yaşadığı hüznünde oç alıcı bir mutluluk da vardı. Oysa Çamlıbel buraya öğretmenlik için gönderilmiş bir devlet memuruydu; dolayısıyla hüznü tekil olarak yaşaması için hiçbir engel yoktur.

Öyle görünüyor ki kentli aydınların Cumhuriyet'in kuruluşunda yaşadıkları yalnızlık acısı, Cumhuriyet'in ideolojik stabilizasyonu için harcadıkları çaba ile çelişkili bir görünüm içindedir. Aynı yıllara denk düşen Sovyet stabilizasyonundaki aydınların coşkulu fütürizmi Türkiye aydınlarında görülmez. Bizinkiler, bir cerrahın yüzünü buruşturarak ama bütün içtenliğiyle; kan ter içinde kalarak ameliyatla uğraşması gibi "memleketin bekaası" için çalışmışlardır.

Cumhuriyetin ideolojik açıdan stabilizasyonu gerçekleştiğinde, artık iyi yetişmiş aydınların taşraya gitmeleri yerine, taşralıların kente akmasını gerektiren bir dönüşüm süreci başladı. Bu, kentli aydının kırdaki duygusal zorlanmasının diyetini köylülerin ödemesi gibi bir şeydi; ancak diyet çok ağırdı, çünkü köylülerin kentli aydın gibi duygusal zorlanma

lüksü yoktu, onların bütün yaşamı zorlanma içindeydi.

Modern kent hızla büyürken, kentliler apartmana, köylüler de kentin kimliğini veren o görkemli ama eski binalara veya gecekondulara yerleşti. Bu durum, kentlilerin ve köylülerin eski binaların değerini bilmemesi demektir. Edebiyatta Yakup Kadri'de somutlaşan "köy ve köylü düşmanlığı" yerine, geç dönem edebiyatında köyseverlik, kentteki köylü hüznü ve kent düşmanlığı başat öğeler oldu.

Artık bu çelişkinin düğümlendiği yıllardayız: herkes geçmiş bir zamana ağlıyor; dinciler, sosyalistler ve kemalistler nostaljiyi keşfetti, ilericilik ve devrimcilik liberallere kaldı. Ne yazık ki bütün bunlar hâlâ elimizde duran kültür varlıklarını yıkmayı devam ettirmekten başka bir sonuç vermiyor. Bir gazete haberi okumuştum: çevreci gezginler çevreyi rahatsız eden başlıca unsurlar haline gelmişler! Bu nedenle 'nostalji olsun' diye sokaklara veya köylere dökülen "koruyuculardan" ürkmüyorum dersem yalan olur. "Mavi yolculuk" denen o turistik zibidiliğin "tarihi anlamak"tan başka her şey olduğu, Bodrum'un bir "kitsch'e dönüştüğü, İstanbul'un işportaya düştüğü, ninelerimizin şarkılarının medya mezesi yapıldığı bir dönemeçte Kapadokya ve İç Anadolu'nun da açık gözlerin pençesine düşeceğinden şüphe etmekte haklıyım.

Zamanımız bütün eski değerlerin içinin post-modern bir utanmazlıkla boşaltıldığı dar bir geçittir. Bunda yaşamımızı ele geçiren sermaye sınıfının payı büyüktür; ben köylülerin şehirden nefret etme duygusunu köylülerle birlikte kenti yıkma suçuna dönüştüren sermayeden ürküyorum. Artık kentler kocaman birer sermaye organıdır ve tarihi de sermayesi içine katmak için yırtılmaktadır.

Edebiyatçı, yalnızlık duygusu yaşayacağı veya düşmanlık edeceği bir sokak bulamayacak hale geldi; artık edebiyatın sokaklardan özür dileyeceği yeni bir tarihin başındayız.

Son Konuşma

Bu dosyayı oluşturmaya babamın sokakta çekilmiş bir fotoğrafından esinlenerek başlamıştım.

Beni dar sokakların egemen olduğu bir çağda Kayseri kentinin o eşsiz taş evleri arasında Kayseri'den ve Kayserililerden nefret eden o adam yetiştirdi; ancak babamı hiçbir zaman onaylamadım ve Kayseri'yi babama rağmen gizli bir aşkla sevdim.

Genel olarak kadınlar annelerinin modeli olarak yetişirler, erkekler de babalarına benzerler. Babam bana bir insanın doğduğu yeri aşkla sevmesini öğretti. O hep Yozgatlı olarak kaldı, ama beni hiç de istemediği halde Kayseri'nin ümitsiz bir tutkunu haline getirdi.

Çok düşündüm: Kayseri'yi merkez olarak seçen bir dosyaya yazı yazarken babamı anmadan geçmeli miydim? Yazdıklarımı kişisellik tehlikesine düşürecek sonuçlardan ürkmedim denemez; çünkü otobiyografi yazmak düşüncesi bile yüzümü buruşturur benim. Ancak tarih gibi, ülkeler ve kentler gibi insan da bir sürekliliğin ürünüymüş meğer; babamın biçimlendirdiği benliğimi, babamı anmadan ortaya koyamadım.

Babamla başlattığım bu dosyayı babamla bitiriyorum. Onun bende ki eşsiz anısını o dar sokaklarda ardından koştuğum haliyle saklayacağım.

TUHAF SÖZCÜKLER VE DEYİMLER

Uzun zamandır Orta Anadolu diyalektindeki tuhaf sözcükleri biraraya getirip üzerinde düşünmek istiyordum. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle bu sözcükler yok olmadan düşünmeliydim; çünkü sözcükler çoğu kez tarihi güncelleştirebiliyor. Kendi aralarında Hititçe konuşan iki arkeolog tanı mıştım; şaşkınlığımı hiç unutmuyorum.

Bu yazının yıllardır zihnimde birikmiş bazı deyimleri ve sözcükleri biraraya getirmekten öte bir anlamı yoktur. Bazı sözcükleri öğrenmemde annemin büyük katkısı oldu; ayrıca burada 'Kayserilicenin' derleme ustası Kâzım Yedekçioğlu'nu ve kitaplarını anmadan geçemem.

Dilde 'tuhaf' olan elbette yoktur. 'Tuhaf' sözcüğünü özellikle aşağıdaki sözlükçenin içerdiği gülmeceye dikkat çekmek için seçtim. Ancak kullanılmadığı için kulağa aykırı gelen, hem de fonetik olarak biraz gülünç olan sözcükleri buraya almamın nedeni, sözcüklerin *sözcük olmaktan* öte, bir yaşam pratiği ile birlikte düşünülmesi gereği idi.

Aşağıdaki sözcüklerin özellikle Yozgat, Kayseri, Nevşehir ve Kırşehir havalisi ile ilgili olduğunu belirtmem gerekiyor.

Abba- Ebba- Abla, Hizmetçi

Alağaz- Olur olmaz her şeye konuşan kişi.

April- Nisan Ayı yerine halen bazı köylerde kullanıldığı görülür.

Anadut- Tarladaki otları bir yere yığmak için kullanılan içli dışlı çatal.

Arık- dırık- Çok sıksa, zayıf.

Arıstak- Tavan

Bambıl Arı- İri eşek arısı. İngilizce'de de aynıdır: *Bumble bee*.

Banak- Banmak fiiliyle ilgilidir. Özellikle yemeğin suyunu emecek özellikteki ekmek veya çörekten "bir banak" ko-partmak durumunda kullanılır. Umberto Eco, Eski Galce'de *bannach*, Sakson dilinde *bannuc*, Ortaçağ İngilizce-sinde *bannok* olarak kullanılan sözcüklerin "saç üzerinde pişirilen küçük çörek" anlamına geldiğini yazıyor.

Bannak- Parmak

Barak- A. Yaşar Ocak bu sözcüğün "köpekli" anlamına geldiğini belirtiyor. Kayseri'de Şeyh Barak Köyü vardır; bunun anlamı Köpekli Şeyh olabilir; ancak daha önemlisi Baraklılar'ın bir aşiret olduğunu bilmektir. Bu aşiretin Cavlaki tarikatıyla ilgisi olduğunu Abdülbaki Gölpınarlı'nın bir çalışmasından okumuştum. Çok ilginç; *bark* İngilizce'de köpek havlaması anlamına gelir.

Bebe şebe- Küçük çocuklar topluluğu

Büllüm bebek- Gelincik

Ciddiri cillâv- Hoppa

Cinnenmek- Delirmek

Cukurdamak- Acıkmak

Çakıldak- Kıl, saç gibi tüylü bölgelerde sallanan pislik

Çelpeşik- Biçimsiz

Çot- Sakat

Çömçe- Kepçe

Dazdaz kurmak- Piknik yapmak, ortaklaşa yemek hazırlamak.

Dişikitli- Çenesini sıkıp sinirli bir görünüm yaratan aksi yüzlü insan. Katıdır ve işini bilir.

Domatça- Patates (Yozgat çevresinde domatese 'kırmızı' deniyor)

Dottiri- Neşeli kız çocuğu; biraz da kösnül genç kadınlar için. (Bu sözcük, soyadı Gudjonsdottir olan İzlandalı bir kadın arkadaşımınla konuşurken dikkatimi çekti: dottir İzlanda dilinde *kız* anlamına geliyormuş, yani bir babanın erkek çocukları “son”, kız çocukları da “dottir” olarak anılıyor. Keltlerin, bir ucu İzlanda’ya kadar giden, öteki ucu Mısır’a uzanan yolculuğu sırasında Anadolu’da yerleştikleri de hesaba katılırsa, bu sözcüğün Anadolu’da ne aradığı anlaşılabilir. Bugün Kozaklı Kayseri karayolu üzerinde “Kelt” olarak anılan bir bölge vardır.)

Dırdıbit- Dedikodu, tatsızlık

Dulda- Gölge, rüzgar almayan köşe

Duralaşmak- Sataşmak

Elenti- Titreme

Ellââm- Herhalde, sanırım.

Gelengi- Tarla faresi

Gıdık- Çene altı

Gilâmada- Bağ çubuklarının yakacak olarak toplanmış hali

Gödelek- Kısa boylu şişman

Hampar- Şişman ve karayağız. İhtimal o ki, dinsel bir aşığı-lama için kullanılıyor. Özellikle Ermeniler için.

Hoğlamak- Saldırmak

Hombur düdük- Obur

Horanta- Ailedeki üye sayısını anlatan bir deyim.

Horpi- İhtiyar, dişsiz, komik kişi.

Hozan- Bakımsız

İlınçaç- Salıncak

İskidos- Bir evin duvarlarını örerken, kerpiçler konmadan önce tavanı sağlamlaştırmak için yapılan X biçimli çatki.

Kabala- Sayıp tartmadan, toplam olarak. Bu sözcüğün Kab-balizmle ilgisi çok ilginçtir.

Kamalak- Aptal, salak

Karsamba- i) İşç yaramaz fazla eşya, ii) boş kuruntu

- Kemçik-** Ağız ve çene yapısı eğri olan
- Kertiç-** i) Kertenkele; ii) Ergen
- Kısnık-** Cimri
- Kinos-** Köpek. (Eski Yunanca'da *Kynikos* köpek anlamına gelir.)
- Kümük-** Dişsiz, çenesi burnunda (Yaşlılar için)
- Kehle-** Tahtakurusu
- Lavgar-** Sözüünü tartmayan, ağızına geldiği gibi konuşan kişi
- Lüllük-** Küçük çocuğun pipisi
- Loğ taşı-** Damların toprağını su geçirmesini önlemek amacıyla sıkıştırılmaya yarayan silindir biçimindeki taş
- Malaka-** Beleş
- Malamat olmak-** Rezil olmak
- Mıdırık-** Bulaşık
- Mıdırıby-** Fahişe veya 'oynak' kadın
- Oşkişlemek-** Kışkırtmak
- Peyik-** i) Don ii) Ağız arası
- Pers Olmak-** Yüzükoyun düşmek
- Pisik-** Kedi
- Pürçüklü-** Havuç
- Saçı Kesik-** Mazlum, zavallı
- Sındı-** Makas
- Sintir-** Pısırtık
- Sorutmak-** Ayakta beklemek
- Sümdük-** Başkasının yiyeceğine bayağıca sulanan
- Şatillenmek-** Gösteriş için çokbilmişlik yapmak
- Şaplak-** Tokat
- Tinkos-** Alınan
- Tokaç-** Çamaşır yıkarken kullanılan sopa
- Tomballak atmak-** Takla atmak. (Karadeniz'de 'tıkılmıştık' deniyor)
- Uğrun-** Gizli
- Üllüz-** İşe yaramaz, sıksa

Vitgeli tutturmak- İŝi yoluna koymak

Yağannı- Sırt, omuz

Yanaz- Aksi, huysuz (Bu sözcüğün “n” harfi nazal olarak söylenir)

Yınnaşık- Şımarık

Yelmek- Hızla seğırtmek, koşmak

Zürü kaçmak- Tılsımı bozulmak

EKLER

EK - I

Kapadokyalıların metropolis'i olan *Mazaka* ise *Kilikia Eyaleti* olarak adlandırılan yerdedi. Bu kente aynı zamanda "*Eusebeia*" ve ilave olarak da "*Argaios'un yanında*" denir. Çünkü burası, tepesinde kar eksik olmayan dağların en yükseği, *Argaios'un* eteklerinde kurulmuştur ve buna tırmananlar (ki çok azdır) berrak havada hem *Pontos* hem de *İssikos* denizinin görülebildiğini söylemektedirler. Genellikle *Mazaka* bir kentin kurulması için uygun bir yer değildir. Çünkü burada ne su vardır, ne de doğal bir şekilde tahkim edilmiştir; ve valilerin ihmali yüzünden surları da yoktur. (Bir ok atımlık mesafede bulunan ve yararlı tepelerin önünde yaşayan halk, surlara çok güvenerek yağmacılık yapmasınlar diye, belki de bilerek tahkimat yapılmamıştır.) Ayrıca bütün çevredeki toprak düz olduğu halde, çok kıraçtır ve çift sürmeye elverişli değildir, kumlu ve altı kayalıktır. Biraz daha ilerleyince, içinde ateş çukurları bulunan birçok *stadia* uzunluğundaki volkanik araziye gelinir. (..) *Kappadokia'da* hiç kereste olmadığı halde, *Argaios'un* bütün çevresi ormanlarla kaplıdır ve böylece kolaylıkla kerestecilik yapılabilir; fakat ormanlık bölgenin hemen altında birçok yerde ateşler ve aynı zamanda yeraltında soğuk su vardır; fakat ateş ve su yüze çıkmaz. Bazı yerlerde de arazi bataklıktır ve geceleri buradan ateş çıkar. (...) Ayrıca kentin önünde ovada bir de nehir

vardır, ismi *Melas*'dır; (Şimdiki Sarımsaklı-G.K) Kentten yaklaşık kırk stadia uzaklıktadır ve kaynakları kent seviyesinden daha aşağıda bir yerde bulunur. Bu nedenle yerli halk bunu kullanamaz, çünkü yukarı doğru düzenli bir şekilde akamaz, fakat yayılarak bataklık ve göller meydana getirir ve yazın kentin etrafındaki havayı bozar, başka zamanlarda kolay olan taş çıkarma işini zorlaştırır; burada Mazakalıların yapıları için bol miktarda çıkardıkları düz taşlar vardır. (...) Bu bataklıklar her yerde volkaniktir. Melas dar bir geçitte Halys'e (Kızılırmak-G.K.) bağlandığından, Kral Arathes buraya bir baraj yaparak, komşu ovayı denize benzer bir göl haline sokmuş ve bazı adaların *-Kykladlar* gibi- dış dünya ile ilgisini keserek, burada çocukça zevklerle vakit geçirmiştir. Fakat birden baraj çökmüş, sular tekrar yayılmış ve bu şekilde dolan Halys, Kappadokia toprağının birçoğunu silip süpürmüştü, birçok iskânı ve ekili araziye bozmuş, ayrıca Phrygia'yı ellerinde tutan Galatialıların ülkelerine de oldukça zarar vermiştir. Bu olay hakkındaki kararı Romalılara bırakan yerli halk, zarara karşılık kraldan üçyüz talentlik bir cereme almışlardır. (...) Her ne kadar Mazakalıların bölgesi birçok bakımdan yaşamaya elverişli değilse de, kralların burayı yeğledikleri görülüyor, çünkü bu ülkedeki bütün yerlerin içinde, yapılar için gerekli kereste ve taş bulunan, merkeze en yakın yer burasıdır. (...) Mazaka, Pontos'un yaklaşık sekizyüz stadia güneyindedir. (...) Mazakalılar *Kharondas* kanunlarını kullanırlar, ayrıca bir Nomodus seçerler ve bu kişi Romalıların kanun bilginleri gibi kanunları yorumlar.

(Strabon *Antik Anadolu Coğrafyası*, Geographika XII-XIII-XIV,. Sayfa 6-10, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay, İstanbul 1993)

“Kayseri’de Gayri-müslimlerin yaşadığı mahalleler:

İslimpaşa, Hasünlü, Samur, Neseb Hatun, Tâc-ı Kızıl, Eki-dere, Bahçebaşı, Bahçe, Batman, Büyükdüncü, Caferbey, Çakaloz, Çivicibektaş, Dadırharput, Gürcü, Fırıncı, Hacı Kasım, Hacı Mansur, İsağa, Karakürkçü, Keklik, Kışıkapı, Konukboğan, Köyyıkan, Mermerli, Mustafa Necip, Rum Sultan, Rumyan, Sasık, Varsakdır, Selaldı, Sınıkçı, Sicliyan, Süleyman, Şarkıyan, Şuturban, Tavukçu.

Gayri müslimlerin bir kısmı da şehre yakın kasaba ve köylerde yerleşmiş idiler. Mesela: Talas, Zincidere, Germir, Gesi, Efkere gibi. Selçuklular zamanında büyük bir serbestlik içinde yaşayan Hıristiyanlar hakkında tarihi kayıtlarda bilgiler vardır. Mesela, Harzemşahlardan Celaleddin Mengüberti'ye karşı 1230 tarihinde Yassıçimen zaferini kazanıp Kayseri'ye dönen Alaeddin Keykubat'ı papazlar da karşılamaya geldiler, Sultan Hıristiyanların arasına girdi, çan çalmalarına ve ilahiler okumalarına izin verdi. Bu, o tarihte Kayseri'deki Ermeni piskoposun kitişe toplantı zabıtlarından anlaşılmaktadır.”

(Halit Erkiletlioğlu, Seyyid Burhaneddin Zamanında Kayseri’de Şehir Hayatı, I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşma ve Tebliğleri, 7-13 Nisan 1987 Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları s.93)

Kayseri Livası dahilinde İslâm ve Hıristiyan dinine bağlı ahalinin anadili Türkçedir. Herhangi dinde bulunursa bulunsun, bilimum ahali birbiriyle Türkçe konuşur. İslâm ve Hıristiyanların konuşma tarzları birbirinden ayırt olunamaz. Geniş Yunan propagandası, Rum okullarında Yunan dili gramerinin ve Ermeni okullarında Ermenice'nin öğretilmesine (rağmen) gayri müslim milletlerin kendi evlerinde ve dışarıda Türkçe konuşmalarını men edememiştir. Ancak yeni yetişen Rum ve Ermeni gençleri Rumca ve Ermenice okuyup yazar ve bilirler. Fakat sadece ihtiyaç halinde bu lisanları konuşurlar. Yani bir yabancı lisan mahiyetindedir. Yalnız, Rumlar ve Ermeniler yazılarını Rumca ve Ermenice harflerle Türkçe ifade ederler."

(Dr. Hıfzı Nuri, *Kayseri Sancağı* 1992, *Sadeleştiren Zübeyir Kars*, *Kayseri Ticaret Odası Yayınları* No 3, *Kayseri* 1995)

“*Agorafobia* -siyasal sonuçları küçümsenemeyecek denli önemli olan- modern yaşama özgü bir mekânsal psiko-patolojidir. Bu siyasallık, Haussmanncı kent anlayışının kamusal alanları ve kent dokusunu yeniden dönüştürülmesinin ardından daha da belirginleşir. Açık mekânlar-caddeler kentin sadece sıradan bireyleri için değil, dönemin devrimci proleterleri için de psikolojik ve askerî-stratejik bir korkuya yataklık eder. Engels, 1848’den itibaren, büyük şehirlerde, mahallelerin yeni top ve tüfekleri etkili kılabilmek için uzun geniş ve düz caddeler biçiminde kurulduğunu belirtir. Ona göre ‘sırf bu nedenlerle bir devrimcinin, barikat savaşı için Berlin’in Doğu ve Kuzeyindeki işçi mahallelerini seçmesi için deli olması gerekir.’

Agorafobia -sözcüğün geniş anlamında- nesnelere dünyası ile bireyler arasındaki *mesafenin*, kişinin ruhunda yarattığı tekinsizlik, sıkıntı ve korkunun ‘hastalığı’ olarak kavramlaşır. *Mekânsal boşluk duygusu*, bireylerin terörize olmasının yeterli koşuludur. Modern mekân anlayışının sonucu olarak, büyük meydanlar, büyük anıtlar ve geniş caddeler mutlak otoritenin bireyler karşısındaki ezici üstünlüğünün birer kanıtı olarak ortaya çıkarlar. Uçsuz bucaksız mekânlar içinde birey patolojik olduğu kadar politik bir deneyimden de geçer.”

(Fethi Açıkel, ‘*Mikro Mekân Paradigmasına Giriş*’, *Toplum ve Bilim* Sayı 66, Bahar 1995)

TÜRKÜ

Erkilet günaydın gölge bürümez
Sevmeli güzeli bağ arasında
Anda gezenlerin ömrü fârimez
Beslenir yüreği yağ arasında

Erkilet güzeli bağlar bozuyor
Kirpikleri kalem olmuş yazıyor
Akranları sürü sürü geziyor
Baktım benim dostum yoğ arasında

Ak eline elvan kınalar yakmış
Elâ göze siyah sürmeler çekmiş
Erkilet güzeli seyrana çıkmış
İllâ bir suna var ağ arasında

Gidin dilberler durmayın gidin
Âşıkın derdini beraber yedin
Siz bahçede, bağda sefalar edin
Hasan âh eylesin dağ arasında.

Erkiletli Âşık Hasan
(1771-1856)

GENEL BAŞVURU KAYNAKLARI

- Akarca Aşkıdil, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987
- Aktüre Sevgi, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994
- Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-ı Kayseriyye*, Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları, No.2 Tarihsiz
- Bayburtluoğlu Zafer, *Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Ön Yüz Düzeni*, Yayın yeri ve tarihi belirsiz.
- Belge Murat, 'Bizans Mirası', *Atlas Aylık Gezi Dergisi*, Sayı 17, Ağustos 1994
- Challege Felicien, *Dinler Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1960
- Darga A. Muhibbe, *Hittit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, No. 56 İstanbul 1992
- Denктаş Mustafa, *Kayseri'de Tarihi Su Yapıları*, -Doktora Tezi- TC Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 1994
- Elisef Nikita, *İslâm Şehri* (Ortak Kitap), Editör R.B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992
- Giovannini Luciano (Editör), *Art of Cappadocia* (Ortak Kitap), Nagel Publishers, English Edition, Geneve 1971
- Gordlevski A., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988
- Grabar Oleg, *İslâm Sanatının Oluşumu*, Çev. Nuran Yavuz, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988
- Güler Oğuz, *Kapadokya Sikkesinin Genel Tanımı ve Kayseri Darphaneleri*, 1. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşma ve Tebliğleri, Kayseri Belediye ve Özel İdare Yayınları, No.3 Kayseri 1987
- İyiler Orhan, 'Atina Surları', *Yeni İnsan Dergisi*, Sayı 2, Ocak 1992
- Korat Gürsel, 'İdeolojinin Sanatla Birlikte Tarihi', *Birikim* Sayı 65, Eylül 1994

- 'Şiir ve İdeoloji', *Edebiyat ve Eleştiri*, Sayı 3-4, Güz 1993
- Kuban Doğan, *Anadolu Türk Mimarisi Tarihi - I*, İTÜ Mimarlık Fak. İstanbul 1965
- ....., *Anadolu Türk Mimarisinde Bölgesel Etkenlerin Niteliği*, VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiri, II. Seksiyon, Tarihsiz
- Naumann Rudolf, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Çev. Beral Madra, TTK Basımevi, Ankara 1985
- Nuri Hıfzı, *Kayseri Sancağı 1922*, Sadeleştiren Zübeyir Kars, Kayseri Ticaret Odası Yayınları No.3, Kayseri 1995
- Öney Gönül, *'Anadolu Selçuklu Mimarisinde Anıik Devir Malzemesi*, Anadolu (Anatolia) 1968
- Özcan Gül Berna, *Kayseri, Gaziantep ve Denizli'de Küçük İşletmelerin Karşılaşım Analizi ve Yerel Ekonomiler*, *Kayseri Ticaret Odası Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Ocak-Şubat 1995 Kayseri
- Özkeçeci İlhan, *Kayseri Cami Mimarisinde Minber Minareler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Kayseri Şb. No 2, 1993
- Pirenne Henri, *Ortaçağ Keneleri*, Çev. Şadan Karadeniz, 4. Baskı, İletişim Yayınları, 1994 İstanbul
- Sarıkartal Çetin, *Tasvire Yönelik Kısıtlamanın Sosyo-Politik İçermeleri*, Konuşma Metni, Yayınlanmamış
- Taylan Orhan, *'Türkiye'de Nazi Heykeltçiliği'*, *Sanat Emeği Dergisi*, Sayı 1, Mart 1979
- T.C Kayseri Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, *Kayseri İli 1994 Yılı Ekonomik ve Ticaret Durumu Hakkında Rapor*, Kayseri, Eylül 1995

Kapadokya merkezli bir noktadan, Kayseri'den yola çıkarak, sokaklardan, eski yollardan ve örenlerden geçip Kayseri'nin tektonik kardeşi Pompei'ye kadar uzanan bir coğrafyanın sözleriyle konuşacağım. Sokak kavramı temel izleğim olsa da, sokaklardan geniş meydanlara, uçsuz bucaksız yollara, denizlere ve dağlara ulaşıldığını bilmiyorum değilim. Sokak gezgini olarak yürüdüğüm bütün kentlerde dağlara ve denizlere baktığımda bile, sokağa ait izlenimler edinmek için yürüdüğümü belirtmeliyim.

- GÜRSEL KORAT

Memleket Kitapları dizimizin ilk kitaplarından farklıca bir eser, elinizdeki. Kayseri üzerine, Kapadokya üzerine, Akdeniz havzasında buralara şaşırtıcı bir şekilde benzeyen (en azından eskiden benzemiş) olmadık yerler üzerine... Ama sözün özü: Türkiye'nin şehirlerinin kaybolan sokakları üzerine... Kayseri'den yola çıkan bir gezginin, şehirler ve sokaklar üzerine, nostaljinin yerine öfke koyan hatırlamaları. Dünya vatandaşlığı ile hemşehriliğin ne kadar yakın durabileceğini -araya milliyetçilik girmese!- hissettiren bir kitap. Memleket Kitapları dizisinin göstermek istediği gibi...

İLETİŞİM 411
MEMLEKET
KITAPLARI 3

ISBN 975-470-606-9

9 789754 706062